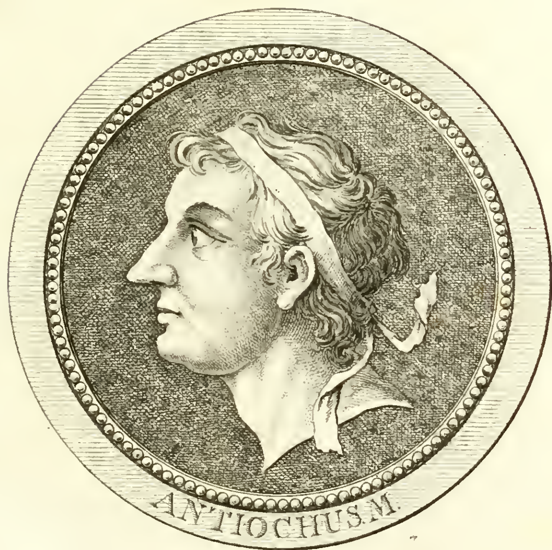

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00004223 4

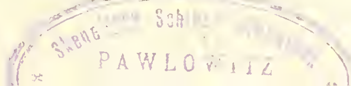

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES
CUM INTEGRIS
JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS

VOLUMEN SEXTUM

BIPONTI
EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS
CIƆIƆCCLXXXV

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXXV.

EPITOME
LIBRI TRICESIMI QUINTI.

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: *Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quærenti deinde, quem secundum poneret, *Pyrrhum*, inquit, *castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse.* Exsequenti, quem tertium diceret, *semet ipsum* dixit. Ridens Scipio, *Quidnam tu diceres, si me*, inquit, *vicisses? Tunc vero*, inquit, *me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem.* Inter cetera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum, *Roma cave tibi*, refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum ty-

rannus, incitatus ab Ætolis, qui & Philippum & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano follicitabant, a populo Romano defcivit: &, bello adverfus Philopœmenem Achæorum prætorem gefto, ab Ætolis & ab Alexameno duce eorum interfectus eft. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus focietate juncta, Antiochus Syriæ rex, cum bellum Græciæ intuliffet, complures urbes occupavit; inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus geftas & apparatum belli ab Antiocho continet.

I. PRINCIPIO anni, quo hæc gefta funt, Sex. Digitius prætor in Hifpania citeriore cum civitatibus iis, quæ poft profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis, quam digna dictu, prœlia fecit, & adeo pleraque adverfa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, fucceffori tradiderit. Nec dubium eft, quin omnis Hifpania fublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa fecunda prœlia feciffet: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gefferat Scipio. Idem pro prætore, Lufitanos, pervaftata ulteriori provincia, cum ingenti præda domum redeuntes, in ipfo itinere aggreffus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, fuperior aliis: nam & acie frequenti armatis adverfus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adverfus feffos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hoftes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ

accesserant: nec ulla quiete data, laborem viæ prœlium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, & turbaverant primo Romanos: deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Jovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus. deinde prorsus terga dedit. &, cum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes fere equites: & signa militaria capta centum triginta quatuor. de exercitu Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum prædæ exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. cetera vendenda quæstori data: quod inde refectum est, militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, cum hæc in Hispania gerebantur. itaque tam adversæ, quam secundæ res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrabantur: & tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset, eligeret ex omni numero sex millia & quingentos pedites, & equites trecentos. *Ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores

negare, *Ad rumores, a privatis temere in gratiam magiſtratuum confictos, ſenatuſcònſulta facienda eſſe. niſi quod aut prætores ex provinciis ſcriberent, aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hiſpania eſſet, placere, tumultuarios milites extra Italiam ſcribi a prætore.* Mens ea ſenatus fuit, ut in Hiſpania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigaſſe delectus cauſa C. Flaminium ſcribit: & ex Sicilia Hiſpaniam petentem, tempeſtate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani ſacramento rogaſſe: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hiſpania adjeciſſe.

III. Nec in Italia ſegnius Ligurum bellum creſcebat. Piſas jam quadraginta millia hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli ſpemque prædæ, circumſedebant. Minucius cònſul Arretium die, quem dixerat ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Piſas duxit; &, cùm hoſtes mille paſſuum ab oppido trans fluvium moviſſent caſtra, conſul urbem, haud dubie ſervatam adventu ſuo, eſt ingreſſus. Poſtero die & ipſe trans fluvium fere quingentos paſſus ab hoſte poſuit caſtra. inde levibus prœliis a populationibus agrum ſociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, & ex multis generibus hominum collecto, necdum noto ſatis inter ſe, ut fidere alii aliis poſſent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: & abundantes militum numero paſſim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: &, cum

coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus, erat. Consul in aciem exibat; hostes pugnam detrectabant: prædatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boji diripi sua impune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji, ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quærentes. nocte prætergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id cum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exspectavit: &, cum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantæ copiæ, & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit, & triarios vallum circumjicere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, postquam apertas esse insidias, & recto ac justo prœlio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Hora secunda ferme concursum est. sinistra sociorum ala & extraordinarii prima in acie pugna-

bant. præerant duo conſulares legati, M. Marcellus & Ti. Sempronius, prioris anni conſul. Novus conſul nunc ad prima ſigna erat, nunc legiones continebat in ſubſidiis; ne certaminis ſtudio prius procurrerent, quam datum ſignum eſſet. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere juſſit. inde, cum ſignum dediſſet, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo, *non ſuſtinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæſos permultos eſſe: &, qui ſuperſint, partim labore, partim metu remiſiſſe ardorem pugnæ. legionem alteram ex duabus, ſi videretur, ſubmitteret, priuſquam ignominia acciperetur.* Secunda legio miſſa eſt, & extraordinarii recepti. Tum redintegrata eſt pugna. Cum & recens miles, & frequens ordinibus legio ſucceſſiſſet, & ſiniſtra ala ex prœlio ſubducta eſt; dextra in primam aciem ſubiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æſtus corpora Gallorum: denſis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in ſcuta incumbentes, ſuſtinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit conſul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatiſſimos equos immittere jubet: & legionarios equites in ſubſidiis eſſe. Hæc procella equeſtris primo confudit & turbavit, deinde diſſipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obſtabant duces, haſtilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: ſed interequitantes alarii non patiebantur. Conſul obteſtabatur milites, *Ut paululum*

anniterentur: victoriam in manibus esse. dum perturbatos & trepidantes viderent, instarent. si restitui ordines sissent, integro rursus eos prœlio & dubio dimicaturos. Inferre vexillarios jussit signa. omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Bojorum eo die cæsa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres & viginti, præfecti sociûm quatuor, & M. Genucius, & M. Marcius, tribuni militum secundæ legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literæ allatæ sunt, L. Cornelii de prœlio ad Mutinam cum Bojis facto, & Q. Minucii a Pisis. *Comitia suæ sortis esse. ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum & damno reipublicæ, non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcunque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis e republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum

miſſas deferrent ad eum; & nuntiarent, *ſenatum, ni is ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri paſſurum.* Miſſi legati renuntiarunt, *L. Cornelium ad magiſtratus ſubrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas ſcripſerat ſecundum prœlium cum Bojis factum, diſceptatio in ſenatu fuit: quia privatim pleriſque ſenatoribus legatus M. Claudius ſcripſerat, *Fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam, quod res bene geſta eſſet. Conſulis opera & militum aliquantum amiſſum, & hoſtium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapſum. Milites eo plures periſſe, quod tardius ex ſubſidiis, qui laborantibus opem ferrent, ſucceſſiſſent. Hoſtes e manibus emiſſos, quod equitibus legionariis & tardius datum ſignum eſſet, & perſequi fugientes non licuiſſet.*

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores conſultatio dilata eſt. Inſtabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & quod, cum multis fœnebribus legibus conſtricta avaritia eſſet, via fraudis inita erat, ut in ſocios, qui non tenerentur iis legibus, nomina tranſcriberent; ita libero fœnore obruebant debitores. Cujus coercendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit Feralia, quæ proxime fuiſſent: ut, qui poſt eam diem ſocii civibus Romanis credidiſſent pecunias, profiterentur; & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, poſtquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo æris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius

tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, esset. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. & per hiemem prœlia aliquot, nulla memoria digna, adversus latronum magis, quam hostium, excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum jactura, sunt facta. Majores res gestæ a M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Cum hæc in Hispania gerebantur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu cum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus Diis immortalibus honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *& consulis L. Cornelii ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum, allatas esse, inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret*

ab legato suo adversus se scriptum aliquid, cum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: cum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri esse amotum de industria, ne ea, quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: &, si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet consul, decernendum in præsentia censere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi urbem invehi liceret; M. & C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt, & Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt: & porta Cœlimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, & Lanuvii, & in Aventino, lapidibus pluit; & a Capua nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, & in Martis æde consedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros adire jussi, & novendiale sacrum factum, & supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis, prope ædem Victoriæ, M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quam vovit. Eodem anno coloniam

Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulſo, L. Apuſtius Fullo, Q. Ælius Tubero, cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore, tertia pars agri demta eſt: quo poſtea, ſi vellent, novos colonos adſcribere poſſent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, & ambitio magis, quam unquam alias, exarſerat conſularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii plebejique: P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hiſpania provincia nuper deceſſerat magnis rebus geſtis, & L. Quinctius Flamininus, qui claſſi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Vulſo, hi patricii. Plebeji autem C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. ſed omnium oculi in Quinctium Corneliumque conjecti. nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clariſſimi ætatis ſuæ imperatores. major gloria in Scipione: &, quo major, eo propior invidiam. Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphaſſet. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum aſſiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minus verendos magnos homines ipſa ſatietate facit: conſul iterum poſt devictum Hannibalem, cenſorque fuerat. In Quinctio nova & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat a populo poſt trium-

phum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, ſe petere*, ajebat: *pro legato & participe adminiſtrati belli. ſe terra, fratrem mari, rem geſſiſſe.* His obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Cornelio conſule comitia habente; quem tantum præjudicium ſenatus, virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Peſſinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius & Cn. Domitius Ahenobarbus conſules facti. adeo ne in plebejo quidem conſule, cum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Poſtero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Ædilitas inſignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi & L. Æmilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Jovis ædis poſuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter eſſet, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria geſtum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta eſt. nam & caſtra conſulis oppugnata, ægre ſunt defenſa: & non ita multo poſt per ſaltum anguſtum cum duceretur agmen Romanum, ipſas fauces exercitus Ligurum inſedit. qua cum exitus non pateret, converſo agmine redire inſtitit conſul: & ab tergo fauces ſaltus occupatæ a parte hoſtium erant, Caudinæque cladis memoria non animis modo, ſed prope oculis, obver-

ſabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum præfectus conſuli pollicetur, *Se parte, utra vellet, cum ſuis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis eſſet. in eos ſe impetum facturum: & nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu, quem obſiderent, & diſcurrere ad opem ferendam ſuis.* Collaudatum eum conſul ſpe præmiorum onerat. Numidæ equos conſcendunt, & obequitare ſtationibus hoſtium, neminem laceſſentes, cœperunt. Nihil primo aſpectu contemtius. equi hominesque paululi & graciles: diſcinctus & inermis eques, præterquam quod jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus rigida cervice & extento capite currentium. Hunc contemtum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque, qui primo intenti paratique, ſi laceſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes ſedenteſque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere, ſed propius ſaltum paulatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. poſtremo ſubditis calcaribus inter medias ſtationes hoſtium erupere: &, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primo conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremo ſeniores puerique refugientes tumultum in caſtris fecerunt. itaque ſine conſilio, ſine imperio, pro ſe quiſque currere ad ſua tutanda: momentoque temporis caſtra relicta

erant, & obſidione liberatus conſul, quo intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boji, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus primo in ſpe fuerant, & Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum, conqueſtus injurias Romanorum ſtatumque Ætoliæ, *quod omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſa ipſi fuiſſent*, legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademtis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem*, dicere. *inde militem, inde naves navaleſque ſocios habuiſſe. incluſum ſuis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneſo. nunquam habiturum recuperandi ſua occaſionem, ſi eam, quæ tum eſſet, prætermiſiſſet. Nullum exercitum Romanum in Græcia eſſe: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam cauſam exiſtimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rurſus tranſmittant.* Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, cum in Græciam Antiochus trajeciſſet, conſcientia viola-

tæ per ſociorum injurias Romanæ amicitiæ, conjungeret ſe cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud diſſimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore faſtigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademtæ res. Ad hoc vetuſta regum Macedoniæ fama, peragratuſque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu ſe conſilium afferre. nam neque, ut ante ſe moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu tranſierit in Græciam, ſuadere; & , qui ſine Antiocho adverſus Romanos Ætoloſque tamdiu ſuſtinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, ſociis Ætolis, qui tum graviores hoſtes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus reſiſtere Romanos poſſe?* Adjiciebat de duce Hannibale, nato adverſus Romanos hoſte, qui plures & duces & milites eorum occidiſſet, quam quot ſupereſſent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: & omnium primum, *prædam de Philippo Romanorum eſſe*, dicere, *victoriam Ætolorum, & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quam Ætolos, dediſſe; & ad vincendum vires eoſdem præbuiſſe.* deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum eſſent: quæ loca terreſtribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum eſſe: & primam quamque occaſionem recuperandi ea, quæ bello amiſiſſent, arrepturos.* Ita per totum ſimul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti ſunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimiſit, ad ſeditiones in iis miſcendas: & alios principum donis ad ſuam cauſam perduxit, alios pertinaciter in ſocietate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miſerunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petiſſet, turbaret: & auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur a tyranno, & Romam, qui ea nuntiarent, legatos miſerunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam ſe recepiſſet, per Ciliciam, Tauro monte ſuperato, extremo jam hiemis Epheſum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio miſſo in Syriam ad cuſtodiam ultimarum partium regni, ne quid, abſente ſe, ab tergo moveretur, ipſe cum omnibus terreſtribus copiis ad Piſidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos eſt profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius & P. Villius, qui ad Antiochum (ſicut ante dictum eſt) miſſi erant, juſſi prius Eumenem adire, Elæam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) eſcenderunt. Cupidus belli adverſus Antiochum Eumenes erat, gravem, ſi pax eſſet, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, ſi motum bellum eſſet, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuiſſet: & aut funditus ſublatum iri: aut, ſi pax victo daretur, multa illi detracta ſibi acceſſura: ut facile deinde ſe ab eo

ſine ullo Romano auxilio tueri poſſet. Etiam, ſi quid adverſi caſurum foret, ſatius eſſe Romanis ſociis quamcunque fortunam ſubire, quam ſolum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc, quantum auctoritate, quantum conſilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius æger Pergami ſubſtitit. Villius, cum Piſidiæ bello occupatum eſſe regem audiſſet, Epheſum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, ſæpe congrederetur; ut animum ejus & tentaret, ſi qua poſſet, & metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis eſſe. His colloquiis aliud quidem actum nihil eſt: ſecutum tamen ſua ſponte eſt, velut conſilio petitum eſſet, ut vilior ob ea regi Hannibal & ſuſpectior ad omnia fieret. Claudius, ſecutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuiſſe legatione tradit: eumque Epheſi collocutum cum Hannibale. Et ſermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, *quem fuiſſe maximum imperatorem Hannibal crederet?* reſpondiſſe, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudiſſet, quodque oras, quas viſere ſupra ſpem humanam eſſet, peragraſſet.* Quærenti deinde, *quem ſecundum poneret? Pyrrhum,* dixiſſe. *caſtra metari primum docuiſſe. ad hoc neminem elegantius loca cepiſſe, præſidia diſpoſuiſſe, artem etiam conciliandi ſibi homines eam habuiſſe, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium eſſe mallent.* Ex-

ſequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *ſemet ipſum* dixiſſe. Tum riſum obortum Scipioni, & ſubjeciſſe: *Quidnam tu diceres, ſi me viciſſes? Tum me vero*, inquit, *& ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores eſſe.* Et perplexum Punico aſtu reſponſum, & improviſum aſſentationis genus Scipionem moviſſe, quod e grege ſe imperatorum velut inæſtimabilem ſecreviſſet.

XV. Villius ab Epheſo Apameam proceſſit. eo & Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, occurrit: Apameæ congreſſis diſceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quinctium & legatos regis fuerat. mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem miſſum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis deſiderium. id enim jam ſpecimen ſui dederat, ut, ſi vita longior contigiſſet, magni juſtique regis in eo indolem fuiſſe appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus ſuſpectior fuit, gravem ſucceſſorem eum inſtare ſenectuti ſuæ patrem credentem, per ſpadones quoſdam, talium miniſteriis facinorum acceptos regibus, veneno ſuſtuliſſe. Eam quoque cauſam clandeſtino facinori adjiciebant, quod, cum Seleuco filio Lyſimachiam dediſſet, Antiocho quam ſimilem daret ſedem, ut procul ab ſe honore eum quoque ablegaret, non habuiſſet. Magni tamen luctus ſpecies per aliquot dies regiam tenuit: legatuſque Romanus, ne alieno tempore incommodus obverſaretur, Pergamum conceſſit. Rex Epheſum, omiſſo, quod inchoaverat, bello, rediit. ibi,

per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se, quæ pro causa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex a Minione excusatus, & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio, *Specioso titulo*, inquit, *uti vos*, *Romani*, *Græcarum civitatum liberandarum video : sed facta vestra orationi non conveniunt; & aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampsacenique Græci sunt, quam Neapolitani, & Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliæ Græcas urbes prætorem quotannis, cum imperio & virgis & securibus, mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco civitatibusque, quæ Joniæ aut Æolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a majoribus, & stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, & non belli causa quæritur.* Ad ea Sulpicius, *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus*, *qui*,

si alia pro causa ejus non erant, quæ dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatum earum, quas comparasti, causa? Ab Rheginis, & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno & perpetuo tenore juris, semper usurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quenquam fœdus mutaverint, sic Asiæ civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, & non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot secula asserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Græciam, & repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, & Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatum ago, quam, ipsis agentibus, & nos & regem ipsum cognoscere æquius est?

XVII. Vocari deinde civitatum legationes jussit, præparatas jam ante & instructas ab Eumene, qui, quantumcunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, & æqua iniquis miscent, e disceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remissa ulla re, neque impetrata, æque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio

ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ major erat) alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges. *quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam Lacedæmonem, remissam. Antiocho si Smyrna & Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* alii, *parvas & vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse. sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri: nisi crederent, Persas, cum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. & alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: &, tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tanquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi & qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo*, affirmabat, *si in Europam transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia,*

repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates; quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent: a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire, ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti, si & loca opportuna, & socii præoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, & percontari causam repentinæ alienationis, & purgare se, tempore apto, quæsita simpliciter iracundiæ causa auditaque, *Pater Hamilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex & triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. Odi, odioque sum Romanis.*

id me verum dicere, pater Hamilcar & Dii testes sunt. Proinde, cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quærito. Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni præesset. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, & sociûm ac Latini nominis viginti millia, & equites octingentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: & sociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum, in supplementum ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, & centum quinquaginta equites; & sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia & comitia habenda. Prætores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam,

M. Bæbius Tamphilus Hiſpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum ſenatuſconſulto, deinde plebis etiam ſcito permutatæ provinciæ ſunt. Atilio claſſis & Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hiſpaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuiſſent : & ut ſociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere juſſus, & ex navalibus veteres deducere, ſi quæ utiles eſſent, & ſcribere navales ſocios. Et conſulibus imperatum, ut ei duo millia ſociûm ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores & duo exercitus, terreſtris navaliſque, adverſus Nabin, aperte jam oppugnantem ſocios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum miſſi exſpectabantur : &, priuſquam ii rediſſent, vetuerat Cn. Domitium conſulem ſenatus ab urbe diſcedere.

XXI. Prætoribus Fulvio & Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romæ, provincia erat, negotium datum, ut, præter eam claſſem, cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priuſquam conſul prætoreſque in provincias proficiſcerentur, ſupplicatio fuit prodigiorum cauſa. Capram ſex hœdos uno fœtu edidiſſe, ex Piceno nuntiatum eſt : & Arretii puerum natum unimanum : Amiterni terra pluiſſe : Formiis portam murumque de cœlo tacta : & (quod maxime terrebat) conſulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Cetero-

rum prodigiorum caufa fupplicatum eft: bovem cum cura fervari alique harufpices jufferunt. Tiberis, infeftiore quam priore impetu illatus urbi, duo pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, five imbribus, five motu terræ leviore, quam ut alioqui fentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppreffit. In agris paffim inundatis pecua ablata, villarum ftrages facta eft. Priufquam L. Quinctius conful in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pifano cum Liguribus fignis collatis pugnavit: novem millia hoftium occidit: ceteros fufos fugatofque in caftra compulit. Ea ufque in noctem magno certamine oppugnata, defenfaque funt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua caftra invafit. prædæ minus inventum eft, quod fubinde fpolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hoftibus dedit. ex agro Pifano in Ligures profectus, caftella vicofque eorum igni ferroque pervaftavit: ibi præda Etrufca, quæ miffa a populatoribus fuerat, repletus eft miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui cum nihil, quod fatis maturam caufam belli haberet, nifi adverfus Lacedæmonium tyrannum, attuliffent, quem & Achæi legati nuntiabant contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius prætor cum claffe miffus eft in Græciam ad focios tuendos. Confules, quando nihil ab Antiocho inftaret, proficifci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proxi-

mum fuit, Quinctius per Ligures in Bojos venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prœlia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam Holonemque, & castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito. eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit: &, fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exspectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quæ allatum erat, cum in Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi prætorem Atilium cum classe miserat in Græciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate

opus erat ad tuendos ſociorum animos, T. Quinctium, & Cn. Octavium, & Cn. Servilium, & P. Villium legatos in Græciam miſit; &, ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum & Brundiſium promoveret legiones, decrevit, ut inde, ſi res poſceret, in Macedoniam trajiceret; & ut M. Fulvius prætor claſſem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: & ut cum imperio eſſet, qui claſſem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat:) & ut idem prætor L. Valerio collegæ ſcriberet, *Periculum eſſe, ne claſſis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere ſenatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia, & quadringentos equites ſcribere eum, quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri poſſet.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipſa tantum, ſed etiam ex circumjacentibus inſulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam verſa erant, præſidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Helleſpontum cum exercitu tranſiſſe; & Ætolos ita ſe parare, ut ſub adventum ejus in armis eſſent. Et Eumeni abſenti, & præſenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equeſtria arma, & vaſa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

XXIV. Cum alii atque alii nuntii bellum inſtare afferrent, ad rem pertinere viſum eſt, conſules primo quoque tempore creari. Itaque ſenatuſconſul-

tum factum est, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, & ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, &, præmisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem appareret, consulatus datus est. additur ei de plebe collega, M'. Acilius Glabrio. Postero die prætores creati, L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat; &, infensus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum & Sicyonem concilium

edixerunt, & legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quinctii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem classemque Romanam exspectandi. Cum principum alii in sententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, *Bene comparatum apud Ætolos esse, ne prætor, cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret:* statuere quamprimum ipsos, quid vellent, jussit. *Prætorem decreta eorum cum fide & cura exsecuturum: annisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen, præterquam quod ita Quinctio placeret, & ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ a mari Gythium tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gythium solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

XXVI. Comparaverat & tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur, præsidia, tres tectas naves, & lembos pristesque, tradita vetere classe ex fœdere Romanis.

Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, cum Crateri uxorem Nicæam ab Naupacto Corinthum veheret. hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum & vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoria nave præcedente classem, cum in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt a Gythio Laconum naves: & primo statim incursu ad novam & firmam navem vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est: captique omnes, qui in nave erant. cetera classis, prætoria nave amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipse Philopœmen in levi speculatoria nave fugit: nec ante fugæ finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti casus, imminuit. quin contra, si in re navali, cujus esset ignarus, offendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.

XXVII. Nabis, cum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, & terrestres aditus claudere opportune positis præsidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gythii abducta, ad Pleias posuit castra. Imminet is locus & Leucis, & Acriis, qua videbantur hostes exercitum admoturi. Cum ibi stativa essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas fronde, quæ umbram modo præberet, texissent; priusquam in conspectum hostium veniret Philopœmen, necopinantem eum improviso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque, cum fundis & jaculis & alio levi genere armaturæ, imposuit. inde litora legens, cum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit: &, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum injecit. Multi prius incendio absumti sunt, quam hostium adventum sentirent: &, qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia absumta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in majora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: &, magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam a Gythio tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis

& ſociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, ſtatuit, quoniam ſatis & ſuorum a pudore maritimæ ignominiæ reſtituti animi, & hoſtium conterriti eſſent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gythii hoſtem abduci poſſe. Ad Caryas primum in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſe die Gythium expugnatum eſt. cujus rei ignarus Philopœmen, caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, cum præter Lacedæmonem raptim duxiſſet, Pyrrhi (quæ vocant) caſtra occupavit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. inde hoſtibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter anguſtias viæ prope quinque millia paſſuum. cogebatur agmen ab equitibus, & maxime a parte auxiliorum: quod exiſtimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo ſuos aggreſſurum. Duæ res ſimul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini occurriſſe hoſtem cernebat, ubi, cum per loca confragoſa iter eſſet, ſine levis armaturæ præſidio ſigna ferri non videbat poſſe.

XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis ſolertiæ atque uſus: nec belli tantum temporibus, ſed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, & ad difficilem tranſitu ſaltum veniſſet, contemplatus ab omni parte loci natu-

ram, cum solus iret, secum ipse agitabat animo; cum comites haberet, ab iis quærebat, *Si hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret? Posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ, occurrere. Quem locum ipse capturus esset*, cogitando aut quærendo exsequebatur; *aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus; quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem rejiceret; quanto ea, aut quali præsidio custodiret; & utrum pergere, qua cœpisset ire via, an eam, qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, &, quos Tarentinos vocabant, equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit: &, jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia & calonum turbam conjectam armatis circumdedit, & pro natura loci castra communivit. tabernacula statuere in aspretis & inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem rivo utrinque cum præsidio levis armaturæ aquati sunt: &, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur cer-

tamen, nox intervenit. Poſtero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum eſſe. nocte in valle a conſpectu hoſtium averſa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, cetratorum.

XXIX. Luce orta, Cretenſium levis armatura & Tarentini equites ſuper torrentem prœlium commiſerunt. Telemnaſtus Cretenſis popularibus ſuis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenſes & hoſtium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, præſidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prœlium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. Procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares, & quia ita præceptum a Philopœmene præfectis erat, ut, modico edito prœlio, in fugam inclinarent, hoſtemque ad inſidiarum locum pertraherent. Effuſe ſecuti fugientes per convallem, plerique & vulnerati, & interfecti ſunt, priuſquam occultum hoſtem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, inſtructi ſederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes ſuos acciperent. Conſurgunt deinde ipſi integri, recentes, inſtructi: & in hoſtes inordinatos, effuſos, labore etiam & vulneribus feſſos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: & haud paulo concitatiore curſu, quam ſecutus erat, fugiens, ad caſtra eſt compulſus. multi cæſi captique in ea fuga ſunt. Et in caſtris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani juſſiſſet; loca magis confragoſa, &, quacunque te-

mere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde & ex fortuna pugnæ, & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret, Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, cum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturus, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo jussit. ipse, tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem jussit.

XXX. Philopœmen, postquam citatum agmen per angustam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, & a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos prœlium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est per-

latus, pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quæ, pleræque adversæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen, utcunque possent, instare & persequi auxiliaribus jussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet. ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti & cibo sumto, & modica quiete erant) delectos, nihil præter gladios secum ferentes, extemplo educit; & duarum portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedæmonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt prægressi, jam tutum rati, in patentes vias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumsit, debilitatisque ac prope

fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano, &, quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent. minimum operæ in Achæis adeundis consumserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere : allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant : quia, cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita differendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret : in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, *cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue. Ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequidquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adduce-*

rent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi & Magnetibus esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit, *Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assensum, partim indignationem, dicere id ausum eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut, manus ad cœlum tendens, Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati assignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio & populo Romano debere. Nihil quenquam ab Diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; & in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, & id magis in dies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore

Thoas, princeps gentis, quem miſerant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum ſecum adduxerat, regis legatum. Qui, priuſquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terreſtres navaleſque copias commemorando: *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ante omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipſos emere Romanos poſſit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura eſſet. nam & veniſſe eos, &, quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: &, quanquam prope abſciſa res erat, tamen non ab re eſſe Quinctio viſum eſt, ſociorum aliquos legatos intereſſe ei concilio, qui admonerent Romanæ ſocietatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adverſus regis legatum auderent. Athenienſes maxime in eam rem idonei viſi ſunt, propter & civitatis dignitatem, & vetuſtam ſocietatem cum Ætolis. ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus poſt eum intromiſſus, *Optimum fuiſſe omnibus, qui Græciam Aſiamque incolerent,* ait, *integris rebus Philippi potuiſſe intervenire Antiochum: ſua quemque habiturum fuiſſe, neque omnia ſub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque,* inquit, *ſi modo vos, quæ inchoaſtis, conſilia conſtantes perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, & Ætolis ſociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res reſtituere in priſtinam dignitatem. Ea autem in libertate poſita eſt, quæ ſuis ſtat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienſes, quibus primis, poſt regiam le-

gationem, dicendi, quæ vellent, poteſtas facta eſt; mentione omni regis prætermiſſa, Romanæ ſocietatis Ætolos, meritorumque in univerſam Græciam T. Quinctii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia conſiliorum everterent. Conſilia calida & audacia prima ſpecie læta, tractatu dura, eventu triſtia eſſe. legatos Romanos, & in iis T. Quinctium, haud procul inde abeſſe. Dum integra omnia eſſent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, diſceptarent, quam Aſiam Europamque ad funeſtum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos cenſebant. principum maxime ſeniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienſes cum retuliſſent, eundum in Ætoliam Quinctio viſum eſt. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines teſtes fore, penes Ætolos belli culpam eſſe: Romanos juſta ac prope neceſſaria ſumturos arma. Poſtquam ventum eſt eo, Quinctius in concilio, orſus a principio ſocietatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis eſſet, pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, diſſeruit. *Si quid tamen æqui ſe habere arbitrarentur, quanto eſſe ſatius Romam mittere legatos, ſeu diſceptare, ſeu rogare ſenatum mallent; quam populum Romanum cum Antiocho, laniſtis Ætolis, non ſine motu magno generis humani, & pernicie Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli ſenſuros, quam qui moviſſent.* Hæc nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis ejuſdem, cum aſſenſu omnium auditi, per-

vicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, & abſentibus Romanis, decretum fieret, quo arceſſeretur Antiochus ad liberandam Græciam, diſceptatumque inter Ætolos & Romanos. Huic tam ſuperbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. nam cum id ipſum decretum poſceret eum Quinctius, non veritus majeſtatem viri, *aliud in præſentia, quod magis inſtaret, prævertendum ſibi eſſe*, dixit: *decretum reſponſumque brevi in Italia, caſtris ſuper ripam Tiberis poſitis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quæque de Antiocho, nihil per ſe ipſi moti, & ſedentes exſpectare adventum viderentur regis, concilium quidem univerſæ gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant ſanctius conſilium: ex delectis conſtat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarentur. Inter omnes conſtabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ ſocietatis eſſe, & præſenti ſtatu gaudere. multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia novare velle. Ætoli conſilium uno die ſpei quoque non audacis modo, ſed etiam impudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exſul Eurylochus, de cujus fuga cauſaque fugæ ante dictum eſt, quia reditus in patriam nulla ſpes alia

erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejusdem factionis erant, liberos & conjugem ejus cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio sinerent. Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososque immiscendi res tumultu Ætolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His præparatis, Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi jussa, præcessit. postquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, & loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quam præsidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta est.

XXXV. Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem, spoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud

Lacedæmonios laturum. Caufam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia fibi, cum illis auctoribus rebellaffet, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati funt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis a prætore Damocrito in confilio arcano gentis, de quo ante dictum eft, denuntiatum, *Ne fe ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam fua quifque opinione præcipere poffet, crederent miffos effe. quidquid Alexamenum res monuiffet fubiti confilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exfequendum parati effent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum miffos ab domo fe fcirent.* Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo fpei implevit. *Antiochum jam in Europam tranfiffe, mox in Græcia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem effe credituros Romanos. numerum iniri peditum equitumque ac navium non poffe: elephantorum aciem confpectu ipfo debellaturam. Ætolos toto fuo exercitu paratos effe venire Lacedæmonem, cum res pofcat: fed frequentes armatos oftendere advenienti regi voluiffe. Nabidi quoque & ipfi faciendum effe, ut, quas haberet copias, non fineret fub tectis marcefcere otio: fed educeret, & in armis decurrere cogeret, fimul animos acueret, & corpora exerceret. Confuetudine leviorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri poffe.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie confiftebant. tyrannus cum tribus fummum equitibus, inter quos

plerumque Alexamenus erat, ante ſigna vectabatur, cornua extrema inviſens; in dextro cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quæ in rem eſſe videbantur; nunc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res popoſciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo pauliſper cum tyranno vectatus, cum ad ſuos conceſſiſſet, tum equitibus ab domo ſecum miſſis, *Agenda*, inquit, *res eſt, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exſequi juſſi eſtis. Parate animos dextraſque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, ceſſet. Qui cunctatus fuerit, & ſuum conſilium meo interponet, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe.* Horror cunctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exiſſent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus jubet, & ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantæ cogitatione rei. Poſtquam appropinquabat, impetum facit, &, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: &, priuſquam a media acie ſuccurreretur, exſpiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, cum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, poſtquam abire Ætolorum

agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitæ mortisque ultoribus est facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Ætoli sine injuria cujusquam. sed, ut oportuit in consilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumsit: Ætoli, velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemtus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, exturbandos Ætolos, & libertatem, cum restitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendæ rei esset, regii generis aliquem in speciem assumendum. Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, &, armis arreptis, Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ est templum æreum) congregati cæduntur. Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi, comprehensi a magistratibus, sub corona venierunt.

XXXVII. Philopœmen, audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, cum omnia turbata metu invenisset; evocatis principibus, & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam

facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui Romanæ societatis erant post T. Quinctii legatorumque adventum, & Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis, qui Euthymidæ factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas & ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus: ut inde, cum pedestres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mictio & Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant. deinde, postquam resedit terror, & prodi & deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur,

Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, *Ut & suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, & Romanam societatem respicerent. ne sinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maxime respectus civitates movit, & virtutem nuper in bello, & in victoria justitiam benignitatemque expertas. itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani cum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percontatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent? Respondit Thoas dux Ætolorum, *Non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore, vinctos esse, quam cum præsidium Macedonum in arce habuissent. Se vero*, negare Chalcidenses, *aut servire ulli, aut præsidio cujusquam egere.* Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas & Ætoli, ut qui spem omnem in eo, ut improviso opprimerent, habuissent, ad justum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Ætolos audivit, & ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut, quid moræ esset, sciret, post-

quam rem omiſſam a ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites præſidii cauſa relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam ſocietatem Romanam facturam. Et, ut præſidii aliquid eſſet ſuæ partis hominibus, Eunomo prætori Theſſalorum ſcripſit, ut armaret juventutem, & Villium ad Demetriadem præmiſit ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinæ ſocietatis, rem aggreſſurus. Villius quinqueremi nave ad oſtium portus eſt invectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum ſe effudiſſet, quæſivit Villius, utrum ad amicos, an ad hoſtes, ſeſe veniſſe mallent? Reſpondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret portu, & ſineret Magnetas in concordia & libertate eſſe, nec per colloquii ſpeciem multitudinem ſollicitaret.* Altercatio inde, non ſermo, fuit: cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminenteſque prædiceret clades: multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quinctium accuſando. ita irrito incepto Villius ad Quinctium ſeſe recepit. At Quinctius, nuntio ad prætorem miſſo, ut reduceret domum copias, ipſe navibus Corinthum rediit.

XL. Abſtulerunt me velut de ſpatio, Græciæ res

immixtæ Romanis: non quia ipſas operæ pretium eſſet perſcribere, ſed quia cauſæ fuerunt cum Antiocho belli. Conſulibus deſignatis, (inde namque diverteram) L. Quinctius & Cn. Domitius conſules in provincias profecti ſunt: Quinctius in Ligures, Domitius adverſus Bojos. Boji quieverunt: atque etiam ſenatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille & quingenti) conſuli dediderunt ſeſe. Ab altero conſule ager Ligurum late eſt vaſtatus, caſtellaque aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, ſed recepti quoque aliquot cives ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta eſt ex ſenatuſconſulto plebeique ſcito. tria millia & ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Craſſipes. quina dena jugera agri data in ſingulos pedites ſunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, ſed ſegnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in ſollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei cauſa ſupplicatio habita eſt. Ille non pavor vanus, ſed vera multorum clades fuit. incendio a foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: & in dies ma-

gis fama de Antiochi bello, & cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari cœptum est. Decrevere, ut consulibus Italia, & quo senatus censuisset, (jam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) provinciæ essent. cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, sex millia sociûm Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius consul jussus: ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretum est: prima ut sors duæ, urbanaque & inter cives ac peregrinos jurisdictio esset: secunda, Bruttii: tertia, classis, ut navigaret, quo senatus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania ulterior. imperatum præterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet; & sociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram consul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio & P. Junio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Jovis supra fastigium ædiculæ, & duodecim clypea inaura-

ta: & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque a tergo relinquere, trajiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum & de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Ætolo, qui, omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: &, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos, iisdem & regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi. concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope jam certam regis. nam *neque dimittendam partem navium a classe regia* censebat: *neque, si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quam Hannibalem, præficiendum. Exsulem illum & Pœnum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eveniat, Hannibalis eam,*

non Antiochi, gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce: comite & consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore. si summa petantur, & dantem, & accipientem prægravatura.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari ascendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta: & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu bellicoque apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit: inde Scyathum trajecit. ubi collectis in alto, quæ dissipatæ erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit. decem millia peditum fuere, & quingenti equites,

ſex elephanti ; vix ad Græciam nudam occupandam ſatis copiarum, nedum ad ſuſtinendum Romanum bellum. Ætoli, poſtquam Demetriadem veniſſe Antiochum allatum eſt, concilio indicto, decretum, quo arceſſerent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos ſciebat, Phalara in ſinum Maliacum proceſſerat. inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plauſibus clamoribuſque, & quibus aliis lætitia effuſa vulgi ſignificatur.

XLIV. In concilium ut ventum eſt, ægre a Phænea prætore principibuſque introductus, inde facto ſilentio, rex dicere orſus. Prima ejus oratio fuit excuſantis, *Quod tanto minoribus ſpe atque opinione omnium copiis veniſſet. Id ſuæ impenſæ erga eos voluntatis maximum debere indicium eſſe, quod nec paratus ſatis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obſecutus eſſet, credidiſſetque, cum ſe vidiſſent Ætoli, omnia vel in ſe uno poſita præſidia exiſtimaturos eſſe. Ceterum eorum quoque ſe, quorum exſpectatio deſtituta in præſentia videatur, ſpem abunde expleturum. Nam ſimul primum anni tempus navigabile præbuiſſet mare, omnem ſe Græciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam claſſibus completurum. Nec impenſæ, nec labori, nec periculo parſurum, donec, depulſo cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in ea principes Ætolos feciſſet. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Aſia venturos. In præſentia curæ eſſe Ætolis debere, ut copia frumenti ſuis, & annona tolerabilis rerum aliarum ſuppeditetur.*

XLV. In hanc ſententiam rex cum magno omnium aſſenſu locutus diſceſſit. Poſt diſceſſum regis, inter duos principes Ætolorum, Phæneam & Thoantem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis & diſceptatore de iis, quæ in controverſia cum populo Romano eſſent, utendum potius Antiocho cenſebat, quam duce belli. *Adventum ejus & majeſtatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare neceſſe ſit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non poſſint.* Thoas negare, *Paci ſtudere Phæneam: ſed diſcutere apparatum belli velle, ut tædio & impetus relangueſcat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari poſſe, toties legationibus miſſis Romam, toties cum ipſo Quinctio diſceptando, ſatis expertum eſſe: nec, niſi abſciſſa omni ſpe, auxilium Antiochi imploraturos fuiſſe. Quo celerius ſpe omnium oblato, non eſſe elangueſcendum, ſed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipſe vindex Græciæ venerit, copias quoque terreſtres navaleſque arceſſat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Ætolis modo, ſed ne pro ſe quidem ipſo, momenti ullius futurum apud Romanos.* Hæc vicit ſententia: imperatoremque regem appellandum cenſuerunt: & triginta principes, cum quibus, ſi qua vellet, conſultaret, delegerunt.

XLVI. Ita, dimiſſo concilio, multitudo omnis in ſuas civitates dilapſa eſt. Rex poſtero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, conſultabat. Optimum viſum eſt, Chalcidem, fruſtra nu-

per ab Ætolis tentatam, primum aggredi: & celeritate in eam rem magis, quam magno conatu & apparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: & alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt, & decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum trajecit, &, cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. Pauci utrinque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim cum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ, causa in Europam trajecisse; & liberandæ re, non verbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret: cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad hæc Mictio, unus ex principibus, *Mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, cum liberi sint, neque præsidio, cum pacem ejusdem populi Romani beneficio & libertatem habeant.*

Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Ætolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.

XLVII. Hæc renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent; in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos & Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Bœotorum gentem aversam ab Romanis jam inde a Brachyllæ morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum invisumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani, habebat: qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina imposuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Ætoli & Antiochus impulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Amynandrum Athamanesque Antiocho conjunxisset. & ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaja legatis Antiochi Ætolorumque, coram T. Quinctio, Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Ætoli, est auditus. Is,

ut plerique, quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim sagittis ex equo utentes, &, a quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes.* His equestribus copiis quanquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui possent, adjiciebat multiplices copias peditum, & nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymæosque & Caddusios appellans. *Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios, & ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullæ unquam nec arte, nec virtute navali æquassent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre, supervacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiæ totius partisque Europæ rege. Eum tamen, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, lædatur. Non enim, ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut, quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum even-

tum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii: *ingratos* appellans, & exprobrans *non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque & exercitum sua opera servatos. quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem, immolantemque, & vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret.*

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quam apud quos, verba faceret,* dicere, *Archidamum rationem habuisse. Achæos enim probe scire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis, esse: & in conciliis magis concionibusque, quam in acie, apparere. itaque parvi Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eum se jactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere: mentiendo invicem jactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates & gentes suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti convivatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia*

venatio; homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam & speciem ferinæ carnis in mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante jactatæ sint, posse. Varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Caddusios, & Elymæos, Syros omnes esse: haud paulo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus. Et utinam subjicere oculis vestris, Achæi, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in stipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli regiæ vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello: nihil immo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate, præmium victoris eritis.

L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est, & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes & amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent, bellumque & Antiocho, & Ætolis nuntiari juberent. Auxilia etiam,

quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quinctius est accitus, & , accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt: *cum Antiochus in Bœotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus, cum ad Chalcidis præsidium, & Achæos & Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut & prævenirent sui, & venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia, quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti, & ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme & ipsi, cum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermæum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum præsidium petendum, missus. qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam transmissurus.

LI. Templum eſt Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia paſſuum a Tanagra abeſt. minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ eſt mari trajectus. Ubi & in fano lucoque, ea religione & eo jure ſancto, quo ſunt templa, quæ aſyla Græci appellant, & nondum aut indicto bello, aut ita commiſſo, ut ſtrictos gladios, aut ſanguinem uſquam factum audiſſent, cum per magnum otium milites, alii ad ſpectaculum templi lucique verſi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapſa eſſet; repente Menippus, palatos paſſim aggreſſus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt: in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romaniſque, ſicut jactura militum moleſta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjeciſſe aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, cum rurſus oratores, partim ex ſuis, partim Ætolos, Chalcidem miſiſſet, qui eadem illa, quæ nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ ſibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, ſub adventum regis urbe exceſſerunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo caſtellum Romani milites pauci cuſtodiæ cauſa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipſe caſtellum Euripi oppugnare eſt adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut ſine fraude liceret abire, præſidio exceſſerunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, cum terra marique

obſiderentur, & jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obſidionem. Cum id, quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne ceteræ quidem ejus inſulæ urbes imperium abnuerunt. magnoque principio ſibi orſus bellum videbatur, quod tanta inſula & tot opportunæ urbes in ſuam ditionem veniſſent.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XXXVI.

EPITOME LIBRI TRICESIMI SEXTI.

Man. Acilius Glabrio conſul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græcia expulit, idemque Ætolos ſubegit. P. Cornelius Scipio Naſica conſul ædem matris Deûm, quam ipſe in Palatium intulerat, vir optimus a ſenatu judicatus, dedicavit; idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit. Præterea navalia certamina proſpera adverſus præfectos Antiochi regis referuntur.

I. P. Cornelium Cn. filium Scipionem & Manium Acilium Glabrionem conſules, inito magiſtratu, Patres, priuſquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hoſtiis juſſerunt in omnibus fanis, in quibus lectiſternium majorem partem anni fieri ſolet; precarique, quod ſenatus de novo

bello in animo haberet, ut ea res ſenatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia ſacrificia læta fuerunt, primiſque hoſtiis perlitatum eſt: & ita haruſpices reſponderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum oſtendi. Hæc cum renuntiata eſſent, ſolutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri juſſerunt: *Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſecuti eſſent, bellum iniri?* ſi ea rogatio perlata eſſet, tum, ſi ita videretur conſulibus, rem integram ad ſenatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum ſenatus decrevit, ut conſules Italiam & Græciam provincias ſortirentur: cui Græcia eveniſſet, ut præter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate ſenatus ſcripſiſſet imperaſſetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex ſenatuſconſulto in Macedoniam trajeciſſet. Et extra Italiam permiſſum, ut, ſi res poſtulaſſet, auxilia ab ſociis, ne ſupra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium ſuperioris anni conſulem legari ad id bellum placuit. Alter conſul, cui Italia provincia eveniſſet, cum Bojis juſſus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos ſuperiores conſules habuiſſent; alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones eſſent paratæ, quo ſenatus cenſuiſſet.

II. His ita in ſenatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum ſortiri conſules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Cer-

ta deinde ſorte ſenatuſconſultum factum eſt: *quod populus Romanus eo tempore duellum juſſiſſet eſſe cum rege Antiocho, quique ſub imperio ejus eſſent, ut ejus rei cauſa ſupplicationem imperarent conſules: utique M'. Acilius conſul ludos magnos Jovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in hæc verba, præeunte P. Licinio pontifice maximo, conſul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege ſumi populus juſſit, id ex ſententia ſenatus populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet: donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam ſenatus decreverit. Quiſquis magiſtratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte ſunto.* Supplicatio inde ab duobus conſulibus edicta per biduum fuit. Conſulibus ſortitis provincias, extemplo & prætores ſortiti ſunt. M. Junio Bruto juriſdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori claſſis, L. Æmilio Paullo Hiſpania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conſcripti priore anno ex ſenatuſconſulto a L. Quinctio conſule, dati ſunt; juſſuſque tueri omnem oram circa Tarentum Brundiſiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hiſpaniam præter eum exercitum, quem a M. Fulvio proprætore accepturus eſſet, decretum eſt, ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites; ita ut in iis duæ partes ſociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum eſſet. Idem ſupplementi ad C. Flaminium,

cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, pro prætore in provincia retinere, & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Græciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore jussus, & ab Atilio naves accipere. veteres naves, quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negotium datum est, & in eam classem socios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Carthaginienses & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent.* In comparando impigre classem C. Livium

prætorem contentio, orta cum colonis maritimis, paulisper tenuit. Nam, cum cogerentur in classem, tribunos plebei appellarunt: ab iis ad senatum rejecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia, & Fregenæ, & Castrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium retulit: *Ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum; an ad præsidium nuntiaretur? & num Ætolis quoque separatim indici juberent bellum? & num prius societas eis & amicitia renuntianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *Jam ante sese, cum de Philippo consulerentur, decresse, nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium, nuntiaretur. Amicitiam renuntiatam videri, cum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satisfieri æquum censuissent. Ætolos ultro sibi bellum indixisse, cum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terra marique oppugnatum issent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus jam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit: *Ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset, & quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, uti omnes Brundisium Idibus Majis convenirent.* ipse ante diem quintum Nonas Majas paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in provincias profecti sunt.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniæ & Ptolemæo Ægypti, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum. ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ. &, cum uterque se cum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemæo id remissum: Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Carthaginiensibus & Masinissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere se. & classem suorum suo sumtu comparaturos: & stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos. Masinissæ legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum; præterquam si quid navium ex fœdere deberent. de pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Cum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatum animos mittendis

legatis, partim ultro ad eum veniebant: ſicut Epirotæ communi gentis conſenſu, & Elei e Peloponneſo venerunt. Elei auxilium adverſus Achæos petebant, quos, poſt bellum non ex ſua ſententia indictum Antiocho, primum civitati ſuæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut ſimplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, *ne ſe temere in cauſam deduceret, expoſitos adverſus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. Sed, ſi ipſe poſſet terreſtribus navalibuſque copiis præſidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus ſuis accepturos. ſi id non poſſet, deprecari, ne ſe nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi apparebat, ut, ſive (quod magis credebant) abſtinuiſſet Epiro, integra ſibi omnia apud exercitus Romanos eſſent, conciliata ſatis apud regem gratia, quod accepturi fuiſſent venientem; ſive veniſſet, ſic quoque ſpes veniæ ab Romanis foret, quod, non exſpectato longinquo auxilio ab ſe, præſentis viribus ſuccubuiſſent. Huic tam perplexæ legationi, quia non ſatis in promtu erat, quid reſponderet, legatos ſe miſſurum ad eos dixit, qui de iis, quæ ad illos ſeque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Bœotiam ipſe profectus eſt, cauſas in ſpeciem iræ adverſus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllæ necem, & bellum a Quin-

ctio Coroneæ, propter Romanorum militum cædes, illatum; re vera per multa jam secula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principibus, Thebas venit. ibi in concilio gentis, quanquam & ad Delium, impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet, neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub levi verborum prætextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regressus, præmissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad consultandum ex Athamania: & Hannibal Pœnus, jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modo diversæ sententiæ erant, quod alii extemplo agendum, alii ex hieme, quæ tum ferme media erat, differendum in veris principium, & alii legatos tantummodo mittendos, alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit: *Si, ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium, cum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eandem sententiam dixissem, quam hodie, cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Eubœam Bœotosque & Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxæ futurum sit, quod, cum Romani procul abessent, vim tuam præsentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est Philippum nobis conjungere, quam hos? cui, si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? cum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi*

reges, Asiæ Europæque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, conjungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Ætoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit: fremere Philippum, & ægre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat. cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, & claustra refringamus, ut erumpere diu coercitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit: at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, & castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere, &, qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariæ cum commeatibus. nam hic sicut ad

belli munera pauci ſumus, ſic nimis multi pro inopia commeatuum. Cum omnes tuas contraxeris vires, diviſam claſſem partim Corcyræ in ſtatione habebis, ne tranſitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad litus Italiæ, quod Sardiniam Africamque ſpectat, trajicies: ipſe cum omnibus terreſtribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Græciæ præſidebis, & ſpeciem Romanis trajecturum te præbens, &, ſi res popoſcerit, trajecturus. Hæc ſuadeo, qui, ut non omnis peritiſſimus ſim belli, cum Romanis certe bellare bonis maliſque meis didici. In quæ conſilium dedi, in eadem nec infidelem, nec ſegnem operam polliceor. Dii approbent eam ſententiam, quæ tibi optima viſa fuerit.

VIII. Hæc ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis in præſentia, qui aderant, quam rebus ipſis exſecuti ſunt. nihil enim eorum eſt factum, niſi quod ad claſſem copiaſque arceſſendas ex Aſia Polyxenidam miſit. Legati Lariſſam ad concilium Theſſalorum ſunt miſſi, & Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras eſt dictus. eodem & rex cum ſuis copiis confeſtim venit. Ibi dum opperitur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda oſſa Macedonum circa Cynoſcephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, miſit; ſive ab ipſo, quærente ſibi commendationem ad Macedonum gentem & invidiam regi, quod inſepultos milites reliquiſſet, monitus; ſive ab inſita regibus vanitate ad conſilium ſpecie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus eſt, in unum oſſibus, quæ paſſim ſtrata erant, coacer-

vatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas; odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse. si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Ætoli & Amynander, legati ab Larissa venerunt, quærentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in præsidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendæ & stabiliendæ libertatis Thessalorum causa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheræis ageret, missus. cui nullo dato responso, Phærei ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui cum haud dissimilia his, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti & providi essent, extemplo pœniteret, dimisit. Hæc renuntiata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa

ope parabant ſe ad urbem defendendam: & rex ab omni parte ſimul oppugnare mœnia eſt aggreſſus; &, ut qui ſatis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis poſitum eſſe, quam primam aggreſſus eſſet, aut ſperni deinde ab univerſa gente Theſſalorum, aut timeri ſe, omnem undique terrorem obſeſſis injecit. Primum impetum oppugnationis ſatis conſtanter ſuſtinuerunt: dein, cum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. Revocati deinde caſtigationibus principum ad perſeverandum in propoſito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis conceſſerunt; cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. poſtremo victi malis, cum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia eſſet, dediderunt ſeſe. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror eſſet, Scotuſſam miſit. nec ibi mora deditionis eſt facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem feciſſent. cum ipſa urbe Hippolochus Lariſſæorumque deditum eſt præſidium. Dimiſſi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Lariſſæorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypæram & Metropolim, & iis circumjecta caſtella recepit; omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrtonem, in poteſtate erant. Tum aggredi Lariſſam con-

ſtituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio præſidii dimiſſi, vel exemplo tot civitatum dedentium ſeſe, non ultra in pertinacia manſuros. Elephantis agi ante ſigna terroris cauſa juſſis, quadrato agmine ad urbem inceſſit: ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Lariſſæorum inter metum præſentem hoſtium & verecundiam abſentium ſociorum. Per eoſdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus, cum tribus millibus peditum Ætolorum & ducentis equitibus in Perrhæbiam profectus, Malloeam & Cyretias vi cepit, depopulatuſque eſt agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Lariſſam ad regem redeunt: conſultanti, quidnam agendum eſſet de Lariſſa, ſupervenerunt. Ibi in diverſum ſententiæ tendebant: aliis, vim adhibendam, & non differendum cenſentibus, quin operibus ac machinis ſimul undique mœnia aggrederentur urbis ſitæ in plano, apertæ, campeſtri undique aditu: aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendæ, memorantibus; nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obſidioni atque oppugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter ſpem metumque legati a Pharſalo, qui ad dedendam urbem ſuam forte venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim, cum Philippo in Daſſaretiis congreſſus, Ap. Claudium ex communi conſilio ad præſidium Lariſſæ miſit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod ſuper Gonnos eſt, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Lariſſa abeſt, in ipſis faucibus ſal-

tus, quæ Tempe appellantur, ſitum. Ibi caſtra metatus latius, quam pro copiis, & plures, quam quot ſatis in uſum erant, ignes cum accendiſſet, ſpeciem, quam quæſierat, hoſti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo eſſe. Itaque hiemem inſtare apud ſuos cauſatus rex, unum tantum moratus diem, ab Lariſſa receſſit, & Demetriadem rediit: Ætolique & Athamanes in ſuos receperunt ſe fines. Appius, etſi, cujus rei cauſa miſſus erat, ſolutam cernebat obſidionem, tamen Lariſſam ad confirmandos in reliquum ſociorum animos deſcendit: duplexque lætitia erat, quod & hoſtes exceſſerant finibus, & intra mœnia præſidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidenſis Cleoptolemi filiæ, cum patrem, primo allegando, deinde coram ipſè rogando, fatigaſſet, invitum ſe gravioris fortunæ conditioni illigantem, tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hiemis, oblitus quantas ſimul duas res ſuſcepiſſet, bellum Romanum & Græciam liberandam, omiſſa omnium rerum cura, in conviviis & vinum ſequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam ſatietate earum, in ſomno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique, ad Bœotiam maxime, præpoſiti hibernis erant) cepit luxuria: in eandem & milites effuſi ſunt. nec quiſquam eorum aut arma induit, aut ſtationem, aut vigilias ſervavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris eſſet, fecit. Itaque prin-

cipio veris, cum per Phocidem Chæroneam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites, quam ducem, hibernasse. Alexandrum inde Acarnana & Menippum Macedonem Stratum Ætoliæ copias ducere jussit. ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. consilio principum Ætoliæ habito, via, quæ præter Calydonem & Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum, multis emtus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. nam cum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, cum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; & alii manendum in Romana societate, alii non aspernan-

dam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, & qui ejus factionis erant, de industria conjecti, clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox ad portas erat, & trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus: &, aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. quos placida oratione territos cum permulsisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem & legatis præmissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos: portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, cum præsidium & paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei socios: M'. Acilium consulem jam cum legionibus mare trajecisse, & in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, præsi-

dio Medione impoſito, & in quibuſdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abſceſſit, & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex, jam ante per hiemem in Daſſaretiis congreſſi, cum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent, quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Mallœam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium eſt aggreſſus. quo primo prope impetu capto, Phæſtum eadem celeritate capit. inde Atracem cum ſe recepiſſet, Cyretias hinc & Eritium occupat: præſidiiſque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Mallœam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus, ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniæ, cum dedidiſſent ſeſe; ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta in præſidio erat, & circumſidunt, &, priuſquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille ſatis ferociter reſpondit, vel Romanis, vel Theſſalis ſe crediturum fuiſſe: in Philippi ſe poteſtatem commiſſurum non eſſe. Poſtquam apparuit vi agendum, quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari poſſe, regem ad

Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum.

XIV. Per eos forte dies Manius Acilius consul, cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos jussit. ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque præsidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde & Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de præsidio, cum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari jussit; ipse congressus fratrem, haud sane decoro majestati suæ joco, appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri jussus, & haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eo duxit, præmissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: & Amynander, cujus præsentis majestas aliquos in

fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hosti, & Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime jumenta, quæ & navigatione, & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem est progressus. Venienti Pharsalus, Scotussa, & Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & quæ circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, juventus omnis armata silvas & itinera insedit, & in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum, clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum agros vastavit.

XV. Cum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui, jam tum cernens, nihil se ex Græcia, præter amœna Chalcide hiberna & infames nu-

ptias, petiſſe, Ætolorum vana promiſſa incuſare & Thoantem : Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, ſed prope vatem omnium, quæ tum evenirent, admirari. ne tamen temere cœpta, ſegnitia inſuper everteret, nuntios in Ætoliam mittit, ut, omni contracta juventute, convenirent. Jam & ipſe eo decem millia fere peditum ex iis, qui poſtea venerant ex Aſia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo cum aliquanto pauciores, quam unquam antea, conveniſſent, & principes tantummodo cum paucis clientibus eſſent, atque ii dicerent, omnia ſedulo ab ſe facta, ut quam plurimos ex civitatibus ſuis evocarent, nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adverſus detrectantes militiam valuiſſe; deſtitutus undique & ab ſuis, qui morabantur in Aſia, & ab ſociis, qui ea, in quorum ſpem vocaverant, non præſtabant, intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. ante ſaltum Thermopylarum in ſeptemtrionem verſa Epirus, & Perrhæbia, & Magneſia, & Theſſalia eſt, & Phthiotæ Achæi, & ſinus Maliacus. intra fauces ad meridiem vergunt Ætoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia adjunctaque inſula Eubœa, &, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, ſita ab tergo & Peloponneſus. Hoc jugum, ab Leucate & mari ad occidentem verſo per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aſpreta rupeſque interjectas habet, ut non modo exercitus, ſed ne expediti quidem facile ullas ad tranſitum cal-

les inveniant. Extremos ad orientem montes Œtam vocant, quorum quod altiſſimum eſt, Callidromon appellatur; in cujus valle ad Maliacum ſinum vergente iter eſt non latius, quam ſexaginta paſſus. Hæc una militaris via eſt, qua traduci exercitus, ſi non prohibeantur, poſſint. ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus caſtris poſitis, munitionibus inſuper ſaltum impediebat. &, cum duplici vallo foſſaque, & muro etiam, qua res poſtulabat, ex multa copia paſſim jacentium lapidum, permuniſſet omnia, ſatis fidens, nunquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præſidio obtinendam, quæ ante ipſas fauces poſita eſt, partim Hypatam mittit, & Heracleam haud dubius conſulem oppugnaturum, & jam multis nuntiantibus, circa Hypatam omnia evaſtari. Conſul, depopulatus Hypatenſem primo, deinde Heracleenſem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipſis faucibus prope fontes calidarum aquarum adverſus regem caſtra poſuit. Ætolorum utræque manus Heracleam ſeſe incluſerunt. Antiochum, cui, priuſquam hoſtem cerneret, ſatis omnia permunita & præſidiis obſepta videbantur, timor deinde inceſſit, ne quas per imminentia juga calles inveniret ad tranſitum Romanus. nam & Lacedæmonios quon-

dam ita a Perſis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab iiſdem Romanis. itaque nuntium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc ſaltem ſibi operam eo bello præſtarent, ut vertices circa montium occuparent obſiderentque, ne qua tranſire Romanus poſſet. Hoc nuntio audito, diſſentio inter Ætolos orta eſt. pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant, pars ſubſiſtendum Heracleæ ad utramque fortunam; ut, ſive victus a conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis; ſive vinceret, ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modo in ſententia ſua, ſed etiam exſecuta eſt conſilium. duo millia Heracleæ ſubſtiterunt: duo trifariam diviſa Callidromum, & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

XVII. Conſul poſtquam inſeſſa ſuperiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum, conſulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum, ad caſtella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipſe, priuſquam ad hoſtem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis eſt allocutus: *Pleroſque omnium ordinum, milites, inter vos eſſe video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auſpicioque militaveritis. Macedonico bello inexſuperabilis magis ſaltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portæ ſunt hæ, & unus, inter duo maria clauſis omnibus, velut naturalis tranſitus eſt. munitiones & locis opportunioribus tunc fue-*

runt, & validiores impositæ: exercitus hostium ille & numero major, & militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque & Illyrii erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt, levissima genera hominum & servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, & circa omnium accolarum bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui, cum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex domo privata, & obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit: & novus maritus, velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Ætolis fuit; gente vanissima & ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & cum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiæ, nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque præ-

cautum est, ne quid adversus vos in pugna præter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare, (quanquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Ætolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamque, & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, & omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo pugnæ proposito, instruit aciem consul, arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sarissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto,

ceteras copias in ſecunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile ſuſtinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus, qui ex loco ſuperiore ſundis, velut nimbum, glandes & ſagittas ſimul ac jacula ingerebant. deinde, ut major, nec jam toleranda vis hoſtium inferebat ſe, pulſi loco intra munimenta, ſubductis ordinibus, conceſſerunt: inde ex vallo prope alterum vallum, haſtis præ ſe objectis, fecerunt. & ita modica altitudo valli erat, ut & locum ſuperiorem ad pugnandum ſuis præberet, & propter longitudinem haſtarum ſubjectum haberet hoſtem. Multi, temere ſubeuntes vallum, transfixi ſunt: & aut incepto irrito receſſiſſent, aut plures cecidiſſent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæſis, (incautos enim & pleroſque ſopitos oppreſſerat) ſuper imminentem caſtris collem apparuiſſet.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequidquam ſubire ad ea caſtella conato, fuerat. Mâcedones, quique alii in caſtris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba & agmen, apparebat, Ætolos credere, viſa procul pugna, ſubſidio venire. ceterum, ut primum ſignaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut abjectis armis, fugerent. & munimenta ſequentes impedierunt, & anguſtiæ vallis, per quam ſequendi erant; & maxime omnium, quod elephanti noviſſimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis,

tumultumque inter ſe majorem, quam in prœlio, edentibus. Aliquantum temporis & direptio caſtrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die perſecuti ſunt hoſtem. Multis in ipſo itinere cæſis captiſque, non equis viriſque tantum, ſed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in caſtra reverterunt; quæ tantata eo die inter ipſum pugnæ tempus ab Ætolis, Heracleam obtinentibus præſidio, ſine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Conſul, noctis inſequentis tertia vigilia præmiſſo equitatu ad perſequendum hoſtem, ſigna legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiæ, ab effuſo conſtiterit curſu: ubi primum reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu ſemiermium militum Chalcidem ſe recepit. Romanus equitatus ipſum quidem regem Elatiæ aſſecutus non eſt, ſed magnam partem agminis, aut laſſitudine ſubſiſtentis, aut errore, ut qui ſine ducibus per ignota itinera fugerent, diſſipatos oppreſſerunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quiſquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajeciſſe ſecum regem in Græciam ſcripſimus, exiguus numerus. quid ſi Antiati Valerio credamus, ſexaginta millia militum fuiſſe in regio exercitu ſcribenti, quadraginta inde millia cecidiſſe, ſupra quinque millia capta cum ſignis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipſo certamine pugnæ, ab incurſu Ætolorum ſe tuentes, non plus quinquaginta interfecti ſunt.

XX. Consule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, consciæ defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur. ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coronæum ventum est. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervæ Itoniæ, iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, cum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum sævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuntius adversæ pugnæ, cum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt. ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant, naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius, præfectus Romanæ classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves. quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam

vim frumenti & Athenienſibus & aliis ejuſdem regionis ſociis diviſit.

XXI. Antiochus, ſub adventum conſulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit: inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, cum, appropinquante eo, Ariſtoteles, præfectus regis, urbe exceſſiſſet. & ceteræ urbes in Eubœa ſine certamine traditæ, poſt paucoſque dies, omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modeſtia poſt victoriam, quam ipſa victoria, laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem, quæ geſta eſſent, ſenatus populuſque Romanus haud dubio auctore ſciret, Romam miſit. Is a Creuſa (Theſpienſium emporium eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achajæ petit: a Patris Corcyram uſque Ætoliæ atque Acarnaniæ litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit. quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu pervenit. ante lucem ingreſſus urbem, a porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce ſenatum vocavit. quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a conſule dimiſſus, cum adveniens audiſſet, prægreſſum Catonem in ſenatu eſſe, ſupervenit exponenti, quæ geſta eſſent. Duo inde legati juſſu ſenatus in concionem ſunt producti: atque ibi eadem, quæ in ſenatu, de rebus in Ætolia geſtis expoſuerunt. Supplicatio in triduum decreta eſt; & ut quadraginta hoſtiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, ſacrificaret. Per eoſdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in Hiſpaniam erat

profectus, ovans urbem est ingressus: argenti bigati præ se tulit centum triginta millia: & extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti septem.

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, *ut tunc saltem, experti regiam vanitatem, resipiscerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia. & ceteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed, quia post fugam regis, cujus fiducia officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque, quanquam non secuti sint regem, sed arcessierint, & duces belli, non socii, fuerint, si pœnitere possint, posse & incolumes esse.* Ad ea cum pacati nihil responderetur, appareretque, armis rem gerendam, &, rege superato, bellum Ætolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Œtæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto & undique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit. a flumine Asopo, qua & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius prope, quam urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: a sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium: ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianæ templum,

Ap. Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arieteſque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et cum ager Heracleenſis, paluſter omnis frequenſque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam ſuppeditabat: tum, quia refugerant intra mœnia Ætoli, deſerta, quæ in veſtibulo urbis erant, tecta in varios uſus non tigna modo & tabulas, ſed laterem quoque, & cæmenta, & ſaxa variæ magnitudinis, præbebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quam armis, urbem oppugnabant: Ætoli contra armis ſe tuebantur. nam, cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut ſolet, exceptos declinabant ictus; ſed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipſi, cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hoſtem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre fecerunt: in dies deinde, pauciores & ſegnius. Etenim, cum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque, ac vigiliæ conficiebant; Romanis in magna copia militum ſuccedentibus aliis in ſtationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eoſdem dies nocteſque aſſiduo labore urente. Per quatuor & viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione eſſet, adverſus quatuor e partibus ſimul oppugnantem hoſtem nocturnus diurno continuatus labor eſt. Cum fatigatos jam Ætolos ſciret conſul & ex ra-

tione temporis, & quod ita transfugæ affirmabant; tale consilium iniit. media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV. Consul, cum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes jussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis ascensus tentant. adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed, qui oppugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. Jam dilucescebat, cum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undi-

que Ætoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt; non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles, coercitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites cum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit, quæ, fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possint: cum dimidia parte militum consul, ab urbe escensurus in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce erant, Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam; utpote congregatis feminis, puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset. itaque, ad primum impetum abjectis armis, dediderunt sese. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus est: qui principio belli decretum Ætolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat: *In Italia daturum, cum castra ibi Ætoli posuissent.* ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Bœotia,

ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus. inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum. & quia Lamia cum posita est in tumulo, tum regionem ea maxime despectat oppidum, qua breve intervallum videtur, & omnia in conspectu sunt; cum enise, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in prœliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis, & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. &, cum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quam sibi, dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret: *æquius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Ætolis, præmia victoriæ habere.* Ita recessum ab Lamia est, & propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Ætoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui antea, missus est. mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terre-

ſtribus navalibuſque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, ſi qua ipſum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. *id cum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi ſocios, tum etiam ad incolumitatem regni, non ſinere, Romanos, omni cura vacuos, cum Ætolorum gentem ſuſtuliſſent, omnibus copiis in Aſiam trajicere.* Vera erant, quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præſentia pecuniam, quæ ad uſus belli neceſſaria erat, legatis dedit: auxilia terreſtria navaliaque affirmavit miſſurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipſum haud invitum morantem, ut exactor præſens promiſſorum adeſſet.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & poſt paucos dies, quam ad bellum renovandum acciendumque regem in Aſiam miſerant legatos, abjectis belli conſiliis, pacis petendæ oratores ad conſulem miſerunt. Quos dicere exorſos conſul interfatus, cum alia ſibi prævertenda eſſe dixiſſet, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis miſſo, juſſit. ei, quæ ſecum acturi fuiſſent, exponere, & ſi qua vellent alia. Hypatam ut eſt ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt; conſultantes, quonam agendum modo apud conſulem foret. His parantibus antiqua fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, *Abſiſtere iis*, Flaccus juſſit, *quæ ipſi violaſſent ac rupiſſent. confeſſionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem verſam. nec enim in cauſa ipſorum, ſed in populi Romani clementia ſpem ſalutis*

positam esse. & se suppliciter agentibus iis affuturum, & apud consulem, & Romæ in senatu. eo quoque enim mittendos fore legatos. Hæc una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim & illis violandi supplices verecundiam se imposituros: & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phæneas legationis princeps longam orationem, & varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret, *Ætolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte*, inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo*, inquit, *ita permittitis, postulo, ut mihi Dicæarchum civem vestrum, & Menestam Epirotam*, (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *& Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, *Non in servitutem*, inquit, *sed in fidem tuam nos tradidimus. & certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc consul, *Nec, Hercle*, inquit, *magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos jam jubeo:* afferrique catenas, & circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætolisque aliis

eſt: & tandem, cujus conditionis eſſent, ſenſere. &, *ſe quidem*, Phæneas, *& qui adſint Ætolorum, ſcire facienda eſſe, quæ imperentur*, dixit: *ſed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus eſſe. ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ; & Hypatam reditum eſt. Ubi cum in conſilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phæneas, & quæ imperarentur, & quæ ipſis prope accidiſſent, expoſuiſſet; ingemuerunt quidem principes conditioni ſuæ, parendum tamen victori cenſebant, & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

XXIX. Poſtquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo ſævitia imperii atque indignitate exaſperati animi ſunt, ut, ſi in pace fuiſſent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum, quæ imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum ſe tradere poſſe?* Et ſpes forte oblata, quod Nicander, eo ipſo tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exſpectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quam conſcenderat navem, in Ætoliam, perfecta legatione, rediens Phalara in ſinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam cum devexiſſet, ipſe cum expeditis veſpera prima inter Macedonum Romanaque caſtra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in ſtationem incidit Macedonum, deductuſque ad regem eſt, nondum convivio dimiſſo. Quod ubi nuntiatum eſt, velut hoſpitis, non hoſtis, adventu motus Philippus, accumbere eum

epularique justum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam vetuit. Ætolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. *Sed præteritorum, quæ magis reprehendi, quam corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere; & Nicandrum privatim ejus diei, quo servatus a se foret, meminisse.* Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

XXX. M'. Acilius, vendita, aut concessa militi circa Heracleam præda, postquam nec Hypatæ pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Ætolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit; præmisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Œtam ascendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt, & homines vexati. Et facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: &, uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisis copiis pro

ſitu mœnium, circumſedit. nec minus operis laboriſque ea oppugnatio, quam Heracleæ, habuit.

XXXI. Eodem tempore & Meſſene in Peloponneſo ab Achæis, quod concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari cœpta eſt. Etenim duæ civitates, Meſſene & Elis, extra concilium Achaicum erant: cum Ætolis ſentiebant. Elei tamen, poſt fugatum ex Græcia Antiochum, legatis Achæorum lenius reſponderant, *dimiſſo præſidio regio, cogitaturos ſe, quid ſibi faciendum eſſet.* Meſſenii, ſine reſponſo dimiſſis legatis, moverant bellum; trepidique rerum ſuarum, cum jam ager effuſo exercitu paſſim ureretur, caſtraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miſerunt, qui nuntiarent, Meſſenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos eſſe. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanem prætorem Achæorum miſit, qui extemplo reducere eum a Meſſene exercitum, & venire ad ſe juberet. Dicto paruit Diophanes: &, ſoluta obſidione, expeditus ipſe, prægreſſus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Meſſenenque poſitum, Quinctio occurrit; &, cum cauſas oppugnationis exponeret, caſtigatum leniter, quod tantam rem ſine auctoritate ſua conatus eſſet, dimittere exercitum juſſit, nec pacem omnium bono partam turbare. Meſſeniis imperavit, ut exſules reducerent, & Achæorum concilii eſſent. ſi qua haberent, de quibus aut recuſare, aut in poſterum caveri ſibi vellent, Corinthum ad ſe venirent. Diophanem

concilium Achæorum extemplo ſibi præbere juſſit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem inſula queſtus, poſtulavit, ut reſtitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in ſuperiorem partem Ætoliæ liceret. qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum inſulæ præfecit: poſtea per bellum, quo ſe Antiocho adverſus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum ſucceſſorem miſit.

XXXII. Is, poſt fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamania pulſum, miſſis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nuntiis, pecuniam pactus, inſulam Achæis tradidit. Id præmium belli ſuum eſſe, æquum cenſebant Romani. *non enim M'. Acilium conſulem legioneſque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnaſſe.* Diophanes adverſus hæc purgare interdum ſeſe gentemque; interdum de jure facti diſſerere. Quidam Achæorum & initio eam ſe rem aſpernatos teſtabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribuſque iis decretum eſt, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius, ſicut adverſantibus aſper, ita, ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultuſque, *Si utilem*, inquit, *poſſeſſionem ejus inſulæ cenſerem Achæis eſſe, auctor eſſem ſenatui populoque Romano, ut eam vos habere ſinerent. ceterum ſicut teſtudinem, ubi collecta in ſuum tegumen eſt, tutam ad omnes ictus video eſſe; ubi exſerit partes ali-*

quas, quodcunque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achæi, clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea & jungere vobis, & juncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extra sint, & exposita ad omnes ictus esse. Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percontatus, si se interim, quæ defecissent ab societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex prœlio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque præmissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ

ſunt. Inde Dolopiam, & Aperantiam, & Perrhæbiæ quaſdam civitates recepit.

XXXIV. Dum hæc a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum trajecit; quæ jam per duos menſes, (ſed prope excidium erat) oppugnabatur, &, ſi capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quanquam merito iratus erat Ætolis, quod ſolos obtrectaſſe gloriæ ſuæ, cum liberaret Græciam, meminerat, & nihil auctoritate ſua motos eſſe, cum, quæ tum maxime acciderant, caſura præmonens, a furioſo incepto eos deterreret; tamen, ſui maxime operis eſſe credens, nullam gentem liberatæ a ſe Græciæ funditus everti, obambulare muris, ut facile noſceretur ab Ætolis, cœpit. Confeſtim a primis ſtationibus cognitus eſt, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium eſſe. itaque, concurſu facto undique in muros, manus pro ſe quiſque tendentes, conſonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac ſervaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quidquam opis in ſe eſſe. Ceterum, poſtquam ad conſulem venit, *Utrum fefellit*, inquit, *te, M'. Acili, quid agatur? an, cum ſatis pervideas, nihil id magnopere ad ſummam rem pertinere cenſes?* Erexerat exſpectatione conſulem; &, *Quin expromis*, inquit, *quid rei ſit?* Tum Quinctius: *Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, cum jam prope annus circumactus ſit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non ſigna ho-*

ſtium vidit, non ſolum urbes, ſed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam ſibi adjunxiſſe? Atqui non tantum intereſt noſtra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non ſupra modum Philippum creſcere, & victoriæ tuæ præmium te militeſque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere.

XXXV. Aſſentiebatur his conſul: ſed pudor, ſi irrito incepto abſcederet obſidione, occurrebat: tota inde Quinctio res permiſſa eſt. Is rurſus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit. ibi cum impenſius orarent, ut miſereretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad ſe juſſit. Phæneas ipſe principeſque alii extemplo egreſſi ſunt. quibus provolutis ad pedes, *Fortuna*, inquit, *veſtra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. Evenerunt, quæ prædixi eventura. & ne hoc quidem reliqui vobis eſt, ut indignis accidiſſe ea videantur. Ego tamen, ſorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere abſiſtam. Mittite oratores ad conſulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam poſſitis, per quos ſenatui de vobis permittatis. Ego apud conſulem deprecator defenſorque vobis adero.* Ita, ut cenſuerat Quinctius, fecerunt: nec aſpernatus eſt legationem conſul. induciiſque in diem certam datis, qua legatio renuntiari ab Roma poſſet, ſoluta obſidio eſt, & exercitus in Phocidem miſſus. Conſul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Ægium trajecit. ibi de Eleis & de exſulibus Lacedæmoniorum reſtituendis actum. & neutra perfecta res, quia ſuæ gratiæ re-

ſervari eam Achæi, Elei per ſe ipſi, quam per Romanos, maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad conſulem venerunt, quos non ſincera fide in amicitia fuiſſe ſatis conſtabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia juviſſe eum inſimulabantur; legatos ad regem ne ipſi quidem miſiſſe infitiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia priſtina eſſe liceret, reſpondit conſul, *Se utrum hoſtium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum ſcire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram ſe cauſam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam miſſi ſenatum adierunt. iis, magis, quæ non feciſſent hoſtilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, reſponſum datum eſt, quo veniam impetraſſe, non cauſam probaſſe, videri poſſent. Et Philippi regis legati ſub idem tempus in ſenatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut ſibi ſacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi, permiſſum ab ſenatu. centum pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolum benigne legatis eſt; ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia geſtum eſt a M'. Acilio conſule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter conſul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum, quod cum Bojis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, ut pecunia ſibi decerneretur ad ludos, quos proprætor in Hiſpania inter ipſum

discrimen pugnæ vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus. censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes Matris Magnæ Idææ dedicata est: quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Item Juventatis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque ejus cecidit: idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandæ causa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc, jam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, haruspices jusserunt. Tarracinæ & Amiterni nuntiatum

eſt aliquoties lapidibus pluiſſe; Minturnis ædem Jovis & tabernas circa forum de cœlo tactas eſſe; Vulturni in oſtio fluminis duas naves fulmine ictas conflagraſſe. Eorum prodigiorum cauſa libros Sibyllinos ex ſenatuſconſulto decemviri cum adiſſent, renuntiarunt, *Jejunium inſtituendum Cereri eſſe, & id quinto quoque anno ſervandum: & ut novendiale ſacrum fieret, & unum diem ſupplicatio eſſet. coronati ſupplicarent: & conſul P. Cornelius, quibus Diis, quibuſque hoſtiis edidiſſent decemviri, ſacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite ſolvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiſcitur conſul, atque inde Cn. Domitium proconſulem, dimiſſo exercitu, Romam decedere juſſit: ipſe in agrum Bojorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege ſacrata coacto exercitu, nocte improviſo caſtra Q. Minucii proconſulis aggreſſi ſunt. Minucius uſque ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit; intentus, ne qua tranſcenderet hoſtis munimenta. Prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod ſperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſuſtinuere. Poſtremo, cum alia atque alia agmina erumperent, & integri feſſis ſuccederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. cæſa ſupra quatuor millia hoſtium; ex Romanis ſociiſque minus trecenti perierunt. Duobus fere poſt menſibus P. Cornelius conſul cum Bojorum exercitu ſignis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium cæſa,

Antias Valerius ſcribit; capta tria millia & quadringentos; ſigna militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta ſeptem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ubi ut in numero ſcriptori parum fidei ſit, (quia in augendo eo non alius intemperantior eſt) magnam victoriam fuiſſe apparet, quod & caſtra capta ſunt, & Boji poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, & quod ſupplicatio ejus victoriæ cauſa decreta ab ſenatu, victimæque majores cæſæ.

XXXIX. Per eoſdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hiſpania ovans urbem eſt ingreſſus. argenti tranſtulit duodecim millia pondo: bigati argenti centum triginta: auri centum viginti ſeptem pondo. P. Cornelius conſul primò, obſidibus a Bojorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit: quo, ſi vellet, populus Romanus colonias mittere poſſet. Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimiſit, & adeſſe Romæ ad diem triumphi juſſit. ipſe, poſtero die, quam venit, ſenatu in ædem Bellonæ vocato, cum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit, ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæſus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi*, cenſebat. *Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Bojis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum tranſiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet, qui jam tertium*

ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Juberent, consulem cum legionibus redire in provinciam; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Bojos quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.

XL. Ad ea consul, *Neque se Ligures provinciam sortitum esse*, ait, *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. se de Gallis Bojis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem, biduo post pugnam, totam acceperit in deditionem: a quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot millibus certe Bojorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta: senes pueros que Bojis superesse. Itaque id quenquam mirari posse, cur victor exercitus, cum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si & in alia provincia opera uti senatus velit; utro tan-*

dem modo promtiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam Matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adjicitur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque & spolia omnis generis transvexit, & vasa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum. ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. militibus, qui currum secuti sunt, trecentos vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, & de injuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ victoriæ fructu se defraudaret, cum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat,

tanquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, *Magis mirari se*, ajebat, *quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem causam Antiochum, quam Ætolos, esse. neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendæ causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, & de ipsa Asia, brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera & providere, & fideliter prædicere visus. itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare & deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, cum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque & ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad La-

cinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatum adiit, cum venisset, percontatus de statu belli, (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piræei stare, maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: &, prospera navigatione usus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; cum Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Atilius, traditis successori quinque & viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una & octoginta rostratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuntios ad regem misit. qui, omissis, quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit:

& consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum: *& utique prius confligendum, quam classis Eumenis & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, & celeritate navium, & varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, cum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras. multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque & ventorum: quæ omnia ignaros turbatura hostes essent.* Movit omnes auctor consilii, qui & re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectæ, ceteræ apertæ, minoris omnes formæ, erant, profecti Phocæam petierunt. inde, cum audisset, appropinquare jam Romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quæ ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas. classis ad Cyssuntem portum Erythræorum, tanquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumto, Phocæam trajiciunt. Eumenes, Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus, paulo a Phocæa ad Romanos, parantes in-

ſtruenteſque ſe ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus tranſverſis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem ſingulæ naves ire; deinde, ut lenita paulum vis venti eſt, ad Corycum portum, qui ſuper Cyſſuntem eſt, conati ſunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hoſtes allatum eſt, occaſione pugnandi lætus, ſiniſtrum ipſe cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet, & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, maloſque inclinat, &, ſimul armamenta componens, opperitur inſequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant, quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: juſſis, qui ſequebantur, adverſus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum eſt, & ipſe, quanta maxima celeritate poteſt, concitat naves. Jam omnibus in conſpectu erant: duæ Punicæ naves antecedebant Romanam claſſem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves. & ut in numero impari, duæ regiæ unam circumſiſtunt: & primum ab utroque latere remos detergunt: deinde tranſcendunt armati, &, dejectis cæſiſque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quæ compari Marte concurrerat, poſtquam captam alteram navem vidit, priuſquam a tribus ſimul circumveniretur, retro ad claſſem re-

ſugit. Livius, indignatione accenſus, prætoria nave in hoſtes tendit. adverſus quam eadem ſpe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, cum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendæ navis cauſa juſſit, & in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere, &, ubi pugnam pedeſtri ſimilem feciſſet, meminiſſe Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam claſſes quoque undique concurrerant, & paſſim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commiſſo certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hoſtium ab Livio turbatum, dextrum ipſe, ubi æqua pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo poſt primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie ſuperari ſe vidit, ſublatis dolonibus effuſe fugere intendit: mox idem &, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, quoad ſufficere remiges potuerunt, & in ſpe erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. poſtquam celeritate navium, utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem abſtiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerſis. Romanæ claſſis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Epheſi, fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem

persequi intenderunt. medio fere in cursu obviæ fuere iis quinque & viginti tectæ Rhodiæ naves, cum Pausistrato præfecto classis. Iis adjunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii & Eumenes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte ancoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas classis venit: &, cum jam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculejus, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXXVII.

EPITOME

LIBRI TRICESIMI SEPTIMI.

L. Cornelius Scipio conſul, legato P. Scipione Africano (qui ſe legatum fratris futurum dixerat, ſi ei Græcia provincia decerneretur, cum C. Lælio, qui multum in ſenatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adverſus Antiochum gerendum, in Aſiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. Æmilius Regillus adverſus regiam claſſem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonneſum, Rhodiis adjuvantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remiſſus eſt. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Ætolis triumphavit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data eſt ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui & ipſi juverant, quædam civitates conceſſæ. Colonia deducta eſt Bononia. Æmilius

Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exæquatus, Asiaticus appellatus est.

I. L. Cornelio Scipione, C. Lælio consulibus, nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Ætolis. Et legati eorum institere, quia brevem induciarum diem habebant; & ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti sunt. Ætoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in causa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. Ceterum & præsentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxæ, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt, &, excedere curia jussi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quam misericordia, in causa eorum valebat; quia non ut hostibus modo, sed tanquam indomitæ & insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies cum certatum esset, postremo neque dari, neque negari pacem placuit. duæ conditiones eis latæ sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere jussi. Tum de consulum provinciis cœptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat. is, cum senatus aut sortiri, aut com-

parare inter ſe provincias conſules juſſiſſet, elegantius facturos dixit, ſi judicio Patrum, quam ſi sorti, eam rem permiſiſſent. Scipio, reſponſo ad hoc dato, *cogitaturum, quid ſibi faciendum eſſet*, cum fratre uno locutus, juſſuſque ab eo permittere audacter ſenatui, renuntiat collegæ, *facturum ſe, quod is cenſeret.* Cum res, aut nova, aut vetuſtate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata exſpectatione certaminis ſenatum erexiſſet, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri ſuo provinciam Græciam decreviſſent, ſe legatum iturum.* Hæc vox, magno aſſenſu audita, ſuſtulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano conſuli legionibuſque Romanis, auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt.

II. Prætores inde provincias ſortiti, L. Aurunculejus urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus claſſem, P. Junius Brutus Tuſcos, M. Tuccius Apuliam & Bruttios, C. Atinius Siciliam. Conſuli deinde, cui Græcia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus eſſet, in ſupplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & ſociûm Latini nominis quinque millia, equites ducenti: & adjectum, ut, cum in provinciam veniſſet, ſi e republica videretur eſſe, exercitum in Aſiam trajiceret. Alteri conſuli totus novus exercitus decretus; duæ legiones Romanæ, & ſociûm Latini nominis quindecim millia peditum, equites ſexcenti. Exercitum ex Liguribus Q.

Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat, & Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Bojos, & P. Cornelio proconsuli tradere, jussus. Ex agro, quo victos bello mulctaverat Bojos, deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio prætori datæ, & sociûm ac Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni prætori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Æmilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, & centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, & decem millia sociûm ac Latini nominis scribere, & quadringentos equites; L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, & socios navales a M. Junio prætore superioris anni accipere jussus, & scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, & classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, & iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniæque binæ eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari

jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Junonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluisse Tusculani nuntiabant, & Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinæque instauratæ; quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus Diis decemviri ex libris, ut fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti: & decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, qua in Capitolium ascenditur, cum signis septem auratis, & duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta, inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus, missis a M'. Acilio, Romam deducti, & in Lautumias conjecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire, L. Cornelius consul jussit. Legati a Ptolemæo & Cleopatra, regibus Ægypti, gratulantes quod M'. Acilius consul Antiochum regem Græcia expulisset, venerunt: adhortantesque, ut in Asiam exercitum

trajicerent, *omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria, esse; reges Ægypti ad ea, quæ censuisset senatus, paratos fore.* Gratiæ regibus actæ: legatis munera dari jussa, in singulos quaternum millium æris.

IV. L. Cornelius consul, peractis, quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore essent, ut hi omnes Idibus Quinctilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent: &, omnibus jam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quinctiles, cœlo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculejo negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post prœlium navale majorem classem aliquanto reparare. Ætoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis, quam damni, memores, ut Romanis interclu-

derent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est, inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. Nam & a Philippo prope ad excidium adductos esse; & tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona mœnia est aggressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. constantius tamen, quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, cum viri propugnarent, feminæ tela omnis generis saxaque in muros gererent, jam multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denuntiavit, *ut ante lucem armati paratique essent. nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis aggressus, cum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divendita, partim divisa præda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis saltu. ne tamen segnia æstiva essent, & Ætoli non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Œtam exercitus eo ductus. Cum ad mœnia castra

poſuiſſet, non corona, ſicut Lamiam, ſed operibus oppugnare urbem eſt adortus. Pluribus ſimul locis aries admovebatur; & cum quaterentur muri, nihil adverſus tale machinationis genus parare, aut comminiſci oppidani conabantur. omnis ſpes in armis & audacia erat: eruptionibuſque crebris & ſtationes hoſtium, & eos ipſos, qui circa opera & machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decuſſus erat, cum allatum eſt, ſucceſſorem, Apolloniæ expoſito exercitu, per Epirum ac Theſſaliam venire. Cum tredecim millibus peditum & quingentis equitibus conſul veniebat. Jam in ſinum Maliacum venerat: & præmiſſis Hypatam, qui tradere urbem juberent, poſtquam reſponſum eſt, nihil, niſi ex communi Ætolorum decreto, facturos; ne teneret ſe oppugnatio Hypatæ, nondum Amphiſſa recepta, præmiſſo fratre Africano, Amphiſſam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe, (jam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes conceſſere. Conſul ſex millia ferme paſſuum inde poſuit caſtra. eo legati Athenienſes primum ad P. Scipionem, prægreſſum agmen (ſicut ante dictum eſt) deinde ad conſulem venerunt, deprecantes pro Ætolis. Clementius reſponſum ab Africano tulerunt: qui, cauſam relinquendi honeſte Ætolici belli quærens, Aſiam & regem Antiochum ſpectabat, juſſeratque Athenienſes, non Romanis ſolum, ut pacem bello præferrent, ſed etiam Ætolis perſuadere. Celeriter, auctoribus Athenienſibus, frequens

ab Hypata legatio Ætolorum venit: & fpem pacis eis fermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populofque in Hifpania prius, deinde in Africa, in fidem fuam veniffe. in omnibus fe majora clementiæ benignitatifque, quam virtutis bellicæ, monumenta reliquiffe.* Perfecta videbatur res, cum aditus conful idem illud refponfum retulit, quo fugati ab fenatu fuerant. Eo tanquam novo cum icti Ætoli effent, (nihil enim nec legatione Athenienfium, nec placido Africani refponfo profectum videbant) referre ad fuos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam eft, nec confilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat; &, permiffo libero arbitrio, ne in corpora fua fæviretur, metuebant. Redire itaque eofdem legatos ad confulem & Africanum jufferunt, & petere, ut, fi dare vere pacem, non tantum oftendere, fruftrantes fpem miferorum, vellent, aut ex fumma pecuniæ demerent, aut permiffionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum, ut mutaret conful: & ea quoque irrita legatio dimiffa eft. Secuti & Athenienfes funt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulfis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad fpem revocavit, auctor inducias fex menfium petendi, ut legatos Romam mittere poffent. *Dilationem nihil ad præfentia mala, quippe quæ ultima effent, adjecturam. levari per multos cafus, tempore interpofito, præfentes clades poffe.* Auctore Echedemo iidem miffi, prius P. Scipione

convento. per eum inducias temporis ejus, quod petebant, a consule impetraverunt: &, soluta obsidione Amphissæ, M'. Acilius, tradito consuli exercitu, provincia decessit: & consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia, quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. optime explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet, qui mittetur.* Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem demsit, novare eum quidquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat, celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & majore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu & accepit, & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas, & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant, virum sicut ad cetera egregium, ita a comitate, quæ sine luxuria esset,

non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam, prosequente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, cum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maxime reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, *Superatum se, cum classis abfuisset Rhodiorum. quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine classem hostium æquaret.* Itaque & Hannibalem in Syriam miserat ad Phœnicum arcessendas naves, & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enisius & eas, quæ erant, reficere, & alias parare naves jussit. Ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens: etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes; quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocæa Erythrisque Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, cum magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

IX. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant, cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque & præsidium Romanum excessit. tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant. defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pausistratum classis præfectum cum sex & triginta navibus miserunt. Jam Livius a Canis cum triginta navibus & septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat; ut ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, pararet, quæ opus essent. In portum, quem vocant Achæorum, classem primum advertit. inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Elæunte, & Dardano, & Rhœteo, tradentes in fidem civitates suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat; &, decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Sestum oppugnandam trajecit. Jam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni habitu ante portam occurrunt. Jussu se matris Deûm famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum ma-

giſtratibus ad dedendam urbem proceſſit. Inde Abydum trajecta claſſis. ubi cum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati reſponderetur, ad oppugnationem ſeſe expediebant.

X. Dum hæc in Helleſponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus, (erat autem exſul Rhodius) cum audiſſet, profectam ab domo popularium ſuorum claſſem, & Pauſiſtratum præfectum ſuperbe quædam & contemtim in ſe concionantem dixiſſe, præcipuo certamine animi adverſus eum ſumto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum, qui diceret, *Et ſe Pauſiſtrato patriæque ſuæ magno uſui, ſi liceat, fore; & a Pauſiſtrato ſe reſtitui in patriam poſſe.* Cum, quonam modo ea fieri poſſent, mirabundus Pauſiſtratus percontaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut ſilentio tegendæ. Tum internuntius, *regiam claſſem aut totam, aut majorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud paciſci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aſpernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit: ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, ſubſtitit. Ultro citroque nuntii curſare: nec fides ante Pauſiſtrato facta eſt, quam coram nuntio ejus Polyxenidas ſua manu ſcripſit, *ſe ea, quæ pollicitus eſſet, facturum*, ſignoque ſuo impreſſas tabellas miſit. Eo vero pignore velut auctoratum ſibi proditorem ratus eſt. Neque enim eum, qui ſub rege viveret, commiſſurum fuiſſe, ut adverſus ſemet

ipſum indicia manu ſua teſtata daret. inde ratio ſimulatæ proditionis compoſita, *Omnium ſe rerum apparatum omiſſurum*, Polyxenidas dicere; *non remigem, non ſocios navales ad claſſem frequentes habiturum: ſubducturum per ſimulationem reficiendi quaſdam naves, alias in propinquos portus dimiſſurum: paucas ante portum Epheſi in ſalo habiturum; quas, ſi exire res cogeret, objecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in claſſe ſua habiturum Pauſiſtratus audivit, eam ipſe extemplo habuit. partem navium ad commeatus arceſſendos Halicarnaſſum, partem Samum ad urbem miſit: ut paratus eſſet, cum ſignum aggrediendi a proditore accepiſſet. Polyxenidas augere ſimulando errorem: ſubducit quaſdam naves, alias velut ſubducturus eſſet, navalia reficit: remiges ex hibernis non Epheſum arceſſit, ſed Magneſiam occulte cogit.

XI. Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei privatæ cauſa veniſſet, pro ſpeculatore deprehenſus deducitur Panormum ad præfectum. is percontanti, quid Epheſi ageretur, incertum metu, an erga ſuos haud ſincera fide, omnia aperit: claſſem inſtructam paratamque in portu ſtare: remigium omne Magneſiam ad Sipylum miſſum: perpaucas naves ſubductas eſſe, & navalia tegi: nunquam intentius rem navalem adminiſtratam eſſe. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & ſpe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas, ſatis omnibus comparatis, nocte remige a Magneſia arceſſito, deductiſque raptim, quæ ſubductæ erant, navibus, cum diem non tam in apparatu abſumſiſ-

ſet, quam quod conſpici proficiſcentem claſſem nolebat; poſt ſolis occaſum profectus ſeptuaginta navibus tectis, vento adverſo, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem cauſam quieſſet, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata quinque navibus tectis Palinurum juſſo petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter eſſet, Panormum ad tergum hoſtium ducere, ipſe interim, claſſe diviſa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pauſiſtratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter collecto animo, terra melius arceri, quam mari, hoſtes poſſe ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hoſtem ſubmoturus. id inceptum ejus Nicander a terra viſus cum turbaſſet, repente mutato conſilio, naves conſcendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & velut fuga in naves fieri, cum ſe mari terraque ſimul cernerent circumventos. Pauſiſtratus, unam viam ſalutis eſſe ratus, ſi vim facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum poſſet, poſtquam conſcendiſſe ſuos vidit, ſequi ceteris juſſis, ipſe princeps concitata nave remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum

ante portum aliæ, aliæ in portu deprehenſæ, quædam a Nicandro, dum moliuntur a terra, captæ. quinque tantum Rhodiæ naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis via ſibi inter confertas naves facta. contis enim binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ ſe portabant. Erythrææ triremes, cum haud procul a Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio, veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Helleſpontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam, porta una per cuſtodes aperta, recepit; & Cyme aliæque ejuſdem oræ urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tutante mœnia, jam omnibus feſſis, Philota quoque præfecto præſidii permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. rem diſtinebat, quod, utrum armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus cum interveniſſet nuntius Rhodiorum cladis, emiſſa de manibus res eſt. metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei elatus Polyxenidas claſſem, quæ ad Canas erat, opprimeret, Abydi obſidione cuſtodiaque Helleſponti extemplo relicta, naves, quæ ſubductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit. Livius omni claſſe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam cum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe; depopulatus

maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves impoſita, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades ſimul pavorem, ſimul luctum ingentem fecit. nam, præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiſerant; multis nobilibus ſecutis inter cetera auctoritatem Pauſiſtrati, quæ inter ſuos merito maxima erat. deinde, quod fraude capti, quod a cive potiſſimum ſuo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, & diebus poſt paucis decem alias, præfecto omnium Eudamo, miſerunt: quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pauſiſtrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum claſſem applicuerunt. ibi noctem unam morati, poſtero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde cum in proxima Samiæ vellent trajicere, non exſpectato ſolis ortu, ex quo ſtatum cœli notare gubernatores poſſent, in incertam tempeſtatem miſerunt. Medio in curſu, aquilone in ſeptemtrionem verſo, exaſperato fluctibus mari jactari cœperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hoſtes, ut ſe Rhodiæ claſſi conjungerent, ab Epheſo profectus, primo ad Myonneſum ſtetit: inde ad Macrin (quam vocant) inſulam trajecit, ut prætervehentis claſſis ſi quas aberrantes ex agmine naves poſſet, aut poſtremum agmen opportune adoriretur. Poſtquam ſparſam tempeſtate claſſem vidit, occaſionem primo aggrediendi ratus, paulo poſt increbreſcente

vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Æthaliam insulam trajecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt: classis cetera, noctem totam in alto jactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Æthaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque, cum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naves vacuo ab hostibus mari Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia classis post dies paucos venit. quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatum) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. postquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in ancoris stetit; pars in terram milites exposuit. In eos, jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præsidio Ephesi erat, jam mœnibus appropinquantes eruptionem fecit, exutosque magna parte prædæ ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viæ positis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere: inde, cum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: &,

terra marique fugientibus certamen hoſtibus, Samum, unde venerat, claſſis repetit. inde duas ſociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniæ tuendum prætor miſit. Infeſtum id latrocinio Lacedæmonius Hybriſtas cum juventute Cephallenum faciebat: clauſumque jam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piræei L. Æmilio Regillo, ſuccedenti ad navale imperium, Epicrates occurrit. qui, audita clade Rhodiorum, cum ipſe duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Aſiam ſecum reduxit. proſecutæ etiam apertæ Athenienſium naves ſunt. Ægeo mari trajecit. Eodem Timaſicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempeſta venit: deductuſque ad Æmilium, præſidii cauſa ſe miſſum, ait, quod eam oram maris infeſtam onerariis regiæ naves excurſionibus crebris ab Helleſponto atque Abydo facerent. Trajicienti Æmilio a Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes miſſæ obviam ab Livio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum poſtquam ventum eſt, accepta a Livio claſſe, & ſacrificio, ut aſſolet, rite facto, Æmilius conſilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim eſt primus rogatus ſententiam) *Neminem fidelius dare poſſe conſilium*, dixit, *quam eum, qui id alteri ſuaderet, quod ipſe, ſi in eodem loco eſſet, facturus fuerit. Se in animo habuiſſe, tota claſſe Epheſum petere, & onerarias ducere multa ſaburra gravatas, atque eas in faucibus portus ſupprimere, & eo minoris molimenti ea clauſtra*

eſſe, quod, in fluminis modum, longum, & anguſtum, & vadoſum oſtium portus ſit. Ita ademturum ſe maris uſum hoſtibus fuiſſe, inutilemque claſſem facturum.

XV. Nulli ea placere ſententia. Eumenes rex quæſivit, *Quid tandem? ubi demerſis navibus frenaſſent clauſtra maris, utrum libera ſua claſſe abſceſſuri inde forent ad opem ferendam ſociis, terroremque hoſtibus præbendum? an nihilominus tota claſſe portum obſeſſuri? Sive enim abſcedant, cui dubium eſſe, quin hoſtes extracturi demerſas moles ſint, & minore molimento aperturi portum, quam obſtruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus ſit, quid attinere, claudi portum? Quin contra, illos, tutiſſimo portu, opulentiſſima urbe fruentes, omnia Aſia præbente, quieta æſtiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempeſtatibuſque objectos, omnium inopes, in aſſidua ſtatione futuros: ipſos magis alligatos impeditoſque, ne quid eorum, quæ agenda ſint, poſſint agere, quam ut hoſtes clauſos habeant.* Eudamus, præfectus Rhodiæ claſſis, magis eam ſibi diſplicere ſententiam oſtendit, quam ipſe, quid cenſeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, *Omiſſa in præſentia Epheſo, mittendam navium partem in Lyciam,* cenſuit, *& Patara, caput gentis, in ſocietatem adjungenda. in duas res magnas id uſui fore: & Rhodios, pacatis contra inſulam ſuam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adverſus Antiochum ſit, curam poſſe: & eam claſſem, quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur.* Hæc maxime movit ſententia. placuit tamen, Regillum tota claſſe evehi ad portum Epheſi, ad inferendum hoſtibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis, & duabus apertis Smyrnæis, in Lyciam eſt miſſus, Rhodum prius juſſus adire, & omnia cum iis communicare conſilia. Civitates, quas prætervectus eſt, Miletus, Myndus, Halicarnaſſus, Cnidus, Cous, imperata eniſe fecerunt. Rhodum ut eſt ventum, ſimul &, ad quam rem miſſus eſſet, iis expoſuit, & conſuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam, quam habebat, claſſem aſſumtis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo ſecundus ventus ad ipſam urbem ferebat eos: ſperabantque, ſubito terrore aliquid moturos. poſtquam, circumagente ſe vento, fluctibus dubiis volvi cœptum eſt mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: ſed neque circa urbem tuta ſtatio erat, nec ante hoſtium portus in ſalo ſtare poterant, aſpero mari, & nocte imminente. Prætervecti mœnia, portum Phœnicunta, minus duum millium ſpatio inde diſtantem, petiere, navibus ab maritima vi tutum: ſed altæ rupes inſuper imminebant, quas celeriter oppidani, aſſumtis regiis militibus, quos in præſidio habebant, ceperunt. adverſus quos Livius, quanquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Iſſæos auxiliares & Smyrnæorum expeditos juvenes miſit. Ii, dum miſſilibus primo & adverſus paucos levibus excurſionibus laceſſebatur magis, quam conſerebatur, pugna, ſuſtinuerunt certamen: poſtquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor inceſſit Livium, ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiam ab terra pericu-

lum esset: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prœlium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prœlio cecidit. postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmissicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius, prætervectus Asiam, in Græciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam trajiceret.

XVII. Æmilius, postquam omissas in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, cum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, & summa vi aggredi urbem statuit. Miletum & ceteram oram sociorum prætervecti, in Bargylietico sinu exscensionem ad Jassum fecerunt. Urbem regium tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia principum & magistratuum tentarent animos, postquam nihil in potestate sua responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Jassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, *Ne urbem, & vicinam sibi, & cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Jassensium unam*

mentem esse, ut servitutem regiam effugerent. Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege assumto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione absisteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, cum oram Asiæ legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello: ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Movere ea Æmilium: vocatosque Rhodios cum percontatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, cum respondissent, non posse; causam nactus omittendæ rei, Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Æolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem perlicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primo, stationibus ante urbem positis, & excursionibus equitum levisque armaturæ, magis lacessebat, quam sustinebat, hostem. postremo, cum, per levia certamina expertus, nulla parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri urbs

cœpta eſt. Eodem ferme tempore & Antiochus, ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci caſtris, ad caput Caici amnis ſtativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admixtis, ad pervaſtandum paſſim Pergamenum agrum miſit. Quæ poſtquam Samum ſunt nuntiata, primo Eumenes, avocatus domeſtico bello, cum claſſe Elæam petit: inde, cum præſto fuiſſent equites peditumque expediti, præſidio eorum tutus, priuſquam hoſtes ſentirent, aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rurſus levia per excurſiones prœlia fieri cœpta, Eumene ſummæ rei diſcrimen haud dubie detrectante. Paucos poſt dies Romana Rhodiaque claſſis, ut regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi expoſuiſſe copias Elææ, & tot claſſes in unum conveniſſe portum, Antiocho allatum eſt; & ſub idem tempus audivit, conſulem cum exercitu jam in Macedonia eſſe, parārique, quæ ad tranſitum Helleſponti opus eſſent; tempus veniſſe ratus, prius, quam terra marique ſimul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adverſus Elæam caſtris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem ſex millia equitum) in campos ſub ipſa Elææ mœnia deſcendit, miſſo caduceatore ad Æmilium, velle ſe de pace agere.

XIX. Æmilius, Eumene a Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, conſilium habuit. Rhodii haud aſpernari pacem: Eumenes, *Nec honeſtum eſſe*, di-

cere, *eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honeste, inclusi mœnibus & obsessi velut, leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non jussu populi Romani pepigerimus? Quæro enim, pace per te facta, redituruſne extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat, aut populus jubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, & rursus in hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde (si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, Diis volentibus, perfecisse.* Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentata, evastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Asiæ major regiis militibus parta est præda. Eodem Adramytteum, ut urbi præsidio essent, navibus circumvecti, Æmilius & Eumenes venerunt.

XX. Per eosdem forte dies Elæam ex Achaja mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accesserunt. quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes & periti bel-

li erant, & ipſe dux Philopœmenis, ſummi tum omnium Græcorum imperatoris, diſcipulus. qui biduum ſimul ad quietem hominum equorumque, & ad viſendas hoſtium ſtationes, quibus locis temporibuſque accederent reciperentque ſeſe, ſumſerunt. Ad radices fere collis, in quo poſita eſt urbs, regii ſuccedebant. ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in ſtationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Poſtquam ſemel compulſi metu ſe mœnibus incluſerunt, contemtus eorum, & inde negligentia, apud regios oritur; non ſtratos, non infrenatos magna pars habebant equos. paucis ad arma & ordines relictis, dilapſi ceteri ſparſerant ſe toto paſſim campo, pars in juvenales luſus laſciviamque verſi, pars veſcentes ſub umbra, quidam ſomno etiam ſtrati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma ſuos capere, & ad juſſa præſto eſſe jubet: ipſe Attalum adiit, & in animo ſibi eſſe dixit, hoſtium ſtationem tentare. Ægre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adverſus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, porta egreſſus, haud procul ſtatione hoſtium, occaſionem opperiens, conſedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam, credere eſſe: & hoſtes, pauliſper in eos verſi, ut nihil moveri viderunt, nec ipſi quidquam ex ſolita negligentia, inſuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu ſuos, velut ad ſpectaculum modo eductos, continuit: poſtquam dilapſos ab ordinibus hoſtes vidit, peditibus,

quantum accelerare poſſent, ſequi juſſis, ipſe princeps inter equites cum turma ſua, quam poſſet effuſiſſimis habenis, clamore ab omni ſimul pedite atque equite ſublato, ſtationem hoſtium improviſo invadit. Non homines ſolum, ſed equi etiam territi, cum vincula abrupiſſent, trepidationem & tumultum inter ſuos fecerunt; pauci ſtabant impavidi equi: eos ipſos non ſternere, non infrenare, aut aſcendere facile poterant, multo majorem, quam pro numero equitum, terrorem Achæis inferentibus. Pedites vero ordinati & præparati ſparſos per negligentiam, & ſemiſomnos prope adorti ſunt: cædes paſſim fugaque per campos facta eſt. Diophanes, ſecutus effuſos, quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto, (ſpectaverant enim e mœnibus Pergami non viri modo, ſed feminæ etiam) in præſidium urbis rediit.

XXI. Poſtero die regiæ, magis compoſitæ & ordinatæ, ſtationes quingentis paſſibus longius ab urbe poſuerunt caſtra: & Achæi eodem ferme tempore, atque in eundem locum proceſſerunt. Per multas horas intenti utrinque velut jam futurum impetum exſpectavere: poſtquam haud procul occaſu ſolis redeundi in caſtra tempus erat, regii ſignis collatis abire agmine, ad iter magis, quam ad pugnam, compoſito, cœpere. Quievit Diophanes, dum in conſpectu erant. deinde eodem, quo pridie, impetu in poſtremum agmen incurrit; tantumque rurſus pavoris ac tumultus incuſſit, ut, cum terga cæderentur, nemo pugnandi cauſa reſtiterit. trepidanteſque, & vix ordinem agminis ſervantes,

in castra compulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra coegit. Antiochus, postquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peræam inde, coloniam Mitylenæorum expugnavit. Cotton, & Corylenus, & Aphrodisias, & Crene, primo impetu captæ sunt. inde per Thyatira Sardes rediit. Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes ad insulam, quam Bachium vocant, (imminet urbi Phocæensium) appulerunt, &, quibus ante abstinuerant templis signisque, (egregie autem exornata insula erat) cum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. eam divisis inter se partibus cum oppugnarent, & viderent, sine operibus, armis scalisque capi non posse; missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum cum intrasset urbem; extemplo, oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & præparare consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius, frater prætoris, decessit. Rhodii, celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama

erat ex Syria venire, tredecim ſuis navibus, & una Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum, ut ibi in ſtatione eſſent, profecti ſunt. Biduo ante, quam Eudamus cum claſſe a Samo veniret, tredecim a Rhodo naves cum Pamphilida præfecto adverſus eandem Syriacam claſſem miſſæ, aſſumtis navibus quatuor, quæ Cariæ præſidio erant, oppugnantibus regiis, Dædala & quædam alia parva caſtella obſidione exemerunt. Eudamum confeſtim exire placuit. additæ huic quoque ſunt ad eam claſſem, quam habebat, ſex apertæ naves. Profectus cum, quantum accelerare poterat, maturaſſet, ad portum, quem Megiſten vocant, prægreſſos conſequitur. inde uno agmine Phaſelidem cum veniſſent, optimum viſum eſt, ibi hoſtem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaſelis eſt: prominet penitus in altum, conſpiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, & procul navium præbet proſpectum. eo maxime, ut in obvio claſſi hoſtium eſſent, electus locus eſt. Ceterum, quod non providerunt, & loco gravi, & tempore anni, (medium enim æſtatis erat) ad hoc inſolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, cœperunt. cujus peſtilentiæ metu profecti, cum præterveherentur Pamphylium ſinum, ad Eurymedontem amnem appulſa claſſe, audiunt ab Aſpendiis, ad Sidam jam hoſtes eſſe. Tardius navigaverant regii, adverſo tempore Eteſiarum, quod velut ſtatum Favoniis ventis eſſet. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, & quatuor triremes fuere. Regia claſſis ſeptem & triginta

maioris formæ navium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat. præter has decem triremes erant. & hi adesse hostes ex specula quadam cognovere. Utraque classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e portu movit: &, postquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos viderunt. Ab regiis sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, præerat. & jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima prætoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediæ classi præerat. Eudamus, postquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum vidit, & ipse in altum evehitur, & deinceps, quæ sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit. nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset: & festinans ipse præpropere cum quinque solis navibus Hannibali occurrit. ceteri, quia in frontem dirigere jussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis & navium virtus, & usus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis demsit. nam & in altum celeriter evectæ naves locum post se quæque venienti ad terram dedere; &, si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut

proram lacerabat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines discursu prætervecta, in puppim impetum dabat. maxime exterruit hepteris regia, a multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe præstantem, urgebat: & circumvenisset, ni, signo sublato ex prætoria nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes, quæ in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Hannibal, quæque circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, e turri prætoriæ navis silentio facto, *Exsurgite*, inquit, *& egregium spectaculum capessite oculis!* Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope una voce exclamavere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, jussit. Aliquamdiu secuti sunt: postquam terræ appropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum, non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, quod, cum

potuiſſet, non omnis ſubmerſa aut capta claſſis hoſtium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno prœlio adverſo, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, cum conjungi veteri regiæ claſſi quamprimum cuperet. Et, id ne ei facere liberum eſſet, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus roſtratis ad Patara & Megiſten portum miſerunt. Eudamum cum ſeptem navibus maximis ex ea claſſe, cui præfuerat, Samum redire ad Romanos juſſerunt; ut, quantum conſilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam lætitiam Romanis jam prius nuntius victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum. & apparebat, ſi ea cura Rhodiis demta eſſet, vacuos eos tuta ejus regionis maria præſtaturos. ſed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abſcedere cuſtodia Joniæ atque Æolidis prohibuit. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam claſſem, quæ circa Patara erat, miſerunt. Antiochus non civitatum modo, quæ circa ſe erant, contrahebat præſidia; ſed ad Pruſiam, Bithyniæ regem, miſerat legatos literaſque, quibus tranſitum in Aſiam Romanorum increpabat: *Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum uſquam orbis terrarum, niſi Romanum, imperium eſſet. Philippum & Nabin expugnatos; ſe tertium peti. ut quiſque proximus ab oppreſſo ſit, per omnes velut continens incendium pervaſurum. Ab ſe gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam ſervitutem conceſſiſſet.* His motum Pruſiam literæ Scipionis conſulis, ſed magis ejus fratris Afri-

cani, ab ſuſpicione tali averterunt: qui, præter conſuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum ſociorum majeſtatem, domeſticis ipſe exemplis Pruſiam ad promerendam amicitiam ſuam compulit. *Regulos ſe acceptos in fidem in Hiſpania reges reliquiſſe. Maſiniſſam non in patrio modo locaſſe regno, ſed in Syphacis, a quo ante expulſus fuiſſet, regnum impoſuiſſe. & eſſe eum non Africæ modo regum longe opulentiſſimum, ſed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majeſtate, vel viribus parem. Philippum & Nabin, hoſtes bello ſuperatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam ſtipendium remiſſum, & filium obſidem redditum: & quaſdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepiſſe eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuiſſe, niſi eum ſuus primo furor, deinde fraus Ætolorum abſumſiſſet.* Maxime confirmatus eſt animus regis, poſtquam ad eum C. Livius, qui prætor ante claſſi præfuerat, legatus ab Roma venit, & edocuit, quanto & ſpes victoriæ certior Romanis, quam Antiocho, & amicitia ſanctior firmiorque apud Romanos futura eſſet.

XXVI. Antiochus, poſtquam a ſpe ſocietatis Pruſiæ decidit, Epheſum ab Sardibus eſt profectus ad claſſem, quæ per aliquot menſes inſtructa ac parata fuerat, viſendam; magis quia terreſtribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat ſuſtineri non poſſe, quam quod res navalis ipſa per ſe aut tentata ſibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ eſſet. Erat tamen momentum in præſentia ſpei, quod & ma-

gnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude præparatam absumta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari imminens, abest a vetere Colophone duo ferme millia passuum: & ipsam urbem suæ esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos, audita obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociæ urbi classem a Samo moturos. eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur, operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrinque vineas & aggerem muro injunxit, & testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, fidem prætoris populique Romani implorantes, miserunt. Æmilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis nequidquam ab se provocatum, potestatem pugnæ facturum esse: & turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessæ auxilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare & dicere, *Quanto satius*

esse, vel socios obsidione eximere, vel victam jam semel classem iterum vincere, totamque maris possessionem hosti eripere, quam, desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumtis jam omnibus, Chium parābant trajicere. id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum. Circumvecti ab urbe ad aversa insulæ (objecta aquiloni ad Chium & Erythras sunt) cum pararent trajicere, literis certior fit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul allatum est, Tejos regiæ classi benigne commeatus præbuisse; quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt: quas primo ex classe regia prætor esse ratus, institit sequi. apparuit inde, piraticas celoces & lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. & celeritate superabant, levioribus & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. Itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se a portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur prætor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est.

ipſe collis eſt in modum metæ in acutum cacumen a fundo ſatis lato faſtigatus: a continenti arctæ ſemitæ aditum habet: a mari exeſæ fluctibus rupes claudunt; ita ut quibuſdam locis ſuperpendentia ſaxa plus in altum, quam, quæ in ſtatione ſunt, naves, promineant. Circa ea appropinquare non auſæ naves, ne ſub ictu ſuperſtantium rupibus piratarum eſſent, diem trivere. tandem, ſub noctem vano incepto cum abſtitiſſent, Teum poſtero die acceſſere: &, in portu, qui ab tergo urbis eſt, (Geræſticum ipſi appellant) navibus conſtitutis, prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emiſit.

XXVIII. Teji, cum in oculis populatio eſſet, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miſerunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hoſtilis adverſus Romanos, *& juviſſe eos commeatu claſſem hoſtium* arguit, *& quantum vini Polyxenidæ promiſiſſent. quæ ſi eadem claſſi Romanæ darent, revocaturum ſe a populatione militem; ſin minus, pro hoſtibus eos habiturum.* Hoc tam triſte reſponſum cum retuliſſent legati, vocatur in concionem a magiſtratibus populus, ut, quid agerent, conſultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia claſſe a Colophone profectus, poſtquam moviſſe a Samo Romanos audivit, &, ad Myonneſum piratas perſecutos, Tejorum agrum depopulari, naves in Geræſtico portu ſtare, ipſe adverſus Myonneſum in inſula (Macrin nautici vocant) ancoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans, quid hoſtes agerent, primo in magna ſpe fuit, quemadmodum Rhodiam

classem ad Samum, circumsessis ad exitum faucibus portus, expugnasset, sic & Romanam expugnaturum. nec est dissimilis natura loci. Promontoriis coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duæ simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, &, denis navibus ad promontoria stantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expositis, terra marique simul hostes opprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni, cum Teji facturos se imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, cum forte duæ naves in arcto ostio implicitos remos fregissent. & inter alia id quoque movit prætorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traducta classe ad urbem, ignaris omnibus, egressi milites nautæque sunt ad commeatus & vinum maxime dividendum in naves; cum medio forte diei agrestis quidam, ad prætorem adductus, nuntiat, *alterum jam diem classem stare ad insulam Macrin, & paulo ante visas quasdam moveri, tanquam ad profectionem, naves.* Re subita perculsus prætor tubicines canere jubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quam in repentino incendio aut capta

urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad ſuos revocandos, aliis ex urbe naves curſu repetentibus: incertiſque clamoribus (quibus ipſis tubæ obſtreperent) turbatis imperiis, tandem concurſum ad naves eſt. Vix ſuam quiſque noſcere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari, & in terra foret, ni, partibus diviſis, Æmilius, cum prætoria nave primus e portu in altum evectus, excipiens inſequentes, ſuo quamque ordine in frontem inſtruxiſſet; Eudamus Rhodiaque claſſis ſubſtitiſſent ad terram, ut & ſine trepidatione conſcenderent, &, ut quæque parata eſſet, exiret navis. Ita & explicuere ordinem primæ in conſpectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis eſt: inſtructaque acies, velut cerneret regios, in altum proceſſit. inter Myonneſum & Corycum promontorium erant, cum hoſtem conſpexere. Et regia claſſis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipſa aciem adverſam explicuit; tantum lævo evecta cornu, ut amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum poſſet. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non poſſe æquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri a dextro cornu, concitat naves; (& erant Rhodiæ longe omnium celerrimæ tota claſſe) æquatoque cornu, prætoriæ navi, in qua Polyxenidas erat, ſuam objecit.

XXX. Jam totis claſſibus ſimul ab omni parte pugna conſerta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. Hoſtium claſſis undenonaginta navium fuit; & ma-

ximæ formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium & virtute militum Romani longe regios præstabant: Rhodiæ naves agilitate, & arte gubernatorum, & scientia remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quæ ignes præ se portabant: &, quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adversi regiæ naves, ne prora concurrerent, cum declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant, & obliquas se ipsæ ad ictus præbebant. &, si qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quam ad prœlium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani cum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objecere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra, sociorum magis clade, quam suo periculo, terrebatur. ceterum, postquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ, relictis sociis, vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis; quarum decem & tres captæ in potestatem hostium venerunt, ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam, cum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa e nave sua, unco

dente, velut manu ferrea injecta, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto, cum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale & implicitum remis, latus alterum detersit, & debilitatam ea ipsa, quæ icta cohæserat, navim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali prœlio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, & quocunque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Æmilius, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale prœlium cursum a Samo intenderat, navigat. ibi naves in prœlio quassatas cum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit: Rhodias, parte prædæ & spoliis nava-

libus decoratas, domum redire jubet. Rhodii impigre prævertere, ad trajiciendasque copias consulis iere: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam trajecit. in sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblonga forma. duum millium & quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit; ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, ab re appellant Naustathmon, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII. Hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis, aut operibus, mœnia aggrederetur, mittendos censuit prætor, qui principum magistratuumque animos tentarent. postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa Deûm aliquantum tenebant loci. ea prius ariete admoto, quatere muros turresque cœpit. deinde, cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries. & jam utrinque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent; adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret, plus in armis & virtute, quam

in mœnibus, auxilii esse. coactus ergo periculo militum prætor receptui cani jussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Diremto prœlio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda & obmolienda, quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a prætore missus: qui, castigata pertinacia eorum, *Majorem curam Romanis, quam illis*, ostenderet, *esse, ne in perniciem urbis pugnaretur. si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi.* Hæc cum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse præsidii, retulerant; tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Cum signa in urbem inferrentur, & pronuntiasset prætor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocæenses, nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.* Ab hac voce, velut signo a prætore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Æmilius primo resistere & revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes: & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Postquam ira & avaritia imperio potentiora erant, præconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur: & in omnibus, quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. Urbem, agrosque, & suas leges iis restituit: &, quia jam hiems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus consuli, transgresso Æniorum Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque a præsidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de navali victoria, lætius fuit: utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta ægrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella, fessi morbis ac longitudine viæ, relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt. ubi, omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum præparatis, velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus in Asiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu: causaque & is ipse moræ erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora & cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non

prius adire consulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat. in eo maximam spem habebat, præterquam quod & magnitudo animi & satietas gloriæ placabilem eum maxime faciebat; notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, cum reciperet sese, in eo delapsum tumultu ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc cum adventum P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio, legati verba sunt audita. Is, *multis ante legationibus nequidquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse*, dixit, *quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim, & Lampsacum, & Alexandriam Troadem, & Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse. quarum Lysimachia jam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas, quæ in Asia sint, civitates tra-*

dere, paratum esse, & si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impensæ quoque, in bellum factæ, partem dimidiam regem præstaturum populo Romano. Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *Ut memores rerum humanarum, & suæ fortunæ moderarentur, & alienam ne urgerent. Finirent Europa imperium. id quoque immensum esse. Et parari singula acquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. quod si Asiæ quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ causa, regem passurum.* Ea, quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, & *impensam, quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem*, æquum censebant, *cujus culpa bellum excitatum esset; & non Jonia modo atque Æolide deduci debere præsidia regia: sed, sicut Græcia omnis liberata esset, ita, quæ in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat.*

XXXVI. Legatus, postquam nihil æqui in consilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, & , nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror; cum te fortunam ejus, a quo venis, ignorare cernam. Lysimachia*

tenenda erat, ne Cherſoneſum intraremus: aut ad Helleſpontum obſiſtendum, ne in Aſiam trajiceremus; ſi pacem tanquam ab ſollicitis de belli eventu petituri eratis. Conceſſo vero in Aſiam tranſitu, & non ſolum frenis, ſed etiam jugo accepto, quæ diſceptatio ex æquo, cum imperium patiendum ſit, relicta eſt? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne unquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me eſſe in ſe ſentiet, ſi privatam gratiam pro privato beneficio deſiderabit. publice nec habeo quidquam ab illo, nec dabo. Quod in præſentia dare poſſim, fidele conſilium eſt. Abi, nuntia meis verbis, bello abſiſtat, pacis conditionem nullam recuſet. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam ſibi leges dicerentur. omiſſa igitur in præſentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII. Conſul, omnibus præparatis ad propoſita exſequenda, cum ex ſtativis moviſſet, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque civitate obviam effuſa, venit. inde Ilium proceſſit, caſtriſque in campo, qui eſt ſubjectus mœnibus, poſitis, in urbem arcemque cum eſcendiſſet, ſacrificavit Minervæ præſidi arcis; & Ilienſibus in omni rerum verborumque honore ab ſe oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine ſua. inde profecti ſextis caſtris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Helleſponto reducere claſſem in hiberna Elæam, adverſis deinde ventis cum aliquot diebus ſuperare

Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus jusserat consul, in eadem stativa rediit. inde, plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi cum audisset Antiochus, P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renuntiate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me redisse audierit.* Quanquam sexaginta duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra: &, ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam cum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit; unde facile arceri transitu fossæ hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cum profectum audisset,

ſecutus veſtigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoſte, poſuit caſtra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallogræci erant, & Dahæ quidam aliarumque gentium ſagittarii equites intermixti) tumultuoſe amne trajecto, in ſtationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompoſitos. deinde, cum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis caſtris facili ſubſidio, creſceret numerus, regii, feſſi jam & plures non ſuſtinentes, recipere ſe conati, circa ripam amnis, priuſquam flumen ingrederentur, ab inſtantibus tergo aliquot interfecti ſunt. Biduum deinde ſilentium fuit, neutris tranſgredientibus amnem. tertio poſt die Romani ſimul omnes tranſgreſſi ſunt, & duo millia fere & quingentos paſſus ab hoſte poſuerunt caſtra. Metantibus & muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores, qui in ſtatione erant, duo tamen millia, per ſe, nullo a munimento caſtrorum milite avocato, & primo æquum prœlium ſuſtinuere, &, creſcente certamine, pepulerunt hoſtes, centum ex his occiſis, centum ferme captis. Per quatriduum inſequens inſtructæ utrinque acies pro vallo ſtetere. quinto die Romani proceſſere in medium campi. Antiochus nihil promovit ſigna, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abeſſent.

XXXIX. Conſul, poſtquam detrectari certamen vidit, poſtero die in conſilium advocavit, *Quid ſibi faciendum eſſet, ſi Antiochus pugnandi copiam non faceret? Inſtare hiemem. aut ſub pellibus habendos mi-*

lites fore, aut, ſi concedere in hiberna vellent, differendum eſſe in æſtatem bellum. Nullum unquam hoſtem Romani æque contemſerunt. conclamatum undique eſt, *duceret extemplo, & uteretur ardore militum:* qui, tanquam non pugnandum cum tot millibus hoſtium, ſed par numerus pecorum trucidandus eſſet, per foſſas, per vallum caſtra invadere parati erant, ſi in prœlium hoſtis non exiret. Cn. Domitius, ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hoſtium poſſet, miſſus, poſtquam omnia certa retulit, poſtero die propius caſtra admoveri placuit. tertio ſigna in medium campi prolata, & inſtrui acies cœpta eſt. Nec Antiochus ultra tergiverſandum ratus, ne & ſuorum animos minueret detrectando certamen, & hoſtium ſpem augeret, & ipſe copias eduxit; tantum progreſſus a caſtris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit, & hominum & armorum genere. duæ legiones Romanæ, duæ ſociûm ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos ſingulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: haſtatorum prima ſigna, deinde principum erant: triarii poſtremos claudebant. Extra hanc veluti juſtam aciem, a parte dextra conſul Achæorum cetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria millia ferme peditum, æquata fronte inſtruxit: ultra eos equitum minus tria millia oppoſuit; ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat: extremos Tralles & Cretenſes (quingentorum utrique numerum explebant) ſtatuit. Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis,

quia flumen ab ea parte ripæque deruptæ claudebant. quatuor tamen inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis, & duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant. Hi præsidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. nam, præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; sive quia magnitudine, (longe enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. hæc media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: a fronte introrsus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat, &, perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant. addebant speciem frontalia, & cristæ, & tergo impositæ turres, turribusque superstantes, præter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, & ejusdem regionis mixti multarum gentium equi-

tes. continens his grex ſedecim elephantorum eſt oppoſitus in ſubſidiis: ab eadém parte, paululum producto cornu, regia cohors erat: Argyraſpides a genere armorum appellabantur. Dahæ deinde, equites ſagittarii, mille & ducenti. tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenſes, pars Tralles. duo millia & quingenti Myſi ſagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia mixti Cyrtæi funditores, & Elymæi ſagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti: & ſimiliter his armati duo millia Cappadocum: (ab Ariarathe miſſi erant regi.) Inde auxiliares mixti omnium generum duo millia & ſeptingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis ſuis equorumque, alio haud diſſimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli, quos appellant dromadas. his inſidebant Arabes ſagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hoſtem poſſent. Inde alia multitudo, par ei, quæ in dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti, inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum; (Piſidæ hi erant, & Pamphylii, & Lycii) tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, & ſexdecim elephanti modico intervallo diſtantes.

XLI. Rex ipſe in dextero cornu erat: Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo præpoſuit: media acies tribus permiſſa, Minioni, & Zeuxidi, & Philippo magiſtro elephantorum. Nebula matutina, creſcente die levata in nubes, caliginem dedit. humor inde, ab auſtro velut, perfudit omnia. Quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam & obſcuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conſpectum; & humor, toto fere gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat. Regii, tam lata acie, ne ex medio quidem cornua ſua circumſpicere poterant, nedum extremi inter ſe conſpicerentur: & humor arcus fundaſque & jaculorum amenta emollierat. Falcatæ quoque quadrigæ, quibus ſe perturbaturum hoſtium aciem Antiochus crediderat, in ſuos terrorem verterunt. armatæ autem in hunc maxime modum erant. cuſpides circa temonem ab jugo decem cubita exſtantes, velut cornua, habebant; quibus, quidquid obvium daretur, transfigerent. & in extremis jugis binæ circa eminebant falces; altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quidquid ab latere objiceretur, abſcinderet: hæc, ut prolapſos ſubeunteſque contingeret. item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diverſæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, ſi in extremo, aut in medio locatæ forent, per ſuos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum eſt, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ, & quam anceps eſſet auxilii genus, ſi quis pavorem magis

equis injiceret, quam justa adoriretur pugna, Cretenses sagittarios, funditoresque, & jaculatores equitum, non confertos, sed, quam maxime possent, dispersos, excurrere jubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim vulneribus missilium undique conjectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repente, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, & ipsis simul consternatis, augebat, clamore & ab alia circumstantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad justum prœlium, signo utrinque dato, concursum est.

XLII. Ceterum vana illa res veræ mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidiaria, quæ proxima locata erant, pavore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam versa, nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt. alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde lævum cornu inclinavit; &, turbatis auxiliaribus, qui inter equites, & quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursu suorum usus prælongarum hastarum, (sarissas Ma-

cedones vocant) intulere ſigna Romanæ legiones, & pila in perturbatos conjecere. ne interpoſiti quidem elephanti militem Romanum deterrebant, aſſuetum jam ab Africis bellis & vitare impetum belluæ, & ex tranſverſo aut pilis inceſſere, aut, ſi propius ſubire poſſet, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis a fronte proſtrata erat, & ſubſidia circumita a tergo cædebantur: cum in parte alia fugam ſuorum, & prope jam ad ipſa caſtra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus a dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla ſubſidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas, dum applicant ſe ſuis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu fecit. nec a fronte tantum inſtabat, ſed, circumito a flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuſo curſu ad caſtra compulſi ſunt.

XLIII. Præerat caſtris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui poſt paucos annos pontifex maximus factus eſt. Is, qua fugam cernebat ſuorum, cum præſidio omni occurrit; & ſtare primo, deinde redire in pugnam, jubebat, pavorem & turpem fugam increpans. Minæ exinde erant, in perniciem ſuam cæcos ruere, ni dicto parerent. poſtremo dat ſignum ſuis, ut primos fugientium cædant, turbam inſequentium ferro & vulneribus in hoſtes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo conſtiterunt; deinde & ipſi redierunt in pugnam, & Æmilius cum

ſuo præſidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuſe ſequenti regi acriter reſtitit. Et Attalus, Eumenis frater, a dextro cornu, a quo lævum hoſtium primo impetu fugatum fuerat, ut ab ſiniſtro fugam ſuorum & tumultum circa caſtra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, poſtquam & eos, quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, & aliam & a caſtris & ex acie affluentem turbam conſpexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi & robur fortiſſimorum virorum, & arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad caſtra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto paſſim campo ſequuntur hoſtem, & poſtremos, ut quoſque adepti ſunt, cædunt. Ceterum fugientibus major peſtis, intermixtis quadrigis, elephantiſque, & camelis erat, & ſua ipſorum turba: cum, ſolutis ordinibus, velut cæci ſuper alios alii ruentes, incurſu belluarum obtererentur. In caſtris quoque ingens, & major prope quam in acie, cædes eſt edita. nam & primorum fuga in caſtra maxime inclinavit; & hujus fiducia multitudinis, qui in præſidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quæ ſe impetu ipſo capturos crediderant, Romani, poſtquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt cædem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum cæſa eo die dicuntur, equitum tria millia; mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus ele-

phanti. Romanorum aliquot vulnerati ſunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor & viginti equites; & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores, direptis hoſtium caſtris, cum magna præda in ſua reverterunt; poſtero die ſpoliabant cæſorum corpora, & captivos contrahebant. Legati ab Thyatira & a Magneſia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipſo itinere pluribus congregantibus ſe, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes contendit. inde, cum audiſſet, Seleucum filium & quoſdam amicorum Apameam prægreſſos, & ipſe quarta vigilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita cuſtodia urbis, Timone Lydiæ præpoſito: quibus ſpretis, conſenſu oppidanorum & militum, qui in arce erant, legati ad conſulem miſſi ſunt.

XLV. Sub idem fere tempus & ab Trallibus, & a Magneſia, quæ ſuper Mæandrum eſt, & ab Epheſo legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Epheſum Polyxenidas, audita pugna, &, claſſe uſque ad Patara Lyciæ pervectus, metu ſtationis Rhodiarum navium, quæ ad Megiſten erat, in terram egreſſus, cum paucis itinere pedeſtri Syriam petiit. Aſiæ civitates in fidem conſulis ditionemque populi Romani ſeſe tradebant. Sardibus jam conſul erat. eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a conſule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos poſt dies Zeuxis, qui præ-

fectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius venerunt. hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina averſum maxime a pace credebant eſſe, & placatiore eo & ſua & regis ſpe invento, tum P. Scipionem, & per eum conſulem, adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti conſilio ad mandata edenda, *Non tam, quid ipſi dicamus, habemus*, inquit Zeuxis, *quam ut a vobis quæramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare a victoribus poſſimus. Maximo ſemper animo victis regibus populiſque ignoviſtis. quanto id majore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quæ vos dominos orbis terrarum fecit? Poſitis jam adverſus omnes mortales certaminibus, haud ſecus quam Deos, conſulere & parcere vos generi humano oportet.* Jam ante, quam legati venirent, decretum erat, quid reſponderetur. reſpondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quæ in Deûm immortalium poteſtate erant, ea habemus, quæ Dii dederunt. Animos, qui noſtræ mentis ſunt, eoſdem in omni fortuna geſſimus, gerimuſque: neque eos ſecundæ res extulerunt, nec adverſæ minuerunt. ejus rei, ut alios omittam, Hannibalem veſtrum vobis darem teſtem, niſi vos ipſos dare poſſem. Poſtquam Helleſpontum trajecimus, priuſquam caſtra regia, priuſquam aciem videremus, cum communis Mars & incertus belli eventus eſſet, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, eaſdem nunc victores victis ferimus. Europa abſtinete, Aſiaque omni, quæ cis Taurum montem eſt, decedite. Pro impenſis deinde in bel-*

lum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabitis: quingenta præsentia; duo millia & quingenta, cum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; millia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadraginta talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Hæc cum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nunquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Ætolum, concitorem Ætolici belli, qui & illorum fiducia vos, & vestra illos in nos armavit, dedetis, & cum eo Mnasimachum Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a mediis ad ima præcipitari. Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Mæandrum & Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum.

XLVI. Dum hæc in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt; Q. Minucius ex Ligu-

ribus, M'. Acilius ex Ætolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque triumphans de rege Antiocho & Ætolis urbem est invectus. Prælata sunt in eo triumpho signa militaria ducenta triginta: & argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmum Atticum centum tredecim millia: cistophorum ducenta quadraginta octo: vasa argentea cælata multa, magnique ponderis. Tulit & supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum civitatum, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, Ætolos & regios duces, sex & triginta duxit. Damocritus Ætolorum dux paucos ante dies, cum e carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & spectaculo & fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuntius ex Hispania tristis, adversa pugna in Vastetanis, ductu L. Æmilii proconsulis, apud oppidum Lyconem cum Lusitanis sex millia de exercitu Romano cecidisse. Ceteros, paventes intra vallum compulsos, ægre castra defendisse, & in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hispania nuntiata. Ex Gallia legatos Placentinorum & Cremonensium L. Aurunculejus prætor in senatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumtis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse co-

lonias, decrevit ſenatus, *Uti C. Lælius conſul, ſi ei videretur, ſex millia familiarum conſcriberet, quæ in eas colonias dividerentur: & ut L. Aurunculejus prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo.

XLVII. Haud ita multò poſt, cum jam conſularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius conſul ex Gallia Romam rediit. is non ſolum, ex facto abſente ſe ſenatuſconſulto, in ſupplementum Cremonæ & Placentiæ colonos ſcripſit; ſed, ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Bojorum fuiſſet, deducerentur, & retulit, & auctore eo Patres cenſuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris literæ allatæ de navali pugna ad Myonneſum facta, & L. Scipionem conſulem exercitum in Aſiam trajeciſſe. Victoriæ navalis ergo in unum diem ſupplicatio decreta eſt: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Aſia poſuiſſet caſtra, ut ea res proſpera & læta eveniret. vicenis majoribus hoſtiis in ſingulas ſupplicationes ſacrificare conſul eſt juſſus. Inde conſularia comitia magna contentione habita. M. Æmilius Lepidus petebat, adverſa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi cauſa, non conſulto ſenatu, ut ſibi id facere liceret, reliquiſſet. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulſo, M. Valerius Meſſalla. Fulvius conſul unus creatur, cum ceteri centurias non explesſent: iſque poſtero die Cn. Manlium, Lepido dejecto, (nam Meſſalla tacuit) collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Pictor,

(flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus, L. Bæbius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore & Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romæ fuisse, & pæne pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa, consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum, in colloquium evocatos regis, & ipsos comprehensos esse; &, ducibus captis, confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum esse. Ob hæc Ætolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam, & in Dardanos, & in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia profectos. Hæc qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse: unde audissent, imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse: Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro vana prætermissa.

XLIX. Ætoli legati in senatum introducti, cum & causa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ seu errori veniam peterent supplices; orsi a beneficiis in populum Romanum, & prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bel-

lo, & offenderunt aures insolentia sermonis, & eo, vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria subiret animos Patrum, &, quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, *permitterentne arbitrium de se populo Romano?* deinde ab altero, *haberturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent?* nihil ad ea respondentes, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, *Totos adhuc Antiochi Ætolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Ætolosque devicerat, factum est, *Ut Ætoli eo die juberentur proficisci ab urbe, & intra quintumdecimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denuntiatumque, *Si qua deinde legatio ex Ætolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, & cum legato Romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Ætoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Ætoliam & Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, & in eum supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, &

quadringenti equites : his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Ætolia, est decretus; &, ut supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eundem numerum, quem collega. naves quoque idem consul, quæ priore anno paratæ erant, ornare jussus, ac ducere secum : nec cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam trajicere. Mandatum eidem, ut, si per commodum reipublicæ facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nam, præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliæ legio una & classis, quæ in ea provincia erat, decreta; & ut duas decumas frumenti novus prætor imperaret Siculis, earum alteram in Asiam, alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari jussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia sociûm Latini

nominis, & ducenti equites. cum his ſupplementis ut ſingulas legiones duæ Hiſpaniæ haberent. Prioris anni magiſtratibus, C. Lælio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt. prorogatum & P. Junio proprætori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia eſſet, & M. Tuccio proprætori in Bruttiis & Apulia.

LI. Priuſquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit & Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum & Poſtumium Albinum fuerat. Conſulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus pontifex maximus; prætorem hunc, ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit. Et in ſenatu, & ad populum magnis contentionibus certatum eſt; & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad populum eſt. Religio ad poſtremum vicit, ut dicto audiens eſſet flamen pontifici; & mulctæ ex juſſu populi remiſſæ. Ira provinciæ ereptæ prætorem magiſtratu abdicare ſe conantem Patres auctoritate ſua deterruerunt: &, ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, conſules prætoreſque in provincias proficiſcuntur. Fama deinde de rebus in Aſia geſtis temere vulgata ſine auctore: & poſt dies paucos nuntii certi literæque imperatoris Romam allatæ; quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt, (deſierant

enim victum in Ætolia metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hostis & suis viribus, & quod Hannibalem rectorem militiæ haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus copias, censuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione jussu Patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, & quadraginta majores hostiæ immolari jussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is cum breviter & egisset gratias Patribus, *quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicassent:* & gratulatus esset, *quod mari terraque prospere res gessissent; quodque regem Antiochum, fusum fugatumque & exutum castris, prius Europa, post & Asia, quæ cis Taurum montem est, expulissent: sua* deinde *merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quam se commemorante, cognoscere*, dixit. Hæc approbantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omissa in id verecundia, *quid sibi a senatu populoque Romano tribui æquum censeret: propensius cumulatiusque, si quo possit, prout ejus merita sint, senatum facturum;* ad ea rex: *Si ab aliis, sibi præmiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum mo-*

deste videri posset: verum enimvero, cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse. Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum juberent. & cum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes invicem, non magis mutua, quam inexplicabili facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut *absurdum esse* diceret, *ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. quæ accommodata regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quam senatum, nosse. revocandum igitur & cogendum, quæ vellet, quæque sentiret, expromere.*

LIII. Reductus a prætore in templum rex, & dicere jussus: *Perseverassem*, inquit, *tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: &, illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sint, ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin & a nobis aversuri sint non eas modo civitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re vera subjectos imperio & obnoxios habituri sint? Et, (si Diis placet) cum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt, ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere, & conveniens esse antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, provi-*

dendum vobis erit; neve non ſolum inæqualiter alios nimium deprimatis ex ſociis veſtris, alios præter modum extollatis; ſed etiam, ne, qui adverſus vos arma tulerint, in meliore ſtatu ſint, quam ſocii & amici veſtri. Quod ad me attinet, in aliis rebus ceſſiſſe intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendiſſe; in certamine autem amicitiæ noſtræ, benevolentiæ erga vos, honoris, qui a vobis habebitur, minime æquo animo vinci poſſum. Hanc ego maximam hereditatem a patre accepi, qui primus omnium Aſiam Græciamque incolentium in amicitiam veſtram venit, eamque perpetua & conſtanti fide ad extremum finem vitæ perduxit: nec dumtaxat animum vobis bonum ac fidelem præſtitit, ſed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia geſſiſtis, terreſtribus, navalibus; omni genere commeatuum ita, ut nemo ſociorum veſtrorum æquari ulla parte poſſet, vos adjuvit. Poſtremo cum Bœotos ad ſocietatem veſtram hortaretur, in ipſa concione intermortuus, haud multo poſt exſpiravit. Hujus ego veſtigia ingreſſus, voluntati quidem & ſtudio in colendis vobis adjicere (etenim inexſuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipſis meritiſque & impenſis officiorum ut ſuperare poſſem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellum in Aſia geſtum præbuerunt materiam. Rex Aſiæ & partis Europæ Antiochus filiam ſuam in matrimonium mihi dabat; reſtituebat extemplo civitates, quæ defecerant a nobis; ſpem magnam in poſterum amplificandi regni faciebat, ſi ſecum adverſus vos bellum geſſiſſem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quæ vetuſtiſſima domus noſtræ vobiſcum amicitia

digna ſunt, referam. Pedeſtribus navalibuſque copiis, ut nemo veſtrorum ſociorum me æquiparare poſſet, imperatores veſtros adjuvi; commeatus terra marique ſuppeditavi; navalibus prœliis, quæ multis locis facta ſunt, omnibus affui; nec labori meo, nec periculo uſquam peperci. Quod miſerrimum eſt in bello, obſidionem paſſus ſum, Pergami incluſus cum diſcrimine ultimo ſimul vitæ regnique. Liberatus deinde obſidione, cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei caſtra haberent, relictis rebus, tota claſſe ad Helleſpontum L. Scipioni conſuli veſtro occurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. poſtquam in Aſiam exercitus veſter eſt tranſgreſſus, nunquam a conſule abſceſſi: nemo miles Romanus magis aſſiduus in caſtris veſtris fuit, quam ego fratreſque mei. nulla expeditio, nullum equeſtre prœlium ſine me factum eſt. In acie ibi ſteti, eam partem ſum tutatus, in qua me conſul eſſe voluit. Non ſum hoc dicturus, Patres conſcripti, Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari poteſt? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non auſim me comparare. Hoſtis Maſiniſſa ante vobis, quam ſocius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis ſuis, ſed extorris, expulſus, amiſſis omnibus copiis, cum turma equitum in caſtra confugit veſtra. tamen eum, quia in Africa adverſus Syphacem & Carthaginienſes fideliter atque impigre vobiſcum ſtetit, non in patrium ſolum regnum reſtituiſtis, ſed, adjecta opulentiſſima parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges fèciſtis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud vos ſumus, qui nunquam hoſtes, ſemper ſocii fuimus? Pater, ego, fratreſque mei

non in Aſia tantum, ſed etiam procul ab domo in Peloponneſo, in Bœotia, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo poſtulas? dicat aliquis. Ego, Patres conſcripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum eſt, ſi vos ea mente ultra Tauri juga emoſtis Antiochum, ut ipſi teneretis eas terras, nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos, malo; nec ulla alia re tutius ſtabiliuſque regnum meum futurum ſpero. Sed ſi vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo eſt; neminem digniorem eſſe ex ſociis veſtris, qui bello a vobis parta poſſideat, quam me, dicere auſim. At enim magnificum eſt liberare civitates ſervas. Ita opinor, ſi nihil hoſtile adverſus vos fecerunt: ſin autem Antiochi partis fuerunt; quanto eſt veſtra prudentia & æquitate dignius, ſociis bene meritis, quam hoſtibus, vos conſulere?

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit: & facile apparebat, munifice omnia & propenſo animo facturos. Interpoſita Smyrnæorum brevis legatio eſt, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia ultima pati, quam ſe regi tradere, maluiſſent, introducti Rhodii ſunt. quorum princeps legationis, expoſitis initiis amicitiæ cum populo Romano, meritiſque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil*, inquit, *nobis tota noſtra actione, Patres conſcripti, neque difficilius, neque moleſtius eſt, quam quod cum Eumene nobis diſceptatio eſt; cum quo uno maxime regum & privatum ſingulis, &, quod magis nos movet, publicum civitati noſtræ hoſpitium eſt. Ceterum non animi noſtri,*

Patres conſcripti, nos, ſed rerum natura, quæ potentiſſima eſt, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis cauſam agamus; reges ſerva omnia & ſubjecta imperio ſuo eſſe velint. Utcunque tamen res ſe habet, magis verecundia noſtra adverſus regem nobis obſtat, quam ipſa diſceptatio aut nobis impedita eſt, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam, ſi aliter ſocio atque amico regi, & bene merito hoc ipſo in bello, de cujus præmiis agitur, honos haberi nullus poſſet, niſi liberas civitates ei in ſervitutem traderetis, eſſet deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis inſtituto veſtro, & gloriam, Philippi bello partam, nunc ſervitute tot civitatum deformaretis. Sed ab hac neceſſitate, aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ veſtræ, egregie vos fortuna vindicat. Eſt enim Deûm benignitate non glorioſa magis, quam dives, victoria veſtra: quæ vos facile iſto velut ære alieno exſolvat. nam & Lycaonia, & Phrygia utraque, & Piſidia omnis, & Cherſoneſus, quæque circumjacent Europæ, in veſtra ſunt poteſtate. quarum una quælibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis poteſt: omnes vero datæ maximis eum regibus æquare. Licet ergo vobis, & præmiis belli ditare ſocios, & non decedere inſtituto veſtro, & meminiſſe, quem titulum prætenderitis prius adverſus Philippum, nunc adverſus Antiochum, belli: quid feceritis, Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia feciſtis, quam quia id vos facere decet, deſideretur atque exſpectetur. Alia enim aliis & honeſta eſt & probabilis cauſa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut poſſideant. Vos nec cupiſtis

hæc, antequam haberetis; nec nunc, cum orbis terrarum in ditione veſtra ſit, cupere poteſtis. Pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod veſtrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jam pridem intuetur, pugnaſtis. quæ parare & quærere arduum fuit, neſcio an tueri difficilius ſit. Gentis vetuſtiſſimæ nobiliſſimæque, vel fama rerum geſtarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab ſervitio regio libertatem ſuſcepiſtis. hoc patrocinium receptæ in fidem & in clientelam veſtram univerſæ gentis perpetuum vos præſtare decet. Non, quæ in ſolo modo antiquo ſunt, Græcæ magis urbes ſunt, quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Aſiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuslibet bonæ artis ac virtutis auſi ſumus cum parentibus quæque civitas & conditoribus ſuis. Adiſtis Græciæ, adiſtis Aſiæ urbes plerique. niſi quod longius a vobis abſumus, nulla vincimur alia re. Maſſilienſes, quos, ſi natura inſita velut ingenio terræ vinci poſſet, jam pridem efferaſſent tot indomitæ circumfuſæ gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos eſſe, ac ſi medium umbilicum Græciæ incolerent. non enim ſonum modo linguæ veſtitumque & habitum, ſed ante omnia mores, & leges, & ingenium ſincerum integrumque a contagione accolarum, ſervarunt. Terminus eſt nunc imperii veſtri mons Taurus. quidquid intra eum cardinem eſt, nihil longinquum vobis videri debet. quo arma veſtra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus ſemper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci ſuam fortunam, veſtros animos gerunt. Dome-

ſticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi eſt, ibi ut ſit perpetuum, optant. libertatem veſtris tueri armis ſatis habent, quoniam ſuis non poſſunt. At enim quædam civitates cum Antiocho ſenſerunt. Et aliæ prius cum Philippo, & cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum ſuis legibus eſt. Huic veſtro exemplo quantum debeatis, videte, Patres conſcripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod juſtiſſimæ iræ veſtræ negaſtis. Rhodii & in hoc, & in omnibus bellis, quæ in illa ora geſſiſtis, quam forti fidelique opera vos adjuverimus, veſtro judicio relinquimus. nunc in pace id conſilium afferimus; quod ſi comprobaveritis, magnificentius vos victoria uſos eſſe, quam viciſſe, omnes exiſtimaturi ſint. Apta magnitudini Romanæ oratio viſa eſt.

LV. Poſt Rhodios Antiochi legati vocati ſunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem faſſi regis, obteſtati ſunt Patres conſcriptos, *Ut ſuæ potius clementiæ, quam regis culpæ, qui ſatis ſuperque pœnarum dediſſet, memores conſulerent. poſtremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dediſſet, confirmarent auctoritate ſua.* Et ſenatus eam pacem ſervandam cenſuit, & paucos poſt dies populus juſſit. Fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi, eſt ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Aſia ſunt. Quibus omnibus datum eſt reſponſum, *Decem legatos more majorum ſenatum miſſurum ad res Aſiæ diſceptandas componendaſque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quæ intra re-*

gni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur; præter Lyciam Cariamque usque ad Mæandrum amnem. ea civitatis Rhodiorum essent. Ceteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eædem Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent. Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculejum, L. Æmilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem.

LVI. His, quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata. de summa rerum senatus constituit: *Lycaoniam omnem, & Phrygiam utramque, & Mysiam, regias silvas, & Lydiæ Joniæque, extra ea oppida, quæ libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sipylum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, & castella vicosque ad Mæandrum amnem, & oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, & castra Telmissium, præter agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissium, & agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc & ab Eumene & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt; nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.* Pro his cum

gratias egiſſent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Cilicia eſt, egerunt: *Argis & illos, ſicut ſeſe, oriundos eſſe. ab ea germanitate fraternam ſibi cum iis caritatem eſſe. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex ſervitute regia eximerent.* Vocati ſunt regis Antiochi legati, actumque cum iis eſt: nec quidquam impetratum, teſtante fœdera Antipatro, adverſus quæ ab Rhodiis non Solos, ſed Ciliciam peti, & juga Tauri tranſcendi. Revocatis in ſenatum Rhodiis, cum, quantopere tenderet legatus regius, expoſuiſſent Patres, adjecerunt: *Si utique eam rem ad civitatis ſuæ dignitatem pertinere cenſerent Rhodii, ſenatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impenſius, quam ante, Rhodii gratias egerunt, ceſſuroſque ſe potius arrogantiæ Antipatri, quam cauſam turbandæ pacis præbituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatum eſt.

LVII. Per eos dies, quibus hæc geſta ſunt, legati Maſſilienſium nuntiarunt, *L. Bæbium prætorem, in provinciam Hiſpaniam proficiſcentem, ab Liguribus circumventum; magna parte comitum cæſa, vulneratum ipſum, cum paucis, ſine lictoribus, Maſſiliam perfugiſſe, & intra triduum exſpiraſſe.* Senatus, ea re audita, decrevit, *uti P. Junius Brutus, qui proprætor in Etruria eſſet, provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipſe in ulteriorem Hiſpaniam proficiſceretur, eaque ei provincia eſſet.* Hoc ſenatuſconſultum literæque a Sp. Poſtumio prætore in Etruriam miſſæ ſunt: profectuſque in Hiſpaniam eſt P. Junius proprætor. In qua provincia prius aliquanto, quam ſucceſſor veniret,

L. Æmilius Paullus, qui poſtea regem Perſea magna gloria vicit, cum priore anno haud proſpere rem geſſiſſet, tumultuario exercitu collecto, ſignis collatis cum Luſitanis pugnavit. Fuſi fugatique ſunt hoſtes. cæſa decem & octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, & caſtra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hiſpania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Kalendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex ſenatuſconſulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum ſunt deducta: equitibus ſeptuagena jugera, ceteris colonis quinquagena ſunt data. Ager captus de Gallis Bojis fuerat: Galli Tuſcos expulerant. Eodem anno cenſuram multi & clari viri petierunt. quæ res, tanquam in ſe parum magni certaminis cauſam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætoloſque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat, favor populi ſe inclinabat. Id cum ægre paterentur tot nobiles, novum ſibi hominem tantum præferri; P. Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ prædæque aliquantum, captæ in Antiochi caſtris, neque in triumpho tuliſſet, neque in ærarium retuliſſet. Varia teſtimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante

alios teſtes conſpiciebatur: cujus auctoritatem, perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. Is teſtis, quæ vaſa aurea atque argentea, captis caſtris, inter aliam prædam regiam vidiſſet, ea ſe in triumpho negabat vidiſſe. Poſtremo in hujus maxime invidiam deſiſtere ſe petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus competitor inæſtimabili perjurio inceſſeret.

LVIII. Centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea re certatum eſt. tertio, cum de petitione deſtitiſſet reus, nec populus de mulcta ſuffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio deſtiterunt. Cenſores T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eoſdem dies L. Æmilio Regillo, qui claſſe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis cum ſenatus datus eſſet, auditis rebus geſtis ejus, quantis cum claſſibus hoſtium dimicaſſet, quot inde naves demerſiſſet aut cepiſſet, magno conſenſu Patrum triumphus navalis eſt decretus. Triumphavit Kalendis Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronæ aureæ translatæ ſunt: pecunia nequaquam tanta, pro ſpecie regii triumphi; tetradrachma Attica triginta quatuor millia ſeptingenta, ciſtophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex ſenatuſconſulto, quod L. Æmilius in Hiſpania proſpere rempublicam geſſiſſet. Haud ita multo poſt L. Scipio ad urbem venit. qui, ne cognomini fratris cederet, Aſiaticum ſe appellari voluit. Et in

ſenatu, & in concione de rebus ab ſe geſtis diſſeruit. Erant, qui fama id majus bellum, quam difficultate rei, fuiſſe interpretarentur; uno memorabili prœlio debellatum, gloriamque ejus victoriæ præfloratam ad Thermopylas eſſe. Ceterum vere æſtimanti Ætolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium ſuarum ibi dimicavit Antiochus? in Aſia totius Aſiæ ſteterunt vires, ab ultimi Orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Merito ergo & Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus eſt honos, quod ingentem victoriam facilem etiam feciſſent, & imperatori triumphus eſt decretus. Triumphavit menſe intercalario pridie Kalendas Martias. qui triumphus ſpectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus, fuit; recordatione rerum & æſtimatione periculi certaminiſque non magis comparandus, quam ſi imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho ſigna militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum ſimulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducentos triginta unum; aureas coronas ducentas triginta quatuor; argenti pondo centum triginta ſeptem millia & quadringenta viginti; tetradrachmûm Atticorum ducenta viginti quatuor millia; ciſtophorûm trecenta triginta unum millia & ſeptuaginta; nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia; vaſorum argenteorum

(omnia cælata erant) mille pondo & quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor. & duces regii, præfecti, & purpurati duo & triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare & frumentum duplex post triumphum datum. prœlio in Asia facto, duplex dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore & Cn. Manlius consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo prætor ad classem venit. Ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti Q. Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est, in Cretam insulam trajicere. Cydoniatæ bellum adversus Gortynios Gnossiosque gerebant, & captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cum primum Cretæ litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque cau-

ſam Fabio, cum rem nullam aliam geſſiſſet, navalis triumphi impetrandi ab ſenatu fuiſſe. A Creta Epheſum Fabius rediit : inde tribus navibus in Thraciæ oram miſſis, ab Æno & Maronea præſidia Antiochi deduci juſſit, ut in libertate eæ civitates eſſent.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XXXVIII.

EPITOME LIBRI TRICESIMI OCTAVI.

M. Fulvius conful in Epiro Ambracienfes obfeffos in deditionem accepit, Cephalleniam fubegit, Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius conful, collega ejus, Gallogræcos Toliftobojos, & Tectofagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Afiam tranfierant, cum foli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, & quemadmodum ea loca, quæ tenent, occupaverint, refertur. Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in femina traditur. nam cum Ortiagontis, regis Gallogræcorum, uxor captiva effet, centurionem cuftodem, qui ei vim intulerat, occidit. Luftrum a cenforibus conditum eft. cenfa funt civium capita ducenta quinquaginta octo millia & trecenta viginti octo. Cum Ariarathe, rege Cappadociæ, amicitia juncta eft. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum confilio fœdus cum Antiocho confcripferat, de Gallogræcis, acta pro fe caufa in fenatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam ajunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Nævio, quod præda

ex Antiocho capta ærarium fraudaſſet, poſtquam is dies venit, evocatus in Roſtra, *Hac die*, inquit, *Quirites*, *Carthaginem vici*: &, proſequente populo, Capitolium aſcendit. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exſilium Liternum conceſſit: incertum ibi, an Romæ, defunctus. nam ejus monumentum utrobique fuit. L. Scipio Aſiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accuſatus damnatuſque, cum in vincula & carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, interceſſit; & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum quæſtores in bona ejus publice poſſidenda miſſi eſſent, non modo in iis ullum veſtigium pecuniæ regiæ apparuit, ſed nequaquam tantum redactum, quantæ ſummæ erat damnatus. Collatam a cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ neceſſaria ei erant ad cultum, redemta.

I. DUM in Aſia bellum geritur, ne in Ætolis quidem quietæ res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempeſtate, pulſo Amynandro, ſub præfectis Philippi regio tenebatur præſidio: qui ſuperbo atque immodico imperio deſiderium Amynandri fecerant. Exſulanti tum Amynandro in Ætolia literis ſuorum, indicantium ſtatum Athamaniæ, ſpes recuperandi regni facta eſt. remiſſique nuntii ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniæ erat) ſi popularium animos ſatis perſpectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio, in Athamaniam ſe venturum cum delectis Ætolorum, quod conſilium eſſet gentis, & Nicandro prætore. quos, ubi ad omnia paratos eſſe vidit, certiores ſubinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingreſſurus

esset. Quatuor primo fuere conjurati adversus Macedonum præsidium. hi senos sibi adjutores ad rem gerendam assumserunt : deinde, paucitate parum freti, quæ celandæ rei, quam agendæ, aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam se diviserunt : pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur : die certa multitudinem omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, & Amynander cum mille Ætolis in finibus erat; ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa, literæque in alias urbes passim dimissæ, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Thejum oppidum, literis a Zenone præfecto præsidii interceptis, & arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit : deinde id quoque traditum Amynandro est : & omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subjectum.

II. Philippus, audita defectione Athamaniæ, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta majore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum a præsidio suo retentum fuerat, pervenit. inde, pro-

ximis tentatis, cum facile animadvertiſſet, cetera hoſtilia eſſe, Gomphos regreſſus, omnibus copiis ſimul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus præmiſſum, Ethopiam occupare jubet, opportune Argitheæ imminentem: quem ubi teneri a ſuis locum vidit, ipſe circa templum Jovis Acræi poſuit caſtra. ibi unum diem fœda tempeſtate retentus, poſtero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ diſcurrentes. ad quorum conſpectum conſtitere prima ſigna, totoque agmine pavor & trepidatio erat: & pro ſe quiſque, quidnam futurum eſſet, cogitare, ſi in valles ſubjectas rupibus agmen foret demiſſum. Hæc tumultuatio regem, cupientem, ſi ſe ſequerentur, raptim evadere anguſtias, revocare primos, & eadem, qua venerat, via referre coegit ſigna. Athamanes primo ex intervallo quieti ſequebantur: poſtquam Ætolis ſe conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini inſtarent, reliquerunt; ipſi a lateribus ſe circumfuderunt. quidam, per notos calles breviore via prægreſſi, tranſitus inſedere: tantumque tumultus Macedonibus eſt injectum, ut fugæ magis effuſæ, quam itineris ordinati modo, multis armis viriſque relictis, flumen trajecerint. hic finis ſequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, & a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum conceſſere. quo pluribus locis aditu invento,

expulere eos Athamanes: dispersosque, & per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt: multi pavore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaserunt. postero die per inducias sepeliendi cæsos potestas facta est.

III. Amynander, recuperato regno, legatos & Romam ad senatum, & ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prœlium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Ætolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta, (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem spe in Aperantiam transcenderunt. ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, postquam Amphilochos cum Ætolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præsidii ejus accepere, & ipsi a Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse, Ætolis fama affertur, Antiochum in Asia victum ab Romanis. nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes jam cum exercitu trajecisse. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum suæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad ten-

tandum ultimam ſpem Romam miſerunt: nihil, ne bellum haberent, prius, quam pæne in conſpectu hoſtis erat, præmeditati. Jam M. Fulvius, Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus conſultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat ſe Ætolis. *ſive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum eſſe: ſive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos & cetera opera eſſe: & Arethontem, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quæ uſui ſint, præter ipſa mœnia fluere; & æſtatem aptam rei gerendæ adeſſe.* his perſuaſerunt, ut per Epirum duceret.

IV. Conſuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio viſa eſt. Ambracia tumulo aſpero ſubjecta eſt, Perranthem incolæ vocant. urbs, qua murus vergit in campos & flumen, occidentem; arx, quæ impoſita eſt tumulo, orientem ſpectat. amnis Aretho, ex Athamania fluens, cadit in ſinum maris, ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum. præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo ſepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia paſſuum. Fulvius bina a campo caſtra, modico inter ſe diſtantia intervallo, unum caſtellum loco edito contra arcem objecit. ea omnia vallo ac foſſa ita jungere parat, ne exitus incluſis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda eſſet. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum jam edicto

Nicandri prætoris convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obſidionem venire in animo fuerat. deinde, poſtquam urbem jam magna ex parte operibus ſeptam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano caſtra poſita eſſe, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commiſſa inter ſe munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum caſtra nocte aggredi conſilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde, periculoſum inceptum ratus, ne qua ſentirent Romani, & regreſſus inde in tutum non eſſet, deterritus ab hoc conſilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. Conſul, jam munimentis, quibus ſepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque ſimul locis mœnia eſt aggreſſus. tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adverſus Pyrrheum, quod vocant, admovit: unum e regione Æſculapii; unum adverſus arcem. Arietibus muros quatiebat, aſſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo & ad ſpeciem & ad ictus mœnium, cum terribili ſonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. deinde, ut præter ſpem ſtare muros viderunt, collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum ſtipiteſve robuſtos incutiebant; falces, ancoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes aſſerem, præfringebant: ad hoc eruptionibus, & nocturnis in cuſtodias operum, & diurnis

in ſtationes, ultro terrorem inferebant. In hoc ſtatu res ad Ambraciam cum eſſent, jam Ætoli a populatione Acarnaniæ Stratum redierant. inde Nicander prætor, ſpem nactus ſolvendæ incepto forti obſidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempuſque etiam noctis conſtituit, quo & illi ab urbe opera hoſtium, quæ adverſus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipſe ad caſtra Romana terrorem faceret; poſſe ratus, ancipiti tumultu & nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempeſta nocte, cum alias cuſtodias feſelliſſet, per alias impetu conſtanti erupiſſet, ſuperato brachio in urbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda & ſpei obſeſſis adjecit; &, ſimul conſtituta nox venit, ex compoſito repente opera eſt aggreſſus. Id inceptum conatu, quam effectu, gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota eſt; ſeu metu deterrito prætore Ætolorum, ſeu quia potius viſum eſt, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perſeus Philippi filius, miſſus ad Dolopiam Amphilochoſque recipiendos, ſumma vi oppugnabat.

VI. Tribus locis, ſicut ante dictum eſt, ad Pyrrheum opera Romana erant: quæ omnia ſimul, ſed nec apparatu, nec vi ſimili, Ætoli aggreſſi ſunt. alii cum ardentibus facibus, alii ſtuppam picemque & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere. multos primo impetu cuſtodes oppreſſerunt. deinde, poſtquam clamor tumultuſque in caſtra eſt perlatus, datumque a conſule ſignum, arma

capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est. a duobus irrito incepto, cum tentassent magis, quam inissent, certamen, Ætoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diversis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fovebant spe, jam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium invasurum. Hæc res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. ceterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo, re omissa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Ætoli, non ab ejus solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi a suis, segniores ad pericula erant. jam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed, dispositi per muros & turres, ex tuto pugnabant.

VII. Perseus, ubi adesse Ætolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex, cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adjunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliæ vastabat. adversus quos mille Æto-

li miſſi, quacunque ſe claſſis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus ſemitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant. nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam & pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, & armati, ruinis ſuperſtantes, inſtar munimenti erant. Itaque, cum aperta vi parum procederet conſuli res, cuniculum occultum, vineis ante contecto loco, agere inſtituit. & aliquamdiu, cum dies noctesque in opere eſſent, non ſolum ſub terra fodientes, ſed egerentes etiam humum, fefellere hoſtem. Cumulus repente terræ eminens index operis oppidanis fuit. pavidique, ne jam ſubrutis muris, facta in urbem via eſſet, foſſam intra murum e regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere inſtituunt. cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ eſſe ſolum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, ſilentio facto, pluribus locis aure admota, ſonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, ſuſpenſo furculis ab hoſtibus muro, pervenerunt. ibi commiſſis operibus, cum e foſſa in cuniculum pateret iter, primo ipſis ferramentis, quibus in opere uſi erant, dein celeriter armati etiam ſubeuntes occultam ſub terram ediderunt pugnam. ſegnior deinde ea facta eſt; interſepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adverſus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res eſt. do-

lium a fundo pertufum, qua fiftula modica inferi poffet, & fiftulam ferream operculumque dolii ferreum, & ipfum pluribus locis perforatum, fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verfo pofuerunt. Per operculi foramina prælongæ haftæ, quas fariffas vocant, ad fubmovendos hoftes eminebant. fcintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fiftulæ impofito, flando accenderunt. inde non folum magna vis fumi, fed acrior etiam fœdo quodam nidore ex adufta pluma, cum totum cuniculum compleffet, vix durare quifquam intus poterat.

VIII. Cum in hoc ftatu res ad Ambraciam effet, legati ab Ætolis Phæneas & Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad confulem venerunt. nam prætor eorum, cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infeftam oram navibus hoftium effe, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vaftari, nec Ætolos fimul ad tria diverfa bella occurfantes fufficere, convocato concilio, Ætolos principes, quid agendum effet, confuluit. Omnium eo fententiæ decurrerunt, *ut pax, fi poffet, æquis; fi minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum fufceptum. Antiocho terra marique fuperato, & prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam fpem effe fuftinendi belli? Phæneas & Damoteles, quod e re Ætolorum, ut in tali cafu, fideque fua effe cenferent, agerent. Quod enim fibi confilium, aut cujus rei electionem a fortuna relictam?* Cum his mandatis legati miffi orare confulem, *ut parceret urbi, difereretur gentis quondam fo-*

ciæ, nolle dicere injuriis, miſeriis certe coactæ inſanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, cum adverſus Philippum bellatum ſit, feciſſe. nec tum large gratiam relatam ſibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere. Ad ea conſul reſpondit: *Magis ſæpe, quam vere unquam, Ætolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxiſſent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum ſit, ſed omni Aſia cis Taurum montem, opimo regno, exceſſiſſe. Ætolos, niſi inermes, de pace agentes non auditurum ſe. arma illis prius equoſque omnes tradendos eſſe, deinde mille talentum argenti populo Romano dandum: cujus ſummæ dimidium præſens numeraretur, ſi pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in fœdus eſſe, ut eoſdem, quos populus Romanus, amicos atque hoſtes habeant.*

IX. Adverſus quæ legati, & quia gravia erant, & quia ſuorum animos indomitos ac mutabiles noverant, nullo reddito reſponſo, domum regreſſi ſunt, ut etiam atque etiam, quid agendum eſſet, re integra, prætorem & principes conſulerent. Clamore & jurgio excepti, *quamdiu rem traherent, qualemcunque pacem referre juſſi?* cum redirent Ambraciam, Acarnanum inſidiis prope viam poſitis, quibuſcum bellum erat, circumventi, Thyrium cuſtodiendi deducuntur. Hæc mora injecta eſt paci. Cum jam Athenienſium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud conſulem eſſent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta, venerat in caſtra Romana; magis pro Am-

bracia urbe, ubi majorem partem temporis exſulaverat, quam pro Ætolis, ſollicitus. Per hos certior factus conſul de caſu legatorum, adduci eos a Thyrio juſſit. quorum poſt adventum agi cœptum eſt de pace. Amynander, quod ſui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienſes compelleret ad deditionem. id cum per colloquia principum, ſuccedens murum, parum proficeret: poſtremo, conſulis permiſſu ingreſſus urbem, partim conſilio, partim precibus, evicit, ut permitterent ſe Romanis. Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, conſulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienſes, prius pacti, ut Ætolorum auxiliares ſine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein (Ætoli), *ut quingenta Euboica darent talenta; ex quibus ducenta præſentia, trecenta per annos ſex penſionibus æquis: captivos perfugaſque redderent Romanis: urbem ne quam formulæ ſui juris facerent, quæ poſt id tempus, quo T. Quinctius trajeciſſet in Græciam, aut vi capta ab Romanis eſſet, aut voluntate in amicitiam veniſſet: Cephallenia inſula ut extra jus fœderis eſſet.* Hæc quanquam ſpe ipſorum aliquanto leviora erant, petentibus Ætolis, ut ad concilium referrent, permiſſum eſt. Parva diſceptatio de urbibus tenuit. quæ cum ſui juris aliquando fuiſſent, avelli velut a corpore ſuo ægre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem juſſerunt. Ambracienſes coronam auream conſuli centum & quinquaginta pondo dederunt: ſigna ænea marmoreaque & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi

fuerat) quam ceteræ regionis ejus urbes erant; sublata omnia, avectaque. nihil præterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochium (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. eo tandem legati Ætoli, mirante consule, quod morarentur, venerunt. Inde, postquam approbasse pacem concilium Ætolorum accepit, jussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut & Rhodii, & Athenienses deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trajecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt; qui, per legatos, per literas, Dolopas, Amphilochosque, & Athamaniam ereptas sibi querens, præsidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiæ filius, eloquentia etiam dicitur movisse: qui vulgata similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, usus, *cum in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos* ajebat: *postquam flare ab Asia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menestas & Damocritus cœpissent; tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset.*

XI. Diu jactati Ætoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hæ: *Imperium majestatemque populi Romani gens Ætolo-*

rum conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito; neve ulla ope juvato. Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus, armaque in eos ferto, bellumque pariter gerito. perfugas, fugitivos, captivosque reddito Romanis sociisque; præterquam si qui capti, cum domos rediissent, iterum capti sunt; aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cum intra præsidia Romana Ætoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur: qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddantur. Obsides quadraginta arbitratu consulis Romani dato, ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto. De pecuniæ summa, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio, Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepisse velint. Œniadæ cum urbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.

XII. Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus hæc a M. Fulvio consule in Ætolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gal-

logræcia bellum geſſit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Epheſum conſul venit, acceptiſque copiis a L. Scipione, & exercitu luſtrato, concionem apud milites habuit: qua, collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prœlio debellaſſent, adhortatus eos ad novum cum Gallis ſuſcipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum juviſſent, & adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis c[illegible]t, niſi frangerentur opes Gallorum: de ſe quoque pauca, nec falſa, nec immodica, adjecit. Læti milites cum frequenti aſſenſu conſulem audiverunt, partem virium Antiochi fuiſſe Gallos credentes; rege ſuperato, nullum momentum in ſolis per ſe Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abeſſe (Romæ tunc erat) credere conſul, gnarum locorum hominumque, & cujus intereſſet frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus arceſſit a Pergamo, hortatuſque ad capeſſendum ſecum bellum, pollicentem ſuam ſuorumque operam domum ad comparandum dimittit. Paucos poſt dies profecto ab Epheſo conſuli ad Magneſiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis, Athenæo fratre juſſo cum ceteris copiis ſubſequi, commendata iis cuſtodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Conſul, collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progreſſus, caſtra poſuit, quia vado ſuperari amnis non poterat, & contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum. Tranſgreſſi Mæandrum ad Hieran Comen pervenerunt.

XIII. Fanum ibi auguſtum Apollinis & oraculum: ſortes verſibus haud inconditis dare vates dicuntur. Hinc alteris caſtris ad Harpaſum flumen ventum eſt: quo legati ab Alabandis venerunt, ut caſtellum, quod ab ipſis nuper deſciſſet, aut auctoritate, aut armis, cogeret jura antiqua pati. Eodem & Athenæus, Eumenis & Attali frater, cum Cretenſi Leuſo & Corrago Macedone venit. mille pedites mixtarum gentium & trecentos equites ſecum adduxerunt. Conſul, tribuno militum miſſo cum modica manu, caſtellum vi captum Alabandenſibus reddit. ipſe, nihil via digreſſus, ad Antiochiam ſuper Mæandrum amnem poſuit caſtra. Hujus amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit. migratum inde haud procul veteribus Celænis, novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apamea, ſorore Seleuci regis. Et Marſyas amnis, haud procul a Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. Famaque ita tenet, Celænis Marſyam cum Apolline tibiarum cantu certaſſe. Mæander, ex arce ſumma Celænarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Jonas, in ſinum maris editur, qui inter Prienen & Miletum eſt. Ad Antiochiam in caſtra conſulis Seleucus, Antiochi filius, ex fœdere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva diſceptatio de Attali auxiliaribus orta eſt; quod, Romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Diſcuſſa ea quoque eſt conſtantia conſulis, qui dimiſſo tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priuſquam Attali auxilia accepiſſent.

Inde ad Gordiutichos, quod vocant, processum est. ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. in finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quæ vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde, ut apparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. quinque & viginti talenta argenti, & decem millia medimnûm tritici imperata. ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, imminens flumini Indo, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto dejectus. Haud procul a Cibyra aberant: nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium, cum quatuor millibus peditum & quingentis equitibus, consul præmittit. Huic agmini, jam fines ingredienti, legati occurrerunt, nuntiantes, paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem. & coronam auream quindecim talentûm afferebant. Helvius, integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit. quibus eadem referentibus, consul, *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus: & ipsum talem esse inter omnes con-*

ſtat, ut de pœna ejus magis, quam de amicitia, nobis cogitandum ſit. Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet; veniendique ad eum poteſtatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi ſe, faceret. Permiſſu conſulis poſtero die in caſtra tyrannus venit; veſtitus comitatuſque vix ad privati modice locupletis habitum. & oratio fuit ſubmiſſa & infracta, extenuantis opes ſuas, urbiumque ſuæ ditionis egeſtatem querentis. Erant autem ſub eo, præter Cibyram, & Syleum, & Alimne quæ appellatur. ex his, ut ſe ſuoſque ſpoliaret, quinque & viginti talenta ſe confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. *Enimvero*, inquit conſul, *ferri jam ludificatio iſta non poteſt. Parum eſt, non erubuiſſe abſentem, cum per legatos fruſtrareris nos: præſens quoque in eadem impudentia perſiſtis. Quinque & viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta niſi triduo numeras, populationem in agris, obſidionem in urbe exſpecta.* Hac denuntiatione conterritus, perſtare tamen in pertinaci ſimulatione inopiæ. & paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus & ſimulatis lacrimis, ad centum talenta eſt perductus. adjecta decem millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra ſex dies exacta.

XV. A Cibyra per agros Sindenſium exercitus ductus, tranſgreſſuſque Caularem amnem, poſuit caſtra. Poſtero die eſt præter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropolim manſerunt. inde progredientibus ad Lagon, proximam urbem, metu incolæ fugerunt. Vacuum hominibus, & refer-

tum rerum omnium copia, oppidum diripuerunt. inde ab Lysis fluminis fonte, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, oppugnabant: inclusi, cum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt. *cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare.* Volenti consuli causa in Pamphyliam divertendi oblata est. adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendiis ceterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) comen posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat. eam, metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti præter paludes legati ab Lysinoe, dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis ejus. cum ea res animos facit, tum agri fœcunditas, & multitudo hominum, & situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem præsto fuerat, prædatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis, & viginti millibus medimnûm tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum, quem Aporidos comen vocant, posuit ca-

ſtra. Eo Seleucus ab Apamea poſtero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta cum Apameam dimiſiſſet, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, poſtero die Dinias Phrygiæ proceſſit. Inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis deſertis. quorum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. ad Anabura inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbaſſum poſuit caſtra. ibi plures dies ſtativa habuit, quia perventum erat ad Toliſtobojorum fines.

XVI. Galli, magna hominum vis, ſeu inopia agri, ſeu prædæ ſpe, nullam gentem, per quam ituri eſſent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. ibi ſeditio orta, & ad viginti millia hominum, cum Leonorio ac Lutario regulis, ſeceſſione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. ubi cum reſiſtentibus pugnando, pacem petentibus ſtipendium imponendo, Byzantium cum perveniſſent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Aſiam tranſeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terræ ejus eſſet, cepit: &, Lyſimachia fraude capta, Cherſoneſoque omni armis poſſeſſa, ad Helleſpontum deſcenderunt. Ibi vero exiguo diviſam freto cernentibus Aſiam multo magis animi ad tranſeundum accenſi; nuntioſque ad Antipatrum, præfectum ejus oræ, de tranſitu mittebant. quæ res cum lentius ſpe ipſorum traheretur, alia rurſus nova inter regulos orta ſeditio

eſt. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per ſpeciem legationis ab Antipatro ad ſpeculandum miſſis, duas tectas naves & tres lembos adimit. his, alios atque alios dies noctesque tranſvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo poſt Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, a Byzantio tranſmiſit. Coeunt deinde in unum rurſus Galli, & auxilia Nicomedi dant, adverſus Zybœtam, partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zybœta eſt, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis conceſſit. Profecti ex Bithynia in Aſiam proceſſerunt. non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt, ut, quas adiſſent, quaſque non adiſſent, pariter ultimæ propinquis imperio parerent. Poſtremo, cum tres eſſent gentes, Toliſtoboji, Trocmi, Tectoſagi, in tres partes, qua cuique populorum ſuorum vectigalis Aſia eſſet, diviſerunt. Trocmis Helleſponti ora data; Toliſtoboji Æolida atque Joniam, Tectoſagi mediterranea Aſiæ ſortiti ſunt. & ſtipendium tota cis Taurum Aſia exigebant. Sedem autem ipſi ſibi circa Halyn flumen ceperunt. tantuſque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna ſobole aucta, ut Syriæ quoque ad poſtremum reges ſtipendium dare non abnuerent. Primus Aſiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto, præter omnium opinionem, affuit fortuna, & ſignis

collatis ſuperior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut abſiſterent imperio. Eædem opes uſque ab bellum Antiochi cum Romanis manſerunt. tum quoque, pulſo Antiocho, magnam ſpem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad ſe non perventurum.

XVII. Cum hoc hoſte, tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus eſt conſul: *Non me præterit, milites, omnium, quæ Aſiam colunt, gentium Gallos fama belli præſtare. Inter mitiſſimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, ſedem cepit. procera corpora, promiſſæ & rutilatæ comæ, vaſta ſcuta, prælongi gladii: ad hoc cantus ineuntium prœlium, & ululatus, & tripudia, & quatientium ſcuta in patrium quendam modum horrendus armorum crepitus: omnia de induſtria compoſita ad terrorem. Sed hæc, quibus inſolita atque inſueta ſunt, Græci, & Phryges, & Cares timeant: Romanis, Gallici tumultus aſſuetis, etiam vanitates notæ ſunt. Semel primo congreſſu ad Alliam olim fuderunt majores noſtros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum conſternatos cædunt fugantque; & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti ſunt. Jam uſu hoc cognitum eſt, ſi primum impetum, quem fervido ingenio & cæca ira effundunt, ſuſtinueris, fluunt ſudore & laſſitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira conſedit, animos ſol, pulvis, ſitis, ut ferrum non admoveas, proſternunt. Non legionibus legiones eorum ſolum experti ſumus, ſed vir unus cum*

viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine ſcandentes in Capitolium Gallos detruſit. Et illis majoribus noſtris cum haud dubiis Gallis in terra ſua genitis res erat. Hi jam degeneres ſunt; mixti, & Gallogræci vere, quod appellantur: ſicut in frugibus, pecudibuſque, non tantum ſemina ad ſervandam indolem valent, quantum terræ proprietas cœlique, ſub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias ſparſas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Maſſilia, inter Gallos ſita, traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana, dura illa & horrida, diſciplina manſit? Generoſius in ſua quidquid ſede gignitur; inſitum alienæ terræ, in id, quo alitur, natura vertente ſe, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, ſicut in acie Antiochi cecidiſtis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne nimium belli ſit. Attalus eos rex ſæpe fudit fugavitque. Nolite exiſtimare, belluas tantum recens captas feritatem illam ſilveſtrem primo ſervare, deinde, cum diu manibus humanis alantur, miteſcere; in hominum feritate mulcenda non eandem naturam eſſe. Eoſdemne hos creditis eſſe, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per aſperrimam Illyrici oram; Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferociſſimis gentibus, emenſi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exaſperatoſque accepit terra, quæ copia rerum omnium ſaginaret. uberrimo agro, mitiſſimo cœlo,

clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis viris, cavenda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ. tantum hæ peregrinæ voluptates ad exstinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt; bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.

XVIII. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis & in Eumenis amicitia manserat, & negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium cum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata; precantibusque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, & legati cum illis reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret. *ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant.* Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram cœptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, Gallogræciæ castellum, castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu

hostium equites. nec turbarunt tantum stationes Romanas, repente invecti; sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, & aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui jam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde & cum cura coacto agmine procedebat. & continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius, ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio. inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli Matris Magnæ a Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere se omen cum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plus, quam mediterraneum, celebre & frequens emporium. tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, & alterius oræ litora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi

ſtativa habentibus legati ab Epoſſognato venerunt, nuntiantes, *Profectum eum ad regulos Gallorum nihil æqui impetraſſe. ex campeſtribus vicis agriſque frequentes demigrare, & cum conjugibus ac liberis, quæ ferre atque agere poſſint, præ ſe agentes portanteſque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque ſitu ſeſe tueantur.*

XIX. Certiora poſtea Oroandenſium legati attulerunt: *Toliſtobojorum civitatem Olympum montem cepiſſe; diverſos Tectoſagos alium montem, qui Magaba dicatur, petiſſe. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectoſagos depoſitis, armatorum agmine Toliſtobojis ſtatuiſſe auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon, & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio ſumendi fuerat, quod, cum montes editiſſimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quæ ad uſum quamvis longi temporis ſufficerent, tædio ſe fatigaturos hoſtem cenſebant. *Nam neque auſuros per tam ardua atque iniqua loca ſubire eos: &, ſi conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari poſſe. nec quietos, in radicibus gelidorum montium ſedentes, frigus aut inopiam laturos.* Et cum ipſa altitudo locorum eos tutaretur, foſſam quoque & alia munimenta verticibus iis, quos inſederant, circumjecere. Minima apparatus miſſilium telorum cura fuit, quod ſaxa affatim præbituram aſperitatem ipſam locorum credebant.

XX. Conſul, quia non cominus pugnam, ſed procul locis oppugnandis, futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium haſtarum,

ſagittarum, glandiſque, & modicorum, qui funda mitti poſſent, lapidum paraverat. inſtructuſque miſſilium apparatu ad Olympum montem ducit, & a quinque ferme millibus locat caſtra. Poſtero die cum quadringentis equitibus & Attalo progreſſum eum, ad naturam montis ſitumque Gallicorum caſtrorum viſendum, equites hoſtium, duplex numerus, effuſi caſtris in fugam averterunt. occiſi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hoſtium extra munimenta proceſſit, tuto circumvectus montem, animadvertit, meridiana regione terrenos & placide acclivos ad quendam finem colles eſſe, ad ſeptemtrionem arduas & rectas prope rupes; atque omnibus ferme aliis inviis, itinera tria eſſe: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno ſolis ortu, & ab æſtivo occaſu. Hæc contemplatus, eo die ſub ipſis radicibus poſuit caſtra. poſtero die, ſacrificio facto, cum primis hoſtiis litaſſet, trifariam exercitum diviſum ducere ad hoſtem pergit. ipſe cum maxima parte copiarum, qua æquiſſimum aditum præbebat mons, aſcendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto poſſit, ſubire jubet. ſi qua periculoſa & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexſuperabilibus vim afferre; ſed obliquo monte ad ſe declinare, & ſuo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire ſenſim per infima montis, deinde ab æſtivo occaſu erigere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero diviſit: ſecum eſſe

ipſum juvenem juſſit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. Edictum præfectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant; opemque ferre, quo poſtulent res, properent.

XXI. Galli, duobus lateribus ſatis fidentes invia eſſe, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, imminentem viæ minus mille paſſuum a caſtris, occupandum mittunt; eo ſe rati velut caſtello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt ſeſe ad pugnam. ante ſigna modico intervallo velites eunt, & ab Attalo Cretenſes ſagittarii, & funditores, & Tralli, & Thraces: ſigna peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ ſe habentium ſcuta, ut miſſilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Miſſilibus ex intervallo loci prœlium commiſſum eſt, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate & copia telorum. Procedente certamine, nihil jam æqui erat. ſcuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipſa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela alia habebant, præter gladios: quorum, cum manum hoſtis non confereret, nullus uſus erat. Saxis, nec modicis, ut quæ non præparaſſent, ſed quod cuique temere trepidanti ad manum veniſſet, ut inſueti, nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. ſagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur: nec, quid agerent, ira & pavore occæcatis animis, cernebant: & erant depre-

hensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt. Nam quemadmodum cominus, ubi invicem pati & inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto & procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant cæco impetu, habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa & candida corpora, ut quæ nunquam, nisi in pugna, nudentur: ita & plus sanguinis e multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis sanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. interdum insecta cute, ubi latior, quam altior, plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. Iidem, cum aculeus sagittæ aut glandis, abditæ introrsus, tenui vulnere in speciem urit, & scrutantes, quæ vellant, telum non sequitur; tum, in rabiem & pudorem tam parvæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic ut passim procumberent. Alii, ruentes in hostem, undique configebantur: &, cum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, & in dextra hastas, quibus eminus utitur. gladio Hispaniensi est cinctus. quod si pede collato pugnandum est, translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci supererant jam Gallorum. qui, postquam ab lævi armatura superatos se viderunt, & instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pavoris & tumultus jam plena: ut ubi feminæ, puerique, & alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.

XXII. Sub idem tempus L. Manlius & C. Helvius, cum, quoad viam colles obliqui dederunt, eſcendiſſent, poſtquam ad invia ventum eſt, flexere iter in partem montis, quæ una habebat iter; & ſequi conſulis agmen, modico uterque intervallo, velut ex compoſito, cœperunt: quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. Subſidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſæpe uſui fuerunt: ut, primis forte deturbatis, ſecundi & tegant pulſos, & integri pugnam excipiant. Conſul, poſtquam ad tumulos, ab levi armatura captos, prima ſigna legionum pervenerunt, reſpirare & conquieſcere paulisper militem jubet; ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum oſtentat: Et, *cum levis armatura tale prœlium ediderit, quid ab legionibus, quid ab juſtis armis, quid ab animis fortiſſimorum militum exſpectari? Caſtra illis capienda eſſe, in quæ compulſus ab levi armatura hoſtis trepidet.* Præcedere tamen jubet levem armaturam: quæ, cum ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, ut miſſilia ſufficerent, haud ſegne id ipſum tempus conſumſerat. Jam caſtris appropinquabant: & Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro vallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum, quo plures ac denſiores erant, eo minus vani quidquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulſam in caſtra, vis ingens miſſilium telorum conjiciebatur: &, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum

atque puerorum ploratibus, ſignificabat. In eos, qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila conjecerunt. hi vero non vulnerabantur, ſed, tranſverberatis ſcutis, plerique inter ſe conſerti hærebant: nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt.

XXIII. Patentibus jam portis, priuſquam irrumperent victores, fuga e caſtris Gallorum in omnes partes facta eſt. ruunt cæci per vias, per invia: nulla præcipitia ſaxa, nullæ rupes obſtant: nihil præter hoſtem metuunt. Itaque plerique præcipites per vaſtam altitudinem prolapſi aut debilitati exanimantur. conſul, caſtris captis, direptione prædaque abſtinet militem: ſequi pro ſe quemque, & inſtare, & perculſis pavorem addere jubet. Supervenit & alterum cum L. Manlio agmen; nec eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequendos hoſtes mittit: & ipſe paulo poſt, tradita captivorum cuſtodia tribunis militum, ſequitur; debellatum ratus, ſi in illo pavore quam plurimi cæſi forent, aut capti. Egreſſo conſule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. nec continere ſuos a direptione caſtrorum valuit. prædaque eorum, iniquiſſima ſorte, qui pugnæ non interfuerant, facta eſt. Equites diu, ignari & pugnæ & victoriæ ſuorum, ſteterunt. deinde & ipſi, quantum equis ſubire poterant, ſparſos fuga Gallos circa radices montis conſectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles de-

lapſa eſt, pars in ſilvis vepribuſque occiſa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte ſcribit, ad quadraginta millia hominum cæſa, auctor eſt: Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis ætatiſque turbam ſecum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Conſul, armis hoſtium in uno concrematis cumulo, ceteram prædam conferre omnes juſſit: & aut vendidit, quod ejus in publicum redigendum erat; aut cum cura, ut quam æquiſſima eſſet, per milites diviſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatique pro merito quiſque: ante omnes Attalus, ſummo ceterorum aſſenſu. nam ſingularis ejus juvenis cum virtus & induſtria in omnibus laboribus periculiſque, tum modeſtia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul, tertiis caſtris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hoſtes paulo plus decem millia aberant. Ubi cum ſtativa eſſent, facinus memorabile a captiva factum eſt. Ortiagontis reguli uxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captivos, cui cuſtodiæ centurio præerat, & libidinis & avaritiæ militaris. Is primo ejus animum tentavit. quem cum abhorrentem a voluntario videret ſtupro, corpori, quod ſervum fortuna erat, vim fecit. Deinde, ad leniendam indignitatem injuriæ, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit; & ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri

pondere pactus, ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad ſuos mitteret. Locum prope flumen conſtituit; quo duo, ne plus, neceſſarii captivæ cum auro venirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſervus inter captivos ejuſdem cuſtodiæ erat. hunc nuntium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarii mulieris ad conſtitutum locum, & centurio cum captiva venit. ubi cum aurum oſtenderent, quod ſummam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua ſua, *ſtringerent ferrum, & centurionem penſantem aurum occiderent*, imperavit. Jugulati præciſum caput ipſa involutum veſte ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. quem priuſquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit: mirantique, cujuſnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſſet, & injuriam corporis, & ultionem violatæ per vim pudicitiæ confeſſa viro eſt: aliaque (ut traditur) ſanctitate & gravitate vitæ, hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conſervavit.

XXV. Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagum oratores ad conſulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam collocutus cum ſuis regibus eſſet: nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in poſterum diem conſtituitur, locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorum & Ancyram eſt viſus. Quo cum conſul ad tempus cum præſidio quingentorum equitum ve-

nissent, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione objecta venire reges non posse. principes gentis, per quos æque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrinque ventum est. trecentos equites Attalus præsidii causa cum adduxisset, jactæ sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, quibus periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn flumen trajicerent: deinde quod ipsi consuli, parum cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. Et successisset fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges, & transigi rem posse, profectus e castris, cum eodem, quo antea, præsidio equitum quinque millia fere processisset, nec multum a constituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes. constituit agmen, & expedire tela animosque equitibus jussis, primo con-

ſtanter initium pugnæ accepit, nec ceſſit. dein, cum prægravaret multitudo, cedere ſenſim, nihil confuſis turmarum ordinibus, cœpit. poſtremo, cum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conſervandis præſidii eſſet, omnes paſſim in fugam effuſi ſunt. tum vero inſtare diſſipatis Galli, & cædere: magnaque pars oppreſſa foret, ni ſtatio pabulatorum, ſexcenti equites, occurriſſent. Ii, procul clamore pavido ſuorum exaudito, cum tela equoſque expediſſent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores a victis terror. & primo impetu fuſi Galli ſunt, & ex agris concurrebant pabulatores, & undique obvius hoſtis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani feſſos ſequebantur. Pauci ergo effugerunt. captus eſt nemo: major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani, ardentibus ira animis, poſtero die omnibus copiis ad hoſtem perveniunt.

XXVI. Biduum natura montis per ſe ipſum exploranda, ne quid ignoti eſſet, abſumſit conſul. tertio die, cum auſpicio operam dediſſet, deinde immolaſſet, in quatuor partes diviſas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adverſus cornua Gallorum erigeret. Hoſtium quod roboris erat, Tectoſagi & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum (quia equorum nullus inter inæquales rupes uſus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces

& Morzi auxiliares in lævo quatuor ferme millium numerum explebant. Conſul, ſicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut æque magna vis ad manum eſſet, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrinque, quæ fuerant in priore prœlio, erant, præter animos, & victoribus ab re ſecunda auctos, & hoſtibus fractos: quia, etſi non ipſi victi erant, ſuæ gentis hominum cladem pro ſua ducebant. itaque a paribus initiis cœpta res eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum. nec aut procurrere quiſquam ab ordinibus ſuis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant: & ſtantes, quo denſiores erant, hoc plura, velut deſtinatum petentibus, vulnera accipiebant. Conſul, jam per ſe turbatis ſi legionum ſigna oſtendiſſet, verſuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus & alia turba auxiliorum, aciem promovit.

XXVII. Galli, & memoria Toliſtobojorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela, feſſique & ſtando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad caſtra inclinavit. ſed pauci intra munimenta ſeſe recepere: pars major, dextra lævaque prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. victores, uſque ad caſtra ſecuti, ceciderunt terga: deinde in caſtris cupiditate prædæ hæſerunt, nec ſequebatur quiſquam. In cornibus Galli diutius ſteterunt, quia ſerius ad eos perventum eſt. ceterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Conſul,

qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos prædamque recensuit; quæ tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli, ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit. ipse, (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

XXVIII. Dum hæc in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quinctius Flamininus & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore. & in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Æquimælium in Capitolio, & viam silice sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur, senatum consuluerunt. decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio

consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius, perdomitis Ætolis, cum trajecisset in Cephalleniam, circa civitates insulæ misit percontatum, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotæ, Cranii, Palenses & Samæi dederunt. Insperata pax Cephalleniæ affulserat; cum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se ajebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, & timore vano quietem exuerint, an jactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est: nisi quod, datis jam obsidibus, repente portas clauserunt; & ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebatur, cœpta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumque transvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: & opera, quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

XXIX. Nec ab Samæis quidquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, prætermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper juxta validum pro diruto novum obstruentes murum; altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes. & plerumque

iis prœliis ſuperiores erant. Una ad coercendos inventa haud magna memoratu res eſt. Centum funditores ab Ægio & Patris & Dymis acciti. A pueris ii, more quodam gentis, ſaxis globoſis, quibus ferme arenæ immixtis ſtrata litora ſunt, funda mare apertum inceſſentes, exercebantur. itaque longius certiuſque & validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo telo uſi ſunt. & eſt non ſimplicis habenæ, ut Baliarica aliarumque gentium funda: ſed triplex ſcutale, crebris ſuturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans; ſed, librata cum ſederit, velut nervo miſſa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci aſſueti trajicere, non capita ſolum hoſtium vulnerabant, ſed quem locum deſtinaſſent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abſcederent, & ſe, cum Romanis ſtationibus pugnantes, quiete ſpectarent. Quatuor menſes obſidionem Same ſuſtinuit. cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur, &, qui ſuperarent, feſſi & corporibus & animis eſſent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in occidentem vergit) muro ſuperato, in forum pervenerunt. Samæi, poſtquam captam urbis partem ab hoſtibus ſenſerunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem. inde poſtero die dediti, direpta urbe, ſub corona omnes venierunt.

XXX. Conſul, compoſitis rebus Cephalleniæ, præſidio Samæ impoſito, in Peloponneſum, jam

diu arcessentibus Ægiensibus maxime ac Lacedæmoniis, trajecit. Ægium, a principio Achaici concilii, semper conventus gentis indicti sunt; seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quæ Achaici concilii essent, invicem conventus agerentur. & sub adventum consulis, Damiurgis civitatum, qui summus est magistratus, Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. quo cum appareret omnes fere conventuros, consul quoque, quanquam Ægiensium favebat causæ, Argos venit: ubi cum disceptatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant: quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis ademta erat, habitabant. id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviso occupavere. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter, & castella omnia vicique, & exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miserunt.

XXXI. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exſulum cauſæ & amicus, & auctor ſemper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium querentibus dedit. decretumque, eo referente, factum eſt, *Cum in fidem Achæorum tutelamque T. Quinctius & Romani Laconicæ oræ caſtella & vicos tradidiſſent, &, cum abſtinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus eſſet, cædeſque ibi facta; qui ejus rei auctores affineſque eſſent, niſi dederentur Achæis, violatum videri fœdus.* Ad expoſcendos eos legati extemplo Lacedæmonem miſſi ſunt. Id imperium adeo ſuperbum & indignum Lacedæmoniis viſum eſt, ut, ſi antiqua civitatis fortuna eſſet, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem conſternavit eos metus, ſi ſemel primis imperiis obediendo jugum accepiſſent, ne, id quod jam diu moliretur, Philopœmen exſulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua conſiliorum aliqua ſocietas Philopœmeni atque exſulibus erat, interfectis, decreverunt, renuntiandam ſocietatem Achæis, legatoſque extemplo Cephalleniam mittendos, qui conſuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedæmonem dederent; orarentque eum, ut veniret in Peloponneſum ad urbem Lacedæmonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

XXXII. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatum, quæ ejus concilii erant, conſenſu bellum Lacedæmoniis indictum eſt. ne extemplo gereretur, hiems impediit. Incurſionibus

tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo; non terra tantum, ſed etiam navibus a mari fines eorum vaſtati. Hic tumultus conſulem in Peloponneſum adduxit; juſſuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad diſceptandum acciti. Magna ibi non diſceptatio modo, ſed etiam altercatio fuit. cui conſul, cum alia, ſatis ambitioſe partem utramque fovendo, incerta reſpondiſſet, una denuntiatione, ut bello abſtinerent, donec Romam legatos ad ſenatum miſiſſent, finem impoſuit. Utrinque legatio miſſa Romam eſt. exſules quoque Lacedæmoniorum ſuam cauſam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes, & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. qui, diſſidentes in republica, tum quoque minime inter ſe convenientes orationes habuerunt. Diophanes ſenatui diſceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controverſias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros eſſe. Lycortas ex præceptis Philopœmenis poſtulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus ſuis, quæ decreſſent, agere liceret: libertatemque ſibi illibatam, cujus ipſi auctores eſſent, præſtarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. ceterum reſponſum ita perplexum fuit, ut & Achæi ſibi de Lacedæmone permiſſum acciperent; & Lacedæmonii non omnia conceſſa iis interpretarentur. hac poteſtate immodice Achæi ac ſuperbe uſi ſunt.

XXXIII. Philopœmeni continuatur magiſtratus; qui veris initio, exercitu indicto, caſtra in finibus

Lacedæmoniorum poſuit. legatos deinde miſit ad depoſcendos auctores defectionis, & civitatem in pace futuram, ſi id feciſſent, pollicens, & illos nihil indicta cauſa paſſuros. Silentium præ metu ceterorum fuit. quos nominatim depopoſcerat, ipſi ſe ituros profeſſi ſunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec cauſam dixiſſent. ierunt alii etiam illuſtres viri, & advocati privatis, & quia pertinere cauſam eorum ad rempublicam cenſebant. Nunquam alias exſules Lacedæmoniorum Achæi ſecum adduxerant in fines, quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. tunc exercitus totius prope anteſignani exſules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis ad portam caſtrorum agmine facto occurrerunt. & primo laceſſere jurgiis: deinde altercatione orta, cum accenderentur iræ, ferociſſimi exſulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi Deos & fidem legatorum teſtarentur, & legati & prætor ſubmoveret turbas, & protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quoſdam injicientes arceret, creſcebat tumultu concitato turba. Et Achæi ad ſpectaculum primo concurrebant. deinde vociferantibus exſulibus, quæ paſſi forent, & orantibus opem, affirmantibuſque ſimul, *Nunquam talem occaſionem habituros, ſi eam prætermiſiſſent: fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis ſacratum fuiſſet, irritum per illos eſſe: priuſquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos eſſe;* accenſa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, ſaxa conjecit: atque ita ſeptemdecim, quibus vincula per tumultum in-

jecta erant, interfecti sunt: sexaginta tres postero die comprehensi, a quibus prætor vim arcuerat, non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, objecti multitudini iratæ, cum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, & traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu injecto, Lacedæmoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum, uti, quæ servitia tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus esset. Lycurgi leges moresque abrogarent. Achæorum assuescerent legibus institutisque. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius passi sunt, quam exsules reduci. Decretum Tegeæ in consilio communi Achæorum de restituendis iis factum est. &, mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedæmoniis adscriptos (ita enim vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos; priusquam dimitteretur exercitus, ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere jure prædæ placuit. Multi comprehensi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta est, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinates, quem injuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achæorum,

quod factum erat, Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueverant, sublata.

XXXV. A concilio, ubi apud consulem inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum caussa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messallam & C. Livium Salinatorem, cum M. Æmilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, dejecisset. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eique & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem Herculis signum Dei ipsius ex decemvirorum responso, & sejuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus curulibus, P. Claudio Pulchro & Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. & ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant) posuit. collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeji quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde & C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis cum iniissent, de republica, deque provinciis & exercitibus senatum

consuluerunt. De Ætolia & Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. comparare inter se, aut sortiri jussi, & novos exercitus, binas legiones, scribere, & ut sociis Latini nominis quina dena millia peditum, imperarent, & mille & ducentos equites. Messallæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina jurisdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.

XXXVI. De exercitibus ita placuit. e Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci: &, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: & classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. Hispaniis legiones singulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ, & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerant. & novemdiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, cum eos ex senatusconsulto, quod factum erat priore anno, censores Romæ censeri coegissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret; &, si

qui prius duxiſſent, ut habere eas, & ante eam diem nati, uti juſti ſibi liberi heredeſque eſſent. utraque res impetrata. De Formianis Fundaniſque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit, uti iis ſuffragii latio (nam ante ſine ſuffragio habuerant civitatem) eſſet. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate ſenatus ferretur, cum intercederent, edocti, populi eſſe, non ſenatus jus ſuffragium, quibus velit, impartiri, deſtiterunt incepto. Rogatio perlata eſt, ut in Æmilia tribu Formiani & Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiſcito cenſi ſunt. M. Claudius Marcellus cenſor, ſorte ſuperato T. Quinctio, luſtrum condidit. cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem & octo. Luſtro perfecto, conſules in provincias profecti ſunt.

XXXVII. Hieme ea, qua hæc Romæ geſta ſunt, ad Cn. Manlium, conſulem primum, deinde pro conſule, hibernantem in Aſia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibuſque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant. & ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita lætior ſociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia ſervitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incertuſque in dies terror, quo velut tempeſtas eos populantes inferret. itaque, ut quibus libertas Antiocho pulſo, pax Gallis domitis, data eſſet, non gratulatum modo venerant, ſed coronas etiam au-

reas, pro ſuis quæque facultatibus, attulerant. Et ab Antiocho legati, & ab ipſis Gallis, ut pacis leges dicerentur, & ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juviſſet. Huic ſexcenta talenta argenti ſunt imperata. Gallis reſponſum, cum Eumenes rex veniſſet, tum daturum iis leges. civitatum legationes cum benignis reſponſis, lætiores etiam quam venerant, dimiſſæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere juſſi advehere; eo ſe cum exercitu venturum. Principio deinde veris, luſtrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit. ibi triduum ſtativis habitis, tertiis rurſus ab Apamea caſtris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere juſſerat, pervenit. mille & quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur. frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in iis locis regio tenebatur præſidio. Appropinquanti præfectus præſidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda conſuleret. dato tempore, ad eam diem præſidio deceſſum eſt. A Perga, L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda, ad reliquum pecuniæ ex eo, quod pepigerant, exigendum, miſſo, ipſe, quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Epheſum veniſſe audierat, juſſis ſequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

XXXVIII. Ibi ex decem legatorum ſententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conſcriptum

eſt. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & conditionibus eſto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano ſociiſve bellum geſturus erit, rex per fines regni ſui, eorumve, qui ſub ditione ejus erunt, tranſire ſinito: neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani ſociique Antiocho, & iis, qui ſub imperio ejus erunt, præſtent. Belli gerendi jus Antiocho ne eſto cum iis, qui inſulas colunt, neve in Europam tranſeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, caſtellis cis Taurum montem uſque ad Tanaim amnem, & a valle Tauri uſque ad juga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, caſtelliſque, quibus excedat: ſi qua extulit, quæ quoque oportebit, recte reſtituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quæ regno abſcedunt, cum rege Antiocho intraque fines ejus regni ſunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos ſocioſque ſunt, iis jus abeundi manendique eſto. Servos ſeu fugitivos, ſeu bello captos, ſeu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis ſociiſque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naves longas armamentaque earum: neve plures, quam decem naves actuarias (nulla quarum plus quam triginta remis agatur) habeto · neve monerem ex belli cauſa, quod ipſe illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam, ſi qua navis pecuniam, ſtipendium, aut legatos, aut obſides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ ſub ditione populi Romani ſunt, Antiocho regi jus ne eſto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodio-*

rum sociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique jus item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, & ex iis præsidia deducito; utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus æquis, (talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat) & tritici quingenta quadraginta millia modiûm. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: & pro frumento, quod æstimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, & triennio mutato; ne minores octonum denum annorum, neu majores quinum quadragenum. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto; dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptanto, aut, si utrisque placebit, bello. De Hannibale Pœno, & Ætolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidensibus Eubulida & Philone, dedendis, in hoc quoque fœdere adscriptum est. & ut, si quid postea addi, demi, mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret.

XXXIX. Consul juravit in hoc fœdus. ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti Q. Minucius Thermus & L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur; quæ-

que ibi naves regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piræeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius cum inter cetera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde causas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatum autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant, aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt. nominatim præterea Colophoniis, qui in Notio habitant, & Cymæis, & Mylasenis immunitatem concesserunt. Clazomeniis, super immunitatem, & Drymussam insulam dono dederunt: & Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt: & Iliensibus Rhœteum & Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. eadem & Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque, & Smyrnæos, & Erythræos, pro singulari fide, quam eo bello præstiterunt, & agro donarunt,

& in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæensibus & ager, quem ante bellum habuerant, redditus; &, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant; Lycia & Caria datæ usque ad Mæandrum amnem, præter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa & Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asia Phrygiam utramque, (alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant) & Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt: & Lycaoniam, & Milyada, & Lydiam, & nominatim urbes Tralles, atque Ephesum, & Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cum esset; quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est, integra res ad senatum rejicitur.

XL. His fœderibus decretisque datis, Manlius, cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denuntiavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, & Eumenis etiam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam trajecit. inde, per Chersonesum modicis itineribus grave præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ stativa habuit; ut quam maxime recentibus & integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana quem vocant, inde postero die

Cypſela pervenit. a Cypſelis via decem millium fere ſilveſtris, anguſta, confragoſa excipiebat. propter cujus difficultatem itineris in duas partes diviſus exercitus. & præcedere una juſſa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interpoſuit: plauſtra cum pecunia publica erant, pretioſaque alia præda. Itaque, cum per ſaltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Aſtii, & Cæni, & Maduateni, & Coreli, ad ipſas anguſtias viam circumſederunt. Opinio erat, non ſine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum ſciſſe, non alia, quam per Thraciam, redituros Romanos, & quantam pecuniam ſecum portarent. In primo agmine imperator erat, ſollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil ſe moverunt, donec armati tranſirent. poſtquam primos ſuperaſſe anguſtias viderunt, poſtremos nondum appropinquantes, impedimenta & ſarcinas invadunt. cæſiſque cuſtodibus, partim ea, quæ in plauſtris erant, diripere, partim ſub oneribus jumenta abſtrahere. Unde poſtquam clamor primum ad eos, qui, jam ingreſſi ſaltum, ſequebantur, deinde etiam ad primum agmen eſt perlatus, utrinque in medium concurritur, & inordinatum ſimul pluribus locis prœlium conſeritur. Thracas præda ipſa impeditos oneribus, & pleroſque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes, ad cædem præbet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos occurſantibus, & latentibus interdum per cavas valles, prodebat. ipſa etiam onera plauſtraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta, pugnan-

tibus impedimento ſunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. Prout locus iniquus æquuſve his aut illis, prout animus pugnantium eſt, prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipſi erant, alii paucioribus, occurrerant) varia pugnæ fortuna eſt. multi utrinque cadunt. Jam nox appetebat, cum prœlio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, ſed quia ſatis prædæ habebant.

XLI. Romanorum primum agmen extra ſaltum circa templum Bendidium caſtra loco aperto poſuit: pars altera ad cuſtodiam impedimentorum medio in ſaltu, duplici circumdata vallo, manſit. Poſtero die, prius explorato ſaltu, quam moverent, primis ſe conjungunt. In eo prœlio, cum & impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, cum paſſim toto prope ſaltu pugnaretur, cecidiſſent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni eſt acceptum, fortis ac ſtrenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum eſt. inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolæ, templum ſuperant. Aliæ anguſtiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen eſt) nec minus confragoſæ, quam priores: ſed, quia nihil ſilveſtre circa eſt, ne latebras quidem ad inſidiandum præbent. Huc ad eandem ſpem prædæ Thrauſi (gens & ipſa Thracum) convenere: ſed, quia nudæ valles, procul ut conſpicerentur anguſtias obſidentes, efficiebant, minus terroris tumultuſque fuit apud Romanos. quippe etſi iniquo loco, prœlio tamen juſto, acie aperta, collatis ſignis dimicandum erat. Conferti ſubeuntes cum clamore, impetu facto, primum

expulere loco hostes; deinde avertere. fuga inde cædesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cœpta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum, præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox, cum jam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse. atque inde turbatos equestri velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam cum pervenisset, nondum adeo hiberno contemto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius conſul ex Liguribus ad magiſtratus ſubrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re geſta, ut ea probabilis moræ cauſa eſſet, quod ſolito ſerius ad comitia veniſſet. Comitia conſulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Kalendas Martias. creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Poſtero die prætores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Maſſiliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Craſſipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus eſſe placeret, retulit ad ſenatum conſul. decreverunt duas Romæ, juris dicundi cauſa; duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam; duas in Italia, Tarentum & Galliam. & extemplo, priuſquam inirent magiſtratum, ſortiri juſſi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam eſt ſortitus, L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus & L. Manlius, quod legatos Carthaginienſes pulſaſſe dicebantur, juſſu M. Claudii prætoris urbis per feciales traditi ſunt legatis, & Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli, & gliſcentis in dies magis, fama erat. itaque conſulibus novis, quo die de provinciis & de republica retulerunt, ſenatus utriſque Ligures provinciam decrevit. Huic ſenatuſconſulto Lepidus conſul intercedebat, *Indignum eſſe* prædicans, *conſules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium & Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa; alterum in Aſia, velut pro Philippo atque Antiocho ſubſtitutos, regnare. Si exer-*

citus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset; sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fulvius & Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium & M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe, perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem reipublicæ debere. Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam, placuit.

XLIII. Inimicitiæ inter M. Fulvium & M. Æmilium consulem erant: & super cetera Æmilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera, ducebat. itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus, introduxit. Qui *sibi, cum in pace essent, imperataque a prioribus consulibus fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum* questi, *agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas: obsessos deinde & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona ademta: &, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. simulacra Deûm, Deos immo ipsos, convulsos ex sedibus*

ſuis, ablatos eſſe; parietes poſteſque nudatos, quos adorent, ad quos precentur & ſupplicent, Ambracienſibus ſupereſſe. Hæc querentes, interrogando criminoſe ex compoſito, conſul ad plura, velut non ſua ſponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter conſul C. Flaminius M. Fulvii cauſam excepit: qui, *veterem & obſoletam viam ingreſſos Ambracienſes.*, dixit. *Sic M. Marcellum a Syracuſanis, ſic Q. Fulvium a Campanis accuſatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium & L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipſum M. Fulvium ab Ætolis & Cephalleniæ populis accuſari paterentur. Ambraciam oppugnatam & captam, & ſigna inde ornamentaque ablata, & cetera facta, quæ captis urbibus ſoleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipſum M. Fulvium cenſetis, Patres conſcripti? qui ob has res geſtas triumphum a vobis poſtulaturus ſit; Ambraciam captam, ſignaque, quæ ablata criminantur, & cetera ſpolia ejus urbis ante currum laturus, & fixurus in poſtibus ſuis. Nihil eſt, quod ſe ab Ætolis ſeparent. eadem Ambracienſium & Ætolorum cauſa eſt. Itaque collega meus vel in alia cauſa inimicitias exerceat, vel, ſi in hac utique mavult, retineat Ambracienſes ſuos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambracienſibus, nec de Ætolis decerni quidquam, abſente M. Fulvio, patiar.*

XLIV. Cum Æmilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, inſimularet, & tempus eum morando extracturum diceret, ne conſule inimico Romam veniret; certamine conſulum biduum abſumtum eſt. nec præſente Flaminio decerni quidquam videbatur poſſe. Captata occaſio eſt, cum æger

ſorte Flaminius abeſſet; &, referente Æmilio, ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut Ambracienſibus omnes ſuæ res redderentur: in libertate eſſent, ac legibus ſuis uterentur: portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac ſocii Latini nominis eſſent. Signa aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus ſacris ſublata eſſe, de iis, cum M. Fulvius Romam revertiſſet, placere ad collegium pontificum referri, &, quod ii cenſuiſſent, fieri.* Neque his contentus conſul fuit, ſed poſtea per infrequentiam adjecit ſenatuſconſultum, *Ambraciam non videri vi captam eſſe.* Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis peſtilentia urbem atque agros vaſtabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati conſules, & delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti ſunt: vetereſque omnes dimiſerunt. Poſt conſulum profectionem Cn. Manlius proconſul Romam venit, cui cum ab Ser. Sulpicio prætore ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſſet, & ipſe, commemoratis rebus ab ſe geſtis, poſtulaſſet, ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, ſibique triumphanti urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paullus.

XLV. *Legatos ſeſe Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ cauſa, fœderiſque & legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuiſſent, perficiendarum. Cn. Manlium ſumma ope tetendiſſe, ut eam pacem turba-*

ret, & Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum, cognita fraude consulis, cum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. Cupientem transire Taurum ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admovisse tamen exercitum, & prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Cum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos: cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi jussu, bellum illatum. quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis & Pœnorum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populum jussisse. sæpe legatos ante missos, res repetitas: postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum, & non tuum privatum latrocinium ducamus? At eo ipso contentus fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumseras: an & per omnes anfractus viarum, cum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ, Lycaoniæque, & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeri-

tate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hoſtes, nobis objecerunt.

XLVI. *Nolite nomen tantum exiſtimare mixtum eſſe Gallogræcorum. multo ante & corpora & animi mixti ac vitiati ſunt. An, ſi illi Galli eſſent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum eſt, quantum in imperatore noſtro fuit, nuntius illinc rediſſet? Bis cum iis pugnatum eſt, bis loco iniquo ſubiit, in valle inferiore pedibus pæne hoſtium aciem ſubjecit. ut non tela ex ſuperiore loco mitterent, ſed corpora ſua nuda injicerent, obruere nos potuerunt. Quid igitur incidit? Magna fortuna populi Romani eſt, magnum & terribile nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant, tantæ corporum moles. Fundis ſagittiſque in fugam conſternati ſunt: gladius in acie cruentatus non eſt Gallico bello: velut avium examina, ad crepitum primum miſſilium avolavere. At, Hercule, nos iidem, (admonente fortuna, quid, ſi hoſtem habuiſſemus, caſurum fuiſſet) cum redeuntes in latrunculos Thracas incidiſſemus, cæſi, fugati, exuti impedimentis ſumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum eſt, quam ſi Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, periſſet, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, ſpolia regis Antiochi referens, trifariam diſſipatus, alibi primum, alibi poſtremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hoſtibus triumphum peteres? de iis, ut opinor,*

quos tibi hoſtes ſenatus aut populus Romanus dediſſet. Sic huic L. Scipioni, ſic illi M'. Acilio de rege Antiocho, ſic paulo ante T. Quinctio de rege Philippo, ſic P. Africano de Hannibale, & Pœnis, & Syphace, triumphus datus. & minima illa, cum jam ſenatus cenſuiſſet bellum, quæſita tamen ſunt, quibus nuntiandum eſſet: ipſis utique regibus nuntiaretur; an ſatis eſſet, ad præſidium aliquod nuntiari? Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fecialia jura? nullos eſſe feciales? fiat (pace Deûm dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora veſtra. Num ſenatum quoque de bello conſuli non placet? non ad populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe conſules Græciam atque Aſiam volebant. tamen perſeverantibus vobis Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis, proſpere bello geſto, triumphum petent, quibus auctoribus geſſerunt.

XLVII. Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum reſpondiſſe accepimus. *Tribuni plebis antea ſolebant triumphum poſtulantibus adverſari, Patres conſcripti. Quibus ego gratiam habeo, quod ſeu mihi, ſeu magnitudini rerum geſtarum, hoc dederunt, ut non ſolum ſilentio comprobarent honorem meum, ſed referre etiam, ſi opus eſſet, viderentur parati eſſe. Ex decem legatis, ſi Diis placet, quod conſilium diſpenſandæ cohoneſtandæque victoriæ imperatoribus majores dederunt noſtri, adverſarios habeo. L. Furius, L. Æmilius currum triumphalem me conſcendere prohibent, coronam inſignem capiti detrahunt; quos ego, ſi tribuni me triumphare prohibe-*

rent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo fraudor; sed causam apud vos, Patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis, dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit. nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum temere atque imprudenter, dixerunt. non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Non sum postulaturus a vobis, Patres conscripti, ut, quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remota universæ gentis infamia atque invidia, per se ipsos æstimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiæ civitates omnes adessent, & illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiæ urbes, & quærite, utra graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ abactæ, referant: cum vix redimendi captivos copia esset, & mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis: &

nunc, liberatos per vos regio imperio, fuiſſe penſuros, ſi a me foret ceſſatum.

XLVIII. *Quo longius Antiochus emotus eſſet, hoc impotentius in Aſia Galli dominarentur: &, quidquid eſt terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non veſtro, adjeciſſetis. At enim ſunt quidem iſta vera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli ſpoliaverunt: nec ideo populus Romanus his bellum indixit, aut intulit. Equidem aliquid intereſſe rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione veſtra Græcia atque Aſia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret; & hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem ſtatuiſtis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curæ veſtræ cenſetis eſſe, ut pacem terra marique habeant. An, niſi præſidia deduxiſſet Antiochus, quæ quieta in ſuis arcibus erant, non putaretis liberatam Aſiam? ſi Gallorum exercitus effuſi vagarentur, rata dona veſtra, quæ dediſtis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus eſſet? Sed quid ego hæc ita argumentor; tanquam non acceperim, ſed fecerim hoſtes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cujus ego mihi, ſuccedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non fruſtra ab Diis immortalibus precatus ſum; te, P. Scipio, qui legati jus, collegæ majeſtatem, & apud fratrem conſulem, & apud exercitum habuiſti; ſciatiſne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuiſſe? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris eſſe videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hoſtibus juſtis?*

cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum & senatus decreverat, & populus jusserat. sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus præsidia fuissent. ex quibus, præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua causa cum Galli ante omnes fuissent, & reguli quidam, & tyranni; ego tamen & cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: & Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi: &, postquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo confiderem equidem causæ meæ, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ subjicit ea, quæ Dii comprobaverunt, & in solemnibus verbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, Quod bene ac feliciter rempublicam administrarit; *si nollem, si grave, ac superbum existimarem virtute gloriari; pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut Diis immortalibus honos haberetur, & ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum. negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus?*

XLIX. *Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare? Cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent, & mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quinctius dejecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum & feritate animorum, & robore corporum, huicne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. mihi, quæso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis, & culta ex silvestribus facere potui, & præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent. Quod saltu iniquo, loco alieno, cum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi & novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt &*

ceperunt; hoc, si ipsi tacuerint, vos scituros, cum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem; tamen proconsul triumphum in Thracia duobus prœliis merueram. Sed jam dictum satis est. quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti.

L. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annisi sunt, & auctoritas seniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea, privatus inhonoratusque, urbem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus majus & cum majore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas: Romam ingratiorem; si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exsilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ liber-*

tatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rempublicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse. Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit. nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant: & aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

LI. Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Pleminianum tumultum, cum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniæ captæ reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jampridem persuasum esset, hoc Græciæ Asiæque & omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret; unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutum ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse.* infamia intactum invidia, qua pos-

ſunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies eſt. ubi ea venit, tribuni in Roſtris prima luce conſederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Roſtra ſubiit: ſilentioque facto, *Hoc*, inquit, *die, tribuni plebis, voſque Quirites, cum Hannibale & Carthaginienſibus ſignis collatis, in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque, cum hodie litibus & jurgiis ſuperſederi æquum ſit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem optimum maximum Junonemque & Minervam ceteroſque Deos, qui Capitolio atque arci præſident, ſalutandos ibo: hiſque gratias agam, quod mihi & hoc ipſo die, & ſæpe alias, egregie reipublicæ gerendæ mentem facultatemque dederunt. Veſtrum quoque quibus commodum eſt, ite mecum, Quirites, & orate Deos, ut mei ſimiles principes habeatis. ita, ſi ab annis ſeptemdecim ad ſenectutem ſemper vos ætatem meam honoribus veſtris anteiſtis, ego veſtros honores rebus gerendis præceſſi.* Ab Roſtris in Capitolium aſcendit. ſimul ſe univerſa concio avertit, & ſecuta Scipionem eſt: adeo, ut poſtremo ſcribæ viatoreſque tribunos relinquerent, nec cum iis, præter ſervilem comitatum & præconem, qui reum ex Roſtris citabat, quiſquam eſſet. Scipio non in Capitolio modo, ſed per totam urbem omnia templa Deûm cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum & æſtimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginienſibus urbem eſt invectus.

LII. Hic ſpecioſus ultimus dies P. Scipioni illuxit. poſt quem cum invidiam & certamina cum

tribunis profpiceret, die longiore prodicta, in Literninum conceffit; certo confilio, ne ad caufam dicendam adeffet. Major animus & natura erat, ac majori fortunæ affuetus, quam ut reus effe fciret, & fubmittere fe in humilitatem caufam dicentium. Ubi dies venit, citarique abfens eft cœptus, L. Scipio morbum caufæ effe, cur abeffet, excufabat. quam excufationem cum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, & ab eadem fuperbia non venire ad caufam dicendam arguerent, qua judicium & tribunos plebis & concionem reliquiffet; &, quibus jus de fe dicendæ fententiæ & libertatem ademiffet, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egiffet, fecessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis feciffet: *Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce & auctore nos reliquiftis, ab eo ipfi relicti eftis. & tantum animorum in dies nobis decrefcit, ut, ad quem ante annos feptemdecim, exercitum & claffem habentem, tribunos plebis ædilemque mittere in Siciliam aufi fumus, qui prehenderent eum, & Romam reducerent, ad eum privatum ex villa fua extrahendum, ad caufam dicendam, mittere non audeamus?* Tribuni plebis, appellati ab L. Scipione, ita decreverunt, *Si morbi caufa excufaretur, fibi placere, accipi eam caufam, diemque a collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. is, cum vetuiffet nomen fuum decreto collegarum adfcribi, triftioremque omnes fententiam exfpectarent, ita decrevit: *Cum L. Scipio excufet morbum effe caufæ fratri, fatis id fibi videri,*

Se P. Scipionem, priusquam Romam rediisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, & præbere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi, sit.

LIII. Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ, Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus unquam in arcem tutam & velut sanctam clari viri pervenient: ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?* Movit & decretum, & adjecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: &, deliberaturos se, quid sui juris & officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actæ sunt, quod rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset: & Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se juf-

ſiſſe ferunt, monumentumque ibi ædificari, ne funus ſibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitæ, quam poſtrema, fuit: quia in juventa bella aſſidue geſta: cum ſenecta res quoque defloruere, nec præbita eſt materia ingenio. Quid ad primum conſulatum ſecundus, etiamſi cenſuram adjicias? quid Aſiatica legatio, & valetudine adverſa inutilis, & filii caſu deformata, & poſt reditum neceſſitate aut ſubeundi judicii, aut ſimul cum patria deſerendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculoſius Romani geſſere, unus præcipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi, quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem ſolitus erat. hoc auctore exiſtimantur Petillii & vivo Africano rem ingreſſi, & mortuo rogationem promulgaſſe. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, jubeatis, quæratur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho eſt, quique ſub ejus imperio fuerunt; quod ejus in publicum relatum non eſt, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad ſenatum referat? quem eam rem velit ſenatus quærere de iis, qui prætores nunc ſunt?* Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant: ſenatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea ſemper factum eſſet, æquum cenſebant. Petillii nobilitatem & regnum in ſenatu Scipionum accuſabant. L. Furius Purpureo conſularis, qui in decem legatis in Aſia fuerat, latius rogandum cenſebat: non quæ ab Antiocho modo

pecuniæ captæ forent, ſed quæ ab aliis regibus gentibuſque, Cn. Manlium inimicum inceſſens. Et L. Scipio, quem magis pro ſe, quam adverſus legem, dicturum apparebat, diſſuaſor proceſſit. is poſt mortem P. Africani fratris, viri omnium fortiſſimi clariſſimique, eam exortam rogationem eſt conqueſtus. *Parum enim fuiſſe, non laudari pro Roſtris P. Africanum poſt mortem, niſi etiam accuſaretur. Et Carthaginienſes exſilio Hannibalis contentos eſſe: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exſatiari, niſi & ipſius fama ſepulti laceretur, & frater inſuper, acceſſio invidiæ, mactetur.* M. Cato ſuaſit rogationem, (exſtat oratio ejus de pecunia regis Antiochi) & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adverſarentur rogationi. Remittentibus ergo his interceſſionem, omnes tribus, uti rogaſſent, juſſerunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quærere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres juſſerunt. Ad hunc prætorem, adeo amicum Corneliæ familiæ, ut, qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (eſt enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, ſicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum iſſe, memoriæ prodiderint, & ad portam Capenam mulſum proſecutis funus dediſſe, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hoſtibus receptus eſſet: aut adeò inimicum eundem, ut propter inſignem ſimultatem ab ea factione, quæ adverſa Scipionibus erat, delectus ſit potiſſimum ad quæſtionem exercendam; ceterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus ex-

templo factus L. Scipio; simul & delata & recepta nomina legatorum ejus, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæstoris: &, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribæ quoque duo & accensus. L. Hostilius, & scribæ, & accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio, & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati: *Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit: A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria: Furium quæstorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta.* Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inveni. in L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti, quam auri, majus pondus fuisse; & potius quadragies, quam ducenties quadragies, litem æstimatam: eo magis, quod, tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt: librumque rationis ejus, cum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem, quod, cum bis millies in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quæstores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent, poposcisse claves, & se aperturum ærarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

LVI. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in di-

versum trahunt: ut, cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit: alii M. Nævium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit. Alii Romæ, alii Literni & mortuum, & sepultum: utrobique monumenta ostenduntur & statuæ. Nam & Literni monumentum, monumentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disjectam nuper vidimus ipsi. Et Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse, tertia poetæ Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis & Ti. Gracchi abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Nævii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris. nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota ferenda fabula est Gracchi orationi conveniens: & illi auctores sequendi sunt, qui, cum L. Scipio & accusatus, & damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam; &, cum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore ejus viatorem: & tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim fecisse. Hinc enim ipse Gracchus que-

ritur, diſſolutam eſſe a privato tribuniciam poteſtatem: & ad poſtremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur, adjicit, tolerabilioris exempli eſſe, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri & tribuniciam poteſtatem, & rempublicam eſſe. Sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a ſe ipſe, cumulatas ei veteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehenſione præſenti reddat. Caſtigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum conſulem & dictatorem vellet facere. prohibuiſſe ſtatuas ſibi in comitio, in Roſtris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. prohibuiſſe, ne decerneretur, ut imago ſua triumphali ornatu e templo Jovis optimi maximi exiret.

LVII. Hæc, vel in laudatione poſita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus ſignificarent, quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Naſicæ haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuiſſe convenit. Illud parum conſtat, utrum poſt mortem patris & deſponſa ſit, & nupſerit: an veræ illæ opiniones ſint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quiſquam collegarum auxilio eſſet, juraſſe, *Sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuiſſent, manere; nec ſe gratiæ quærendæ cauſa quidquam facere. ſed in quem carcerem reges & imperatores hoſtium ducentem vidiſſet P. Africanum, in eum ſe fratrem ejus duci non paſſurum.* Senatum, eo die forte cœ-

nantem in Capitolio, consurrexisse, & petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. cum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adjecisset, non, si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse; lætum Scipionem tam concordi judicio, ipsi desponsam respondisse. hæc de tanto viro, quanquam & opinionibus, & monumentis literarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Judiciis a Q. Terentio prætore perfectis, Hostilius & Furius damnati, prædes eodem die quæstoribus urbanis dederunt. Scipio, cum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in ærario esse, nec se quidquam publici habere, in vincula duci est cœptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit; orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliæ gentis, sed propriæ familiæ suæ. *Parentes suos & P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. & P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, cum per aliquot annos in terra Hispania, adversus multos Pœnorum Hispanorumque & duces & exercitus, nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanæ temperantiæ fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro republica morte occubuisse. cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divi-*

na satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quæ in Hispania, quæ in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, prætereantur) consulem, & ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia & bellum cum Antiocho rege decerneretur; & a fratre, cui post duos consulatus censuramque & triumphum legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo & splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quæri. eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quin exstitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse.

LIX. *At, Hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint: auri & argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem & proxima Europæ te-*

nuisse Antiochum? Ea quanta regio orbis terrarum sit; a Tauro monte in Ægæum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem, dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademtam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam. nec Quinctio crimen quæsitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem: cujus cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique judicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hereditates acceptas? In domo, quam sumtus non exhauserint, exstare debuisse novæ fortunæ cumulum. At enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore & tergo per vexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos & latrones vir clarissimus includatur, & in robore & tenebris exspiret, deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quam urbi Romanæ, fore erubescendum.

LX. Adversus ea Terentius prætor rogationem Petilliam, & senatusconsultum, & judicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum, quæ judicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, & in vincula duci jubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque alio-

rum, præter Gracchum, ſententia pronuntiavit, *prætori non intercedere tribunos, quo minus ſua poteſtate utatur.* Ti. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum ſit, redigatur, ſe non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regem opulentiſſimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Aſiæ devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hoſtium in triumpho ductos carcere incluſerit) non paſſurum inter hoſtes populi Romani L. Scipionem in carcere & in vinculis eſſe, mittique eum ſe jubere.* Tanto aſſenſu auditum eſt decretum, adeo dimiſſum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis poſſeſſum publice quæſtores prætor miſit, neque in iis modo veſtigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, ſed nequaquam tantum redactum eſt, quantæ ſummæ damnatus fuerat. Collata pecunia a cognatis amiciſque & clientibus eſt L. Scipioni; ut, ſi acciperet eam, locupletior aliquanto eſſet, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. quæ neceſſaria ad cultum erant, redemta ei a proximis cognatis ſunt. Verteratque Scipionum invidia in prætorem, & conſilium ejus, & accuſatores.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XXXIX.

EPITOME
LIBRI TRICESIMI NONI.

M. Æmilius conſul, Liguribus ſubactis, viam a Placentia uſque Ariminum perductam Flaminiæ junxit. Initia luxuriæ, introducta ab exercitu Aſiatico, referuntur. Ligures, quicunque citra Apenninum erant, ſubacti ſunt. Bacchanalia, ſacrum Græcum, & quidem nocturnum, ſcelerum omnium ſeminarium, cum ad ingentis turbæ conjurationem perveniſſet, a conſule inveſtigatum, & multorum pœna ſublatum eſt. A cenſoribus L. Valerio Flacco & M. Porcio Catone, & belli & pacis artibus maximo, motus eſt ſenatu L. Quinctius Flamininus, T. Quinctii frater, eo quod, cum Galliam provinciam conſul obtinuerat, rogatus in convivio a Philippo Pœno, quem amabat, ſcorto nobili, Gallum quendam ſua manu occiderat: ſive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis ſecuri percuſſerat, rogatus a meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Exſtat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni deceſſit. Et, tanquam jungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal, a Pruſia Bithyniæ rege, ad quem, victo Antiocho, confugerat, cum dederetur Ro-

manis, qui ad expoſcendum illum T. Quinctium Flamininum miſerant, veneno ſibi mortem conſcivit. Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, a Meſſeniis interemtus veneno, cum ab iis bello captus eſſet. Coloniæ Potentia, & Piſaurum, & Mutina, & Parma deductæ ſunt. Præterea res adverſus Celtiberos proſpere geſtas, & initia cauſaſque belli Macedonici continet; cujus origo inde fluxit, quod Philippus ægre ferebat, regnum ſuum imminui a Romanis, & quod cogeretur, a Thracibus aliiſque locis præſidia deducere.

I. Dum hæc (ſi modo hoc anno acta ſunt) Romæ aguntur, conſules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hoſtis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem diſciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Aſia, & amœnitate urbium, & copia terreſtrium maritimarumque rerum, & mollitia hoſtium, regiiſque opibus, ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. præcipue ſub imperio Cn. Manlii ſolute ac negligenter habiti ſunt. itaque aſperius paulo iter in Thracia, & exercitatior hoſtis magna clade eos caſtigavit. In Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent: loca montana & aſpera, quæ & ipſis capere labor erat, & ex præoccupatis dejicere hoſtem: itinera ardua, anguſta, infeſta inſidiis: hoſtis levis, & velox, & repentinus, qui nullum uſquam tempus, nullum locum quietum aut ſecurum eſſe ſineret: oppugnatio neceſſaria munitorum caſtellorum, laborioſa ſimul periculoſaque: inops regio, quæ parſimonia adſtringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque

non lixa ſequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat : nihil, præter arma & viros omnem ſpem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel cauſa; quia propter domeſticam inopiam vicinos agros incurſabant. nec tamen in diſcrimen ſummæ rerum pugnabatur.

II. C. Flaminius conſul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus prœliis ſecundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit: ea quia non ſincera fide tradebant, cum caſtigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confeſtim ſecutus eſt conſul. Ceteri effuſi rurſus, & pars maxima inermes, per invia & rupes deruptas præcipitantes fugerunt, qua ſequi hoſtis non poſſet. ita trans Apenninum abierunt. qui caſtris ſe tenuerant, circumſeſſi expugnati ſunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine pauliſper ſe tutati, mox in deditionem conceſſerunt. tum conquiſita cum intentiore cura arma, & omnia ademta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Piſanum Bononienſemque ita incurſaverant, ut coli non poſſet. His quoque perdomitis, conſul pacem dedit finitimis. &, quia, a bello quieta ut eſſet provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius alter conſul agros Ligurum vicoſque, qui in campis aut vallibus erant, ipſis montes duos Baliſtam Suiſmontiumque tenentibus, deuſſit depopulatuſque eſt. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, pri-

mo levibus prœliis fatigavit: poſtremo coactos in aciem deſcendere juſto prœlio devicit: in quo & ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum tranſmontanos adortus (in his & Friniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius ſubegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit; viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. Prœlio ultimo, quo cum Liguribus ſignis collatis conflixit, ædem Junoni Reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno geſta.

III. In Gallia M. Furius prætor inſontibus Cenomanis, in pace ſpeciem belli quærens, ademerat arma. Id Cenomani conqueſti Romæ apud ſenatum, rejectique ad conſulem Æmilium, cui, ut cognoſceret ſtatueretque, ſenatus permiſerat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt cauſam: arma reddere Cenomanis, decedere provincia prætor juſſus. Legatis deinde ſociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, ſenatus datus eſt. his querentibus, magnam multitudinem civium ſuorum Romam commigraſſe, & ibi cenſos eſſe, Q. Terentio Culleoni prætori negotium datum eſt, ut eos conquireret, &, quem C. Claudio, M. Livio cenſoribus, poſtve eos cenſores, ipſum parentemve ejus apud ſe cenſum eſſe, probaſſent ſocii, ut redire eo cogeret, ubi cenſi eſſent. Hac conquiſitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Ætolia rediit. isque, ad ædem Apollinis in senatu cum de rebus in Ætolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut æquum censerent, ob rempublicam bene ac feliciter gestam, & Diis immortalibus honorem haberi jubere, & sibi triumphum decernere. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Æmilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis jacturam facere. senatum etiam præsente consule, quod vellet, decreturum.* M. Fulvius: *Si aut simultas M. Æmilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem & Deorum immortalium honori obstare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum præda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, cum sint nobilissimæ sibi cum consule inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare, qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factum ad ærarium detulerit,* Ambraciam non videri vi captam; *quæ aggere ac vineis oppugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, cum jam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps prœlium tenuerit; ubi plus tria millia hostium sint cæsa.*

Jam de Deorum immortalium templis, spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se & Patres conscriptos orare, & ab tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.

V. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegæ plurimum oratio movit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatum tribunum plebis cognitorem fieri, turpe & indignum collegii ejus potestate & sacratis legibus esse. Suo quemque judicio & homines odisse aut diligere, & res probare aut improbare debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato consuli tribunum plebei: &, quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminisse; tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci; & mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriæ ac posteritati mandetur, ejusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuisse.* His victus castigationibus tribunus, cum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio prætore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is cum gratias Patribus conscriptis egisset, adjecit: *Ludos magnos se Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse. in eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus collatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario positu-*

rus esset, id aurum secerni juberent. Senatus pontificum collegium consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Cum pontifices negassent, ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quantum impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Januario statuerat: sed cum audisset, consulem M. Æmilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, prætulit triumphi diem. triumphavit ante diem decimum Kalendas Januarias de Ætolis, & de Cephallenia. Aureæ coronæ, centum duodecim pondo, ante currum latæ sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria: tetradrachmum Atticum centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa ænea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. ad hoc catapultæ, ballistæ, tormenta omnis generis: duces, aut Ætoli & Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem & viginti. Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. militibus ex præda vicenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Jam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus quia M. Æmilius, cujus sortis ea cura

erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni, magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone prætore, causam lege Petillia diceret, & incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se, quam in illum, judicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat. Neque ea sola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed ea etiam magis, quæ in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, &, quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia & abacos Romam advexerunt. tunc psaltriæ sambucistriæque, & convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipsæ & cura & sumtu majore apparari cœptæ: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium & æstimatione & usu, in pretio esse; &, quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas au-

reas, ducentas duodecim pondo : argenti pondo ducenta viginti millia : auri pondo duo millia centum tres : tetradrachmum Atticum centum viginti ſeptem millia : ciſtophorum ducenta quinquaginta : Philippeorum aureorum nummorum ſedecim millia trecentos viginti : & arma ſpoliaque multa Gallica, carpentis tranſvecta. duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum. militibus quadragenos binos denarios diviſit, duplex centurioni; & ſtipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum ſecuti ſunt. carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitioſumque ea dici; triumphum eſſe militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt. quibus annitentibus ſenatuſconſultum factum eſt, *Ut ex pecunia, quæ in triumpho translata eſſet, ſtipendium, collatum a populo in publicum, quod ejus ſolutum antea non eſſet, ſolveretur.* Vicenos quinos & ſemiſſes in millia æris quæſtores urbani cum fide & cura ſolverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hiſpaniis cum literis C. Atinii & L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum eſt, Celtiberos Luſitanoſque in armis eſſe, & ſociorum agros populari. de ea re conſultationem integram ſenatus ad novos magiſtratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Poſtumius Albinus faciebant, malus in circo inſtabilis in ſignum Pollentiæ procidit, atque id dejecit.

ea religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro uno reponenda, & novum auratum faciendum. Et plebeji ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso & M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum & Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellorumque & provinciarum cura ad intestinæ conjurationis vindictam avertit. Prætores provincias sortiti sunt, T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quæstio de clandestinis conjurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus & vates: nec is, qui aperta religione, propalam & quæstum & disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorum & nocturnorum antistes sacrorum. Initia erant, quæ primo paucis tradita sunt: deinde vulgari cœpta sunt per viros mulieresque. additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. Cum vinum animos, & nox & mixti feminis mares, ætatis teneræ majoribus, discrimen omne pudoris exstinxissent; corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ, cum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ, stu-

pra promiſcua ingenuorum feminarumque, erant: ſed falſi teſtes, falſa ſigna teſtimoniaque & indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem inteſtinæque cædes: ita ut ne corpora quidem interdum ad ſepulturam exſtarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. occulebat vim, quod præ ululatibus, tympanorumque & cymbalorum ſtrepitu, nulla vox quiritantium inter ſtupra & cædes exaudiri poterat.

IX. Hujus mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Poſtumium conſulem pervenit. P. Æbutius, cujus pater publico equo ſtipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, ſub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; & vitricus, quia tutelam ita geſſerat, ut rationem reddere non poſſet, aut tolli pupillum, aut obnoxium ſibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via una corruptelæ Bacchanalia erant. Mater adoleſcentulum appellat, *Se pro ægro eo voviſſe, ubi primum convaluiſſet, Bacchis eum ſe initiaturam. damnatam voti, Deûm benignitate, exſolvere id velle. Decem dierum caſtimonia opus eſſe. decimo die cœnatum, deinde pure lautum in ſacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hiſpala Fecenia, non digna quæſtu, cui ancillula aſſuerat, etiam poſtquam manumiſſa erat, eodem ſe genere tuebatur. Huic conſuetudo juxta vicinitatem cum Æbutio fuit, minime adoleſcentis aut rei aut famæ

damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat: &, maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis & prætore petito, cum testamentum faceret, unum Æbutium institueret heredem.

X. Hæc amoris pignora cum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. *Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret; & in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.* Admiratus cum verba, tum perturbationem tantam adolescens, *Parcere exsecrationibus* jubet. *matrem id sibi, assentiente vitrico, imperasse. Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, pacem veniamque precata Deorum Dearumque, si coacta caritate ejus, silenda enuntiasset, *ancillam se*, ait, *dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam eo accessisse. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: & jam biennio constare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulsu, ne vox quiritantis,*

cum per vim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit. Orare deinde atque obſecrare, ut eam rem quocunque diſcuteret modo: nec ſe eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent. neque ante dimiſit eum; quam fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum.

XI. Poſtquam domum venit, & mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quæ ad ſacra pertinerent, faciendum eſſet; negat, eorum ſe quidquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe. Aderat ſermoni vitricus. confeſtim mulier exclamat, *Hiſpalæ concubitu carere eum decem noctes non poſſe, illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec Deorum verecundiam habere.* jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum ſervis domo exegerunt. Adoleſcens inde ad Æbutiam ſe amitam contulit; cauſamque ei, cur eſſet a matre ejectus, narravit. deinde ex auctoritate ejus poſtero die ad conſulem Poſtumium, arbitris remotis, rem detulit. Conſul poſt diem tertium ad ſe juſſum redire dimiſit: ipſe Sulpiciam, gravem feminam, ſocrum ſuam, percontatus eſt, *ecquam anum Æbutiam ex Aventino noſſet?* cum *eam noſſe, probam, & antiqui moris feminam*, reſpondiſſet; *opus eſſe ſibi ea conventa*, dixit. *mitteret nuntium ad eam, ut veniret.* Æbutia accita ad Sulpiciam venit. & conſul paulo poſt, velut forte interveniſſet, ſermonem de Æbutio fratris ejus filio infert. Lacrimæ mulieri obortæ, & miſerari caſum adoleſcentis cœpit, qui ſpoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud ſe tunc

esset, ejectus a matre, quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscœnis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

XII. Satis de Æbutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissa Æbutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ, arcesseret ad sese. eam, quoque esse, quæ percontari vellet. Ad cujus nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem & gravem feminam ignara causæ arcesseretur: postquam lictores in vestibulo turbamque consularem & consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam socru adhibita consul, *Si vera dicere inducere in animum posset*, negat *perturbari debere. fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet. expromeret sibi, quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina*, ait. *aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.* Jam id ipsum consul laudare, *cum initiatam se non inficiaretur. sed & cetera eadem fide expromeret. neganti ultra quidquam scire, non eandem* dicere, *si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore. eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.*

XIII. Mulier, haud dubie, id quod erat, Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit, & eam primo orare cœpit, *Ne mulieris*

libertinæ cum amatore ſermonem in rem non ſeriam modo, ſed capitalem etiam, verti vellet: ſe terrendi ejus cauſa, non quo ſciret quidquam, ea locutam eſſe. Hic Poſtumius accenſus ira, *Tum quoque*, ait, *eam cum Æbutio ſe amatore cavillari credere, non in domo graviſſimæ feminæ & cum conſule loqui.* & Sulpicia attollere paventem; ſimul illam adhortari, ſimul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incuſata perfidia Æbutii, qui optimi in eo ipſo meriti talem gratiam retuliſſet, *Magnum ſibi metum Deorum, quorum occulta initia enuntiaret, majorem multo*, dixit, *hominum eſſe, qui ſe indicem manibus ſuis diſcerpturi eſſent. itaque hoc ſe Sulpiciam, hoc conſulem orare, ut ſe extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ degere tuto poſſet. Bono animo eſſe* jubere *eam* conſul, &, *ſibi curæ fore*, dicere, *ut Romæ tuto habitaret.* Tum Hiſpala originem ſacrorum expromit. *Primo ſacrarium id feminarum fuiſſe, nec quemquam virum eo admitti ſolitum. Tres in anno ſtatos dies habuiſſe, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes invicem matronas creari ſolitas. Pacullam Anniam Campanam ſacerdotem omnia, tanquam Deûm monitu, immutaſſe. nam & viros eam primam ſuos filios initiaſſe, Minium & Herennium Cerrinios. & nocturnum ſacrum ex diurno, & pro tribus in anno diebus quinos ſingulis menſibus dies initiorum feciſſe. Ex quo in promiſcuo ſacra ſint, & permixti viri feminis, & noctis licentia acceſſerit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermiſſum. plura virorum inter ſeſe, quam feminarum, eſſe ſtupra. Si qui minus patientes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus,*

pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus sparsis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, dimissasque in aquam faces (quia vivum sulphur cum calce insit) integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur. captari ætates & erroris & stupri patientes.

XIV. Peracto indicio, advoluta rursus genibus preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. Res omnes Feceniæ extemplo translatæ, & familia arcessita. & Æbutius migrare ad consulis clientem jussus. Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, cum publico nomine, ne quid eæ conjurationes cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem & cum singulari cura, & sine ullo tumultu

investigasset. Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant: indicibus, Æbutio ac Feceniæ, ne fraudi ea res sit, curare, & alios indices præmiis invitare jubent. sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. edici præterea in urbe Roma, & per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinæ fecisse.* ante omnia, ut quæstio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur. Hæc senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quæstionem servarent; ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni cœtus fierent; utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis præessent.

XV. Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt; &, concione advocata, cum sollemne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit: *Nulli unquam concioni, Quirites, non solum apta, sed etiam necessaria, hæc sollemnis Deorum comprecatio fuit; quæ vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, pre-*

cariqne majores vestri instituissent : non illos, qui pravis & externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio : si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem ; si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. quidquid dixero, minus, quam pro atrocitate & magnitudine rei, dictum scitote esse. ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, & nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo ; ceterum, quæ ea res sit, ignorare. alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum & lasciviam esse credere, &, qualecunque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero, multa millia hominum esse, illico necesse est exterreamini ; nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est ; & is fons mali hujusce fuit : deinde simillimi feminis mares, stuprati & constupratores, fanatici vigiles ; vino, strepitibus, clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut, vexillo in arce posito, comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt : &, ubicunque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse

creditis? Si, quibus ætatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obscœno sacrario eductis arma committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?

XVI. *Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Necdum omnia, in quæ conjuraverunt, edita facinora habent. adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam opprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet. crescit & serpit quotidie malum. jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam rempublicam spectat. Nisi præcavetis, Quirites, jam huic diurnæ, legitime ab consule vocatæ, par nocturna concio esse poterit. nunc illi vos singuli universos concionantes timent: jam, ubi vos dilapsi domos & in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie; tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium & facinus conjuravit, non suum judicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrum quoque, non sum securus. nihil enim in speciem falla-*

cius est, quam prava religio. Ubi Deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatusconsulta, haruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, cum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios cœtus cerneretis. Omnia, Diis propitiis volentibusque, ea faciemus: qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt. nec patefieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandavit: nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur. Vigiliarum nocturnarum curam per urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque, æquum est, quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare, & dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

XVII. Recitari deinde senatusconsulta jusserunt, indicique præmium proposuerunt, si quis quem ad

ſe deduxiſſet, nomenve abſentis detuliſſet. *Qui nominatus profugiſſet, diem certam ſe finituros; ad quam niſi citatus reſpondiſſet, abſens damnaretur. ſi quis eorum, qui tum extra terram Italiam eſſent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, ſi venire ad cauſam dicendam vellet.* Edixerunt deinde, *ne quis quid fugæ cauſa vendidiſſe, neve emiſſe vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimiſſa, terror magnus urbe tota fuit: nec mœnibus ſe tantum urbis aut finibus Romanis continuit; ſed paſſim per totam Italiam, literis hoſpitum de ſenatuſconſulto, & concione, & edicto conſulum acceptis, trepidari cœptum eſt. Multi ea nocte, quæ diem inſecuta eſt, quo in concione res palam facta eſt, cuſtodiis circa portas poſitis, fugientes a triumviris comprehenſi & reducti ſunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminæque mortem ſibi conſciverunt. Conjuraſſe ſupra ſeptem millia virorum ac mulierum dicebantur. capita autem conjurationis conſtabat eſſe, M. & C. Atinios de plebe Romana, & Faliſcum L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta: eos maximos ſacerdotes conditoreſque ejus ſacri eſſe. Data opera eſt, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad conſules, faſſique de ſe, nullam moram judicio fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius per ſenatum res in diem triceſimum differre, donec quæſtiones a conſulibus perficerentur. Eadem ſolitudo, quia Ro-

mæ non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere & judicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali pœna afficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti sunt. magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas. si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. in reliquum deinde senatusconsulto cautum est, *Ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent. si quis tale sacrum sollemne & necessarium duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse, apud prætorem urbanum profiteretur, prætor senatum consuleret. si ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

XIX. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q.

Marcio consule, senatusconsultum factum est, *Ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, cum Sp. Postumius quæstionibus perfectis, Romam redisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium prædicendum, ut intentiore eum custodia asservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendæ locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. eo referente, de P. Æbutii & Hispalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatusconsultum factum est, *Ut singulis his centena millia æris quæstores urbani ex ærario darent. Utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Æbutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Utique Feceniæ Hispalæ datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset. Utique consules prætoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto esset. id senatum velle, & æquum censere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex senatusconsulto; & de ceterorum indicum impunitate præmiisque consulibus permissum est.

XX. Et jam Q. Marcius, quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, & quinque millibus

Latini nominis peditum, ducentis equitibus in ſupplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius conſules habuerunt. duas præterea legiones novas ex ſenatuſconſulto ſcribere juſſi ſunt: & viginti millia peditum ſociis & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc exercitum, præter legiones, in ſupplementum Hiſpanienſis exercitus duci placebat. itaque conſules dum ipſi quæſtionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæſtionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos eſt profectus. Dum penitus in abditos ſaltus, quæ latebræ receptaculaque ſemper illis fuerant, perſequitur; in præoccupatis anguſtiis, loco iniquo eſt circumventus. quatuor millia militum amiſſa; & legionis ſecundæ ſigna tria, undecim vexilla ſociûm Latini nominis in poteſtatem hoſtium venerunt, & arma multa, quæ, quia impedimento fugientibus per ſilveſtres ſemitas erant, paſſim jactabantur. prius ſequendi Ligures finem, quam fugæ Romani, fecerunt. Conſul, ubi primum ex hoſtium agro evaſit, ne, quantum deminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimiſit. Non tamen obliterare famam rei male geſtæ potuit. nam ſaltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius eſt appellatus.

XXI. Sub hunc nuntium ex Liguſtinis vulgatum literæ, ex Hiſpania mixtam gaudio triſtitiam affe-

rentes, recitatæ ſunt. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Luſitanis in agro Aſtenſi ſignis collatis pugnavit. ad ſex millia hoſtium ſunt cæſa: ceteri fuſi, fugati, caſtriſque exuti. Ad oppidum deinde Aſtam oppugnandum legiones ducit. id quoque haud multo majore certamine cepit, quam caſtra: ſed, dum incautius ſubit muros, ictus ex vulnere poſt dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, ſenatus cenſuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem conſequeretur; nuntiaretque, ſenatum æquum cenſere, ne ſine imperio provincia eſſet, maturare eum proficiſci. Quarto die, qui miſſus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hiſpania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria diſceſſum eſt, niſi quod Celtiberi caſtra inde nocte proxima moverunt: Romanis & ſuos ſepeliendi, & ſpolia legendi ex hoſtibus poteſtas facta eſt. Paucos poſt dies, majore coacto exercitu, Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro laceſſiverunt prœlio Romanos. Nihil traditur, quæ cauſa numero aucto infirmiores eos fecerit. ſuperati prœlio ſunt. ad duodecim millia hominum cæſa, plus duo capta: & caſtris Romanus potitus. &, niſi ſucceſſor adventu ſuo inhibuiſſet impetum victoris, ſubacti Celtiberi forent. Novi prætores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus hæc ex Hiſpania nun-

tiata ſunt, ludi Taurii per biduum facti religionis cauſa. (per dies) decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerunt honoris ejus cauſa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis ſpectaculo fuit, & venatio data leonum & pantherarum; & prope hujus ſeculi copia ac varietate ludicrum celebratum eſt. Novemdiale deinde ſacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, igneſque cœleſtes multifariam orti aduſſiſſe complurium levi afflatu veſtimenta maxime dicebantur. Addita & unum diem ſupplicatio eſt ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. hoſtiis majoribus conſules procurarunt, urbemque luſtraverunt. Sub idem tempus & ex Umbria nuntiatum eſt, ſemimarem duodecim ferme annos natum inventum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro necarique quamprimum juſſerunt. Eodem anno Galli Tranſalpini, tranſgreſſi in Venetiam ſine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileja eſt, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes miſſis, reſponſum eſt, *Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, ſe ſcire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi voviſſe ſeſe dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibuſque per dies decem fecit. Legatum eum poſt damnationem & bona vendita miſſum in Aſiam, ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias eſt auctor. tum colla-

tas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: &, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Cum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat, peragrantem se propter quæstiones utrumque litus Italiæ, desertas colonias, Sipontum supero, Buxentum infero mari, invenisse; triumviri ad colonos eo scribendos ex senatusconsulto ab T. Mænio prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellum, quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. inchoata initia a Philippo sunt: & is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Una eum res, cum victo leges imponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus sæviendi ademtum ei ab senatu erat: cum, quia rem integram Quinctius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam,

Philippus Lamiam oppugnasset; capta Heraclea, quia jussus abscedere a mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre eam rem tulerat. permulsit iram ejus consul, quod, ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniæ & Amynandro bellum inferret; & urbes, quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine & Amynandrum Athamania expulerat, & urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam & ad omnia opportunam, & Magnetum gentem suæ ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam urbes, novæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus, quæ domestico certamine vincerentur, adjungendo sese, cepit.

XXIV. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est. nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit; sed metalla etiam & vetera intermissa recoluit, & nova multis locis instituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret; non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Thessalo-

rum & Perrhæborum querelæ de urbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod jam Æni & Maroneæ affectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati, non partis amissæ, non finium jacturam querentes, sed totam Athamaniam sub jus judiciumque regis venisse. Et Maronitarum exsules (erant pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio præsidio) ii non Maroneam modo, sed etiam Ænum in potestate nuntiabant Philippi esse. Venerant & a Philippo legati ad purganda ea: qui nihil, nisi permissu Romanorum imperatorum, factum affirmabant. *Civitates Thessalorum, & Perrhæborum, & Magnetum, & cum Amynandro Athamanum gentem, in eadem causa, qua Ætolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse. armis subactos parere.* Senatus, ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, Ti. Sempronium. quorum sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

XXV. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhæbique & Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent; pro ingenio quis-

que eorum, qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymenæ, & cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum juris, cum vi ademtæ possessæque ab Ætolis forent, (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuissent. *ita enim Acilium regi concessisse, si Ætolorum fuissent, & si voluntate, non si vi atque armis coacti, cum Ætolis essent.* Ejusdem formulæ disceptatio de Perrhæborum Magnetumque oppidis fuit. omnium enim jura possidendo per occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc, quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adjectæ, *quod ea oppida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam, præter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in servilibus abuti ministeriis: &, quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quæstuosum & frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Jam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Roma-*

nos: lateri adhærere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia & præsidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. nisi provideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur, nequidquam & illum victum, & se liberatos esse. Ut equum tenacem, non parentem frenis asperioribus castigandum esse. Hæc acerbe postremi: cum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes, *Ut ignosceret pro libertate loquentibus; & ut, deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese præstare; & imitaretur populum Romanum; qui caritate, quam metu, adjungere sibi socios mallet.* Thessalis auditis, Perrhæbi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhæbiæ fuisse, & ut sibi restitueretur, agebant. & de Mallœa & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Athenæum & Pœtneum.

XXVI. Philippus, ut accusatoris potius, quam rei, speciem haberet, & ipse a querelis orsus, *Menelaidem in Dolopia, quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse*, questus est: *item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhæbisque captam. Xynias quidem, haud dubie Ætolicum oppidum, sibi eos contribuisse; & Paracheloida, quæ sub Athamania esset, nullo jure Thessalorum formulæ factam. Nam quæ sibi crimina objiciantur, de insidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut desertis; alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores*

ſuos reſpuere. Tot annos eſſe, per quos nunquam ceſſaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad ſenatum crimina de ſe deferre. quem unquam verbo violatum eſſe? Semel ad Quinctium euntibus inſidias dici factas. ſed, quid iis acciderit, non adjici. Quærentium, quod falſo objiciant, cum veri nihil habeant, ea crimina eſſe. Inſolenter & immodice abuti Theſſalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina ſiti nimis avide meram haurientes libertatem. Itaque, ſervorum modo præter ſpem repente manumiſſorum, licentiam vocis & linguæ experiri, & jactare ſeſe inſectatione & convitiis dominorum. Elatus deinde ira adjecit, *Nondum omnium dierum ſolem occidiſſe.* Id minaciter dictum, non Theſſali modo in ſeſe, ſed etiam Romani, acceperunt. & cum fremitus poſt eam vocem ortus, & tandem ſedatus eſſet, Perrhæborum inde Athamanumque legatis reſpondit, *Eandem, de quibus illi agant, civitatum cauſam eſſe. conſulem Acilium & Romanos ſibi dediſſe eas, cum hoſtium eſſent. Si ſuum munus, qui dediſſent, adimere velint, ſcire ſe, cedendum eſſe: ſed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium & inutilium ſociorum, injuriam eos eſſe facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam eſſe gratiam, quam libertatis: præſertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi ſint.* Cauſa cognita, pronuntiaverunt legati, *Placere, deduci præſidia Macedonum ex iis urbibus, & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes & Macedonas diſceptetur, formulam juris exſequendi conſtituendam eſſe.*

XXVII. Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. ibi legati Eumenis: *Si liberas esse Ænum & Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Si autem minor cura sit civitatum in Thracia positarum, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenem, quam Philippum, habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus; vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium: qui cum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia imposuisse? Vocari Maronitas juberent. ab iis certiora omnia de statu civitatum earum scituros.* Legati Maronitarum vocati, *Non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in aliis civitatibus,* dixerunt, *sed pluribus simul, & plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios. his solis loqui & in senatu & in concionibus licere. eos omnes honores & capere ipsos, & dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exsulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere.* De jure etiam finium

pauca adjecerunt: *Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuiſſet, direxiſſe finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam ſubeat, nuſquam ad mare declinantem. Philippum novam poſtea deflexiſſe viam, qua Maronitarum urbes agroſque amplectatur.*

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adverſus Theſſalos Perrhæboſque nuper, ingreſſus diſſerendi viam, *Non cum Maronitis*, inquit, *mihi, aut cum Eumene diſceptatio eſt; ſed jam vobiſcum, Romani; a quibus nihil æqui me impetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum, quæ a me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum cenſebam; non quia magna acceſſio ea regni futura eſſet, (ſunt enim & parva oppida, & in finibus extremis poſita) ſed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. negatum eſt mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare juſſus a conſule M. Acilio, cum diu fatigatus ibi prœliis operibuſque eſſem, tranſcendentem me jam muros a capta prope urbe revocavit conſul, & abducere copias inde coegit. Ad hujus ſolatium injuriæ permiſſum eſt, ut Theſſaliæ Perrhæbiæque & Athamanum reciperem quædam caſtella magis, quam urbes. ea quoque ipſa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademiſtis. Pro non dubio paulo ante, ſi Diis placet, legati Eumenis ſumebant, quæ Antiochi fuerunt, Eumenem æquius eſſe, quam me, habere. id ego aliter longe judico eſſe. Eumenes enim, non niſi viciſſent Romani, ſed niſi bellum geſſiſſent, manere in regno ſuo non potuit. Itaque ille veſtrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in diſcrimine fuerit, ut tria millia ta-*

lentûm, & quinquaginta tectas naves, & omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus. hostemque ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum in Græciam trajiceret, præ me tuli: & cum eo consule belli partem, quamcunque mihi delegavit, gessi. & insequenti consuli L. Scipioni, cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter cetera pax quoque præstanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos, Romani, aliquid, & amplificare & augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quæ haberem aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tanquam ad Antiochum, ad spoliandum me venit, &, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ prætendit; quo maxime & refelli & coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum & Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus, & Maronea, & Thraciæ civitates adscriptæ sunt? quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tanquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert. Si tanquam inimicum & hostem insectari propositum est; pergite, ut cœpistis, facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii atque amici regis; deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio reſponſo rem ſuſpenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eæ eſſent, nihil ſe mutare. ſi Philippus bello cepiſſet eas, præmium victoriæ jure belli habiturum. ſi neutrum eorum foret, placere cognitionem ſenatui reſervari: &, ut omnia in integro manerent, præſidia, quæ in iis urbibus ſint, deduci.* Hæ cauſæ maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis: ut non a Perſeo filio ejus novis cauſis motum, ſed ob has a patre bellum relictum filio videri poſſit. Romæ nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L. Manlius proconſul ex Hiſpania redierat. cui poſtulanti ab ſenatu in æde Bellonæ triumphum rerum geſtarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obſtabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportaſſet, triumpharet, niſi perdomitam pacatamque provinciam tradidiſſet ſucceſſori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo centum triginta duo: argenti ſedecim millia trecenta: & pronuntiavit in ſenatu, decem millia pondo argenti, & octoginta auri Q. Fabium quæſtorem advehere. id quoque ſe in ærarium illaturum. Magnus motus ſervilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Poſtumius prætor habebat. Is de paſtorum conjuratione, qui vias latrociniis paſcuaque publica infeſta habuerant, quæſtionem ſevere exercuit. ad ſeptem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis ſumtum eſt ſupplicium. Con-

ſules, diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti ſunt.

XXX. Eodem anno in Hiſpania prætores C. Calpurnius & L. Quinctius, cum primo vere ex hibernis copias eductas in Bæturia junxiſſent, in Carpetaniam, ubi hoſtium caſtra erant, progreſſi ſunt, communi animo conſilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta eſt. quibus dum utrinque ſubvenitur a caſtris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ ſunt. in eo tumultuario certamine & loca ſua & genus pugnæ pro hoſte fuere. duo exercitus Romani fuſi atque in caſtra compulſi ſunt. non inſtitere perculſis hoſtes. Prætores Romani, ne poſtero die caſtra oppugnarentur, ſilentio proximæ noctis tacito ſigno exercitum abduxerunt. Luce prima Hiſpani acie inſtructa ad vallum acceſſerunt, vacuaque præter ſpem caſtra ingreſſi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies quietis ſtativis manſerunt. Romanorum ſociorumque, in prœlio fugaque, ad quinque millia occiſa; quorum ſe ſpoliis hoſtes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Prætores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus ſociis Hiſpanorum auxiliis, reficiendiſque ab terrore adverſæ pugnæ militum animis, conſumſerunt. ubi ſatis placuere vires, & jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hoſtem poſcebat; duodecim millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia vigilia ſublatis ſignis, quadrato agmine

principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læva Quinctius exercitum traduxerunt; quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque, qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio locatæ quinta Calpurnii legio & octava Quinctii. id robur toto exercitu erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.

XXXI. Hispani, postquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prœlium fuit, & Hispanis recenti victoria ferocibus, & insueta ignominia milite Romano accenso. acerrime media acies, duæ fortissimæ legiones, dimicabant; quas cum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: & usque plures confertioresque, medios urgebant. Ibi postquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quinctilium Varum & L. Juventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere & monere jubet, *in illis spem omnem vincendi & retinendæ Hispaniæ esse. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam,*

unquam visurum. Ipse, cum equitibus duarum legionum paululum circumvectus, in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, & prætor ipse ante alios. nam & primus hostem percussit, & ita se immiscuit mediis, ut vix, utrius patris esset, nosci posset. & equites prætoris eximia virtute, & equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, jubere inferre signa, & confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor. impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo, quam torrentis modo, fundunt sternuntque perculsos, nec sustinere alii super alios inferentes sese possunt. Fugientes in castra equites persecuti sunt, & permixti turbæ hostium intra vallum penetraverunt. ubi ab relictis in præsidio castrorum prœlium instauratum: coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis, legio quinta supervenit: deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti, & provincialium auxiliorum centum

quinquaginta ferme ceciderunt. tribuni militum quinque amiſſi, & pauci equites Romani, cruentæ maxime victoriæ ſpeciem fecerunt. In caſtris hoſtium, quia ipſis ſpatium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concione poſtero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris. pronuntiavitque, eorum maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta & expugnata eſſe. Quinctius alter prætor ſuos equites catellis ac fibulis donavit. donati & centuriones ex utriuſque exercitu permulti: maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Conſules delectibus aliiſque, quæ Romæ agendæ erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Piſis profectus in Apuanos Ligures, vaſtando agros, urendoque vicos & caſtella eorum, aperuit ſaltum uſque ad fluvium Macram & Lunæ portum. Hoſtes montem, antiquam ſedem majorum ſuorum, ceperunt: & inde, ſuperata locorum iniquitate, prœlio dejecti ſunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit ſecundis aliquot prœliis. ſex præterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres & quadraginta ſecuri percuſſit. Jam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui ſors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus conſulatum petebat. Competitores habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, & ab repulſis eo magis debitum, quia primo negatus erat, ho-

norem repetentes. etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeji quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus. & hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo & L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adversariis & majore parte senatus, *meminisse eum debere prius, se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum, aut tacitum spectatorem comitiorum se præberet;* coerceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem, aut pro studio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut, dejecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher præter spem suam & ceterorum. locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana inter plebejos certatum est. Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiæque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius, L. Porcius consules, cum Q. Cæcilius, M. Bæbius, & Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Phi-

lippum & Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiassent, regum quoque eorum civitatumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreverunt ad visendum, redditæne civitates Thessalis & Perrhæbis essent. Iisdem mandatum, ut ab Æno & Maronea præsidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora a Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire jussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæcilio, simul Lacedæmoniis deplorantibus, mœnia diruta, abductam plebem in Achajam & venundatam, ademtas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achæi maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quæ, nisi belli pacisve causa, & cum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curæ iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret; quemadmodum & illis, quoties vellent, senatus daretur.

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque præsidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat mari-

timæ oræ, mandat, ut partis adverſæ principes interficeret. Ille per Caſandrum quendam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromiſſis, velut in bello capta urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes, tam crudeliter adverſus innoxios Maronitas, tam ſuperbe adverſus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem reſtituendam ſenatus cenſuiſſet, ii pro hoſtibus trucidarentur, abnuebat, *quidquam eorum ad ſe, aut quemquam ſuorum pertinere. Seditione inter ipſos dimicatum, cum alii ad ſe, alii ad Eumenem civitatem traherent. id facile ſcituros eſſe. percontarentur ipſos Maronitas:* haud dubius, perculſis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiſcere adverſus ſe auſurum. Negare Appius, *Rem evidentem pro dubia quærendam. ſi ab ſe culpam removere vellet, Onomaſtum & Caſandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos ſenatus percontari poſſet.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei conſtaret. deinde, collecto tandem animo, *Caſandrum, qui Maroneæ fuiſſet, ſi utique vellent, ſe miſſurum*, dixit. *Ad Onomaſtum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneæ, ſed ne in regione quidem propinqua fuiſſet?* Et parcebat magis Onomaſto, honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat; quia & ipſe ſermonem cum eo contulerat, & multorum talium miniſtrum & conſcium habebat. Caſander quoque, miſſis, qui per Epirum ad mare proſequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur ſublatus.

XXXV. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent, nihil eorum sibi placere: & Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit: satis credens, ipsum etiam juvenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculsis iis uno prœlio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achajam ire jussi erant, exspectabatur: adversus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos: & periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achæos usos: nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis, quam Achæis, esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exsules, suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis. &, cum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post

dies Romani legati venerunt. his Clitore in Arcadia datum eſt concilium.

XXXVI. Priuſquam agerent quidquam, terror Achæis injectus erat & cogitatio, quam non ex æquo diſceptatio futura eſſet; quod Areum & Alcibiadem, capitis ab ſe in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant, nec hiſcere quiſquam audebat. Appius ea, quæ apud ſenatum queſti erant Lacedæmonii, diſplicere ſenatui oſtendit: *cædem primum ad conflictum factam eorum, qui a Philopœmene ad cauſam dicendam evocati veniſſent: deinde, cum in homines ita ſævitum eſſet, ne in ulla parte crudelitas eorum ceſſaret, muros dirutos urbis nobiliſſimæ eſſe, leges vetuſtiſſimas abrogatas, inclitamque per gentes Lycurgi diſciplinam ſublatam.* Hæc cum Appius dixiſſet, Lycortas, & quia prætor, & quia Philopœmenis, auctoris omnium, quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita reſpondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio eſt, quam Romæ nuper apud ſenatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accuſantibus reſpondendum erat: nunc a vobis ipſis accuſati ſumus, apud quos cauſa dicenda eſt. quam iniquitatem conditionis ſubimus illa ſpe, judicis animo te auditurum eſſe, poſita contentione, qua paulo ante egiſti. Ego certe, cum ea, quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & poſtea Romæ queſti ſunt Lacedæmonii, a te paulo ante relata ſint, non tibi, ſed illis, me apud te reſpondere credam. Cædem objicitis eorum, qui a Philopœmene prætore evocati ad cauſam dicendam interfecti ſunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, ſed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuiſſe arbi-*

tror. Quid ita? quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti & oppressi confugissent. Cum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt; quonam modo ea, quæ belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedæmoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) & tunc nobiscum erant, &, quod domicilium sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi, interfecerunt. nec, jure an injuria cæsi sint, argumentari refert.

XXXVII. *At enim illa certe vestra sunt, Achæi, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quæ utraque ab iisdem ob-*

jici qui possunt? cum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem & munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, & nunc se patriam & Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopœmenem exspectare, nec Achæos, sed vos ipsi, Lacedæmonii, vestris manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices servitutis erant: &, cum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademtas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec male consuluisse civitati, cum concilii nostri eam fecerimus, & nobis miscuerimus, ut corpus unum & concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri, se iniquo jure esse, & indignari possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberæ gentis esse: sed vere servorum disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos jussistis, si fœdus ratum est, si societas & amicitia ex æquo observatur, cur ego, quid, Capua capta, feceritis Romani, non quæro; vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non

percussistis? Muros diruimus. vos non muros tantum, sed urbem & agros ademistis. Specie, inquis, æquum est fœdus: re apud Achæos precaria libertas, apud Romanos etiam imperium est. Sentio, Appi, &, si non oportet, non indignor; sed, oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos & Achæos, modo ne in æquo hostes vestri nostrique apud vos sint, ac nos socii; immo ne meliore jure sint. Nam, ut in æquo essent, nos fecimus, cum leges iis nostras dedimus; cum, ut Achæi concilii essent, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est. plus postulant hostes, quam socii habent. Quæ jurejurando, quæ monumentis literarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum perjurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, &, si ita vultis, etiam timemus: sed plus & veremur & timemus Deos immortales. Cum assensu maximæ partis est auditus, & locutum omnes pro majestate magistratus censebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius, *suadere se magnopere Achæis*, dixit, *ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti & coacti facerent.* Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum injecit imperata recusandi. id modo petierunt, *ut Romani, quæ viderentur, de Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obstringerent, irrita ea, quæ jurejurando sanxissent, faciendi.* damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romæ principio ejus anni, cum de provinciis consulum & prætorum actum esset, con-

ſulibus Ligures, quia bellum nuſquam alibi erat, decreti. Prætores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives & peregrinos ſortiti ſunt; C. Sempronius Blæſus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, & ut idem de veneficiis quæreret, A. Terentius Varro Hiſpaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hiſpaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna & T. Quinctilius Varus, venerunt. qui, quantum bellum jam profligatum in Hiſpania eſſet, ſenatu edocto, poſtularunt ſimul, ut pro rebus tam proſpere geſtis Diis immortalibus haberetur honos, & ut prætoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta eſt. de legionibus deportandis, cum de conſulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri juſſerunt. Paucos poſt dies conſulibus in Ligures binæ legiones, quas Ap. Claudius & M. Sempronius habuerant, decretæ ſunt. De exercitibus Hiſpanienſibus magna contentio fuit inter novos prætores & amicos abſentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque cauſa tribunos plebis, utraque conſules habebat. hi, ſe interceſſuros ſenatuſconſulto, ſi deportandos cenſerent exercitus, denuntiabant; illi, ſi hæc interceſſio fieret, nullam rem aliam ſe decerni paſſuros. Victa poſtremo abſentium gratia eſt, & ſenatuſconſultum factum, *Ut prætores quatuor millia peditum Romanorum ſcriberent, quadringentos equites, & quinque millia ſociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos ſecum in Hiſpaniam portarent. cum eas legiones quatuor deſcripſiſ-*

ſent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in ſingulis legionibus eſſet, dimitterent: eos primum, qui emerita ſtipendia haberent; deinde, ut cujuſque fortiſſima opera Calpurnius & Quinctius in prœlio uſi eſſent.

XXXIX. Hac ſedata contentione, alia ſubinde C. Decimii prætoris morte exorta eſt. Cn. Sicinius & L. Pupius, qui ædiles proximo anno fuerant, & C. Valerius flamen Dialis & Q. Fulvius Flaccus (is, quia ædilis curulis deſignatus erat, ſine toga candida, ſed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenque ei cum flamine erat. & poſtquam primo æquare, mox ſuperare etiam eſt viſus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam eſſe, quod duos ſimul unus magiſtratus, præſertim curules, neque capere poſſet, nec gerere: pars legibus eum ſolvi æquum cenſere, ut, quem vellet, prætorem creandi populo poteſtas fieret. L. Porcius conſul primo in ea ſententia eſſe, ne nomen ejus acciperet. deinde, ut ex auctoritate ſenatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre ſe ad eos*, dixit, *quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis deſignatus præturam peteret: ſibi, niſi quid aliud iis videretur, in animo eſſe, e lege comitia habere.* Patres cenſuerunt, uti L. Porcius conſul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento eſſet, quo minus comitia prætoris in locum C. Decimii ſubrogandi e lege haberentur. Agenti conſuli ex ſenatuſconſulto reſpondit Flaccus, *nihil, quod ſe indignum eſſet facturum.* Medio reſponſo ſpem ad voluntatem interpretantibus fecerat, ceſſurum Pa-

trum auctoritati esse. Comitiis acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule & senatu populi Romani beneficium, & invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi designatus prætor esset, extemplo ædilitate se abdicaturum. Consul, cum & pertinaciam petentis crescere, & favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advocata, cum egisset consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescunque declarandæ voluntatis potestas facta esset, prætorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.* Hæc vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius prætor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, & inter se ipsos, & cum consule, fuit: donec senatus a consule est habitus, decretumque: *quoniam, prætoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci & prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis prætorum esse: P. Cornelius utramque in urbe jurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

XL. His comitiis prudentia & virtute senatus sublatis, alia majoris certaminis, quo & majore de re, & inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebeji autem.

M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. ſed omnes patricios plebejoſque nobiliſſimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocunque loco natus eſſet, fortunam ſibi ipſe facturus fuiſſe videretur. Nulla ars, neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ, ei defuit. Urbanas ruſticaſque res pariter callebat. Ad ſummos honores alios ſcientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. huic verſatile ingenium ſic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret. In bello manu fortiſſimus, multiſque inſignibus clarus pugnis. idem, poſtquam ad magnos honores pervenit, ſummus imperator: idem in pace, ſi jus conſuleres, peritiſſimus; ſi cauſa oranda eſſet, eloquentiſſimus. nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum exſtet: vivit immo vigetque eloquentia ejus, ſacrata ſcriptis omnis generis. Orationes & pro ſe multæ, & pro aliis, & in alios. nam non ſolum accuſando, ſed etiam cauſam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipſe exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis preſſerit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Aſperi procul dubio animi, & linguæ acerbæ, & immodice liberæ fuit: ſed invicti a cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ; contemtor gratiæ, divitiarum. In parſimonia, in patientia laboris, periculi, ferrei prope corporis animique; quem ne ſenectus quidem, quæ ſolvit omnia, fregerit. Qui ſextum & octogeſimum

annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit; scripseritque: nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit judicium.

XLI. Hunc, sicut omni vita, tum petentem premebat nobilitas: coierantque (præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes ad dejiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famæ, & ab læso a plerisque, & lædendi cupido, exspectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat; *refragari sibi, qui liberam & fortem censuram timerent*, criminando. & simul L. Valerio suffragabatur. *Illo uno collega castigare se nova flagitia, & priscos mores revocare posse.* His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censorum consules prætoresque in provincias profecti sunt, præter Q. Nævium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius prætor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, & reliquias Bacchanalium quæstionis cum omni exsecutus est cura: multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim no-

xios judicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes a P. Cornelio conjecti sunt.

XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis & operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna & citerior provincia habuit. Veteres prætores, C. Calpurnius Piso & L. Quinctius, Romam redierunt. utrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphavit. coronas aureas tulit octoginta tres, & duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius & L. Valerius, metu mixta exspectatione, senatum legerunt: septem moverunt senatu. ex quibus unum insignem & nobilitate & honoribus, L. Quinctium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera objecit ei, Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum per-

ductum. eum puerum, per lasciviam cum cavillaretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, cum jam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Bojum cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem cœpisse. Inter cujus sermonem Quinctius scorto, *Vis tu*, inquit, *quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem videre?* Et cum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque populi Romani, atque eorum, qui aderant, imploranti, latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, & fabulæ tantum sine auctore editæ credidisset, aliud argumentum, simile tamen & libidine & crudelitate, peragit. Placentiæ famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. ibi jactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quæstiones exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum accubantem negasse, unquam vidisse quenquam securi ferientem, & pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, attrahi jussum, securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor objecit, sive, ut Valerius tradit,

commissum est, sævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, & cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quinctio fertur, ut, si id factum negaret, ceteraque, quæ objecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quenquam doliturum censeret, cum ipse, vino & Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademtus equus. in censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta & vestem muliebrem & vehicula, quæ pluris, quam quindecim millium æris, essent, in censum referre viatores jussit. item mancipia minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem millibus æris, aut eo pluris, venissent, uti ea quoque decies tanto pluris, quam quanti essent, æstimarentur; & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. aquam publicam omnem, in privatum ædificium aut agrum fluentem, ademerunt; &, quæ in loca publica inædificata immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas; in Aventino & in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt. Et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium & Titium in lautumiis,

& quatuor tabernas, in publicum emit; basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. quas locationes cum senatus, precibus & lacrimis publicanorum victus, induci & de integro locari jussisset; censores, edicto submotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt. Nobilis censura fuit, simultatumque plena; quæ M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductæ sunt. Sena jugera in singulos data. diviserunt agrum, coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fulvii, Flaccus & Nobilior. Consules ejus anni nec domi nec militiæ memorabile quidquam egerunt.

XLV. In insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat, & Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius & L. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita sortiri jussi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia esset. peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio ur-

bana, Sp. Poſtumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare eſt juſſus. Galli Tranſalpini, per ſaltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum eſt) in Italiam tranſgreſſi, oppidum in agro, qui nunc eſt Aquilejenſis, ædificabant. Id eos ut prohiberet, quod ejus ſine bello poſſet, prætori mandatum eſt. ſi armis prohibendi eſſent, conſules certiores faceret. ex his placere alterum adverſus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris ſufficiendi. Creatus Sp. Poſtumius Albinus.

XLVI. Hujus principio anni P. Licinius Craſſus pontifex maximus mortuus eſt: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex eſt cooptatus: pontifex maximus eſt creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris cauſa viſceratio data, & gladiatores centum viginti pugnaverunt, & ludi funebres per triduum facti, poſt ludos epulum. in quo, cum toto foro ſtrata triclinia eſſent, tempeſtas, cum magnis procellis coorta, coegit pleroſque tabernacula ſtatuere in foro. Eadem paulo poſt, cum undique diſſerenaſſet, ſublata. defunctoſque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates ceciniſſent, neceſſe eſſe tabernacula in foro ſtatui. Hac religione levatis altera injecta, quod ſanguine per biduum pluiſſet in area Vulcani: & per decemviros ſupplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi cauſa. Priuſquam conſules in provincias proficiſcerentur, legationes tranſmarinas in ſenatum introduxerunt. nec unquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. Nam

ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ pretium fuisse queri; pro se quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim, (gravis enim accola omnibus erat) Romam, aut ad spem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ solatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia præsidia, simul quod in Bithyniam Prusiæ bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

XLVII. Respondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat; cum haud facile esset, aut ea, quæ objicerentur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoria complecti. nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam judicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse; simul & tirocinio, & perturbatione juvenis moveretur; quæri jussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset? Cum respondisset, *accepisse se;* nihil prius nec potius visum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactæ causæ: ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret; alia non per se

ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos, qui accuſarent. Interpoſuerat & querelas de iniquitate decretorum, & quam non ex æquo diſceptatum apud Cæcilium foret, indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet. Has notas irritati ejus animi collegit ſenatus. ceterum alia excuſanti juveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet ſenatus, reſponderi placuit: *Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe, quam quod, utcunque ea geſta eſſent, per Demetrium filium ſatisfieri voluiſſet Romanis. Multa & diſſimulare, & oblivisci, & pati præterita ſenatum poſſe, & credere etiam, Demetrio credendum eſſe. Obſidem enim ſe animum ejus habere, etſi patri corpus reddiderit: & ſcire, quantum ſalva in patrem pietate poſſit, amicum eum populo Romano eſſe. Honoriſque ejus cauſa miſſuros in Macedoniam legatos, ut, ſi quid minus factum ſit, quam debuerit, tum quoque ſine piaculo rerum prætermiſſarum fiat. Velle etiam ſentire Philippum, integra omnia ſibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio eſſe.*

XLVIII. Hæc, quæ augendæ amplitudinis ejus cauſa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adoleſcenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti ſunt. multæ & parvæ diſceptationes jactabantur; ſed, quæ maxime rem continerent, erant: utrum reſtituerentur, quos Achæi damnaverant, nec ne; inique, an jure occidiſſent, quos occiderant. vertebatur &, utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii; an, ut ante fuerat, ſecretum ejus unius in Peloponneſo civitatis jus eſ-

ſet. Reſtitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedæmonem manere in Achaico concilio: ſcribique id decretum, & conſignari a Lacedæmoniis & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius eſt miſſus: juſſus idem in Peloponneſo ſociorum res aſpicere. nam ibi quoque & ex veteribus diſcordiis reſidui motus erant, & Meſſene deſciverat a concilio Achaico. cujus belli & cauſas & ordinem ſi expromere velim, immemor ſim propoſiti, quo ſtatui non ultra attingere externa, niſi qua Romanis cohærerent rebus.

XLIX. Eventus memorabilis eſt, quod, cum bello ſuperiores eſſent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur, ad præoccupandam Coronen (profectus,) quam hoſtes petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis oppreſſus. Ipſum potuiſſe effugere Thracum Cretenſiumque auxilio tradunt. ſed pudor relinquendi equites, nobiliſſimos gentis, ab ipſo nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad evadendas anguſtias cogendo ipſe agmen præbet, ſuſtinens impetus hoſtium; prolapſo equo, & ſuo ipſe caſu, & onere equi ſuper eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, ſeptuaginta annos jam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. jacentem hoſtes ſuperfuſi oppreſſerunt: cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum, haud ſecus quam ducem ſuum, attollunt reficiuntque, & ex valle devia in viam portant, vix ſibimet ipſi præ necopinato gaudio credentes; pars nuntios Meſſenen præmittunt, debellatum eſſe,

Philopœmenem captum adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuntius audiretur. deinde, ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant; tandem facta fides: &, priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. itaque clauserant portam turbæ, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Ægre submoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauserat. &, cum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt, &, ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus & principes, veriti, ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, cum alios verecundia pristinæ majestatis collata præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt. deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, prætore Dinocrate dicente, esse, quæ pertinentia ad summam belli percontari eum magistratus vellent. Inde abducto eo in curiam, & senatu vocato, consultari cœptum.

L. Jam invesperascebat, & non modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinæ ejus fortunæ virtutisque: & neque ipsi domum recipere custodiendum aude-

bant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum. eo vinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem ejus consentiebant: sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quæsisse, *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achæorum erat) *equitesque evasissent?* Postquam dictum est, *incolumes esse; Bene habet*, inquit; &, poculo impavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Non diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namque Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt: & sepultus ab universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriæ mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Hannibalem, P. Scipionem. adeo in æquo eum duarum

potentiſſimarum gentium ſummis imperatoribus poſuerunt.

LI. Ad Pruſiam regem legatus T. Quinctius Flamininus venit, quem ſuſpectum Romanis & receptus poſt fugam Antiochi Hannibal, & bellum adverſus Eumenem motum faciebat. ibi, ſeu quia a Flaminino inter cetera objectum Pruſiæ erat, hominem omnium, qui viverent, infeſtiſſimum populo Romano apud eum eſſe, qui patriæ ſuæ primum, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adverſus populum Romanum fuiſſet; ſeu quia ipſe Pruſias, ut gratificaretur præſenti Flaminino Romaniſque, per ſe necandi aut tradendi ejus in poteſtatem conſilium cepit: a primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis cuſtodiendam miſſi ſunt. Semper talem exitum vitæ ſuæ Hannibal proſpexerat animo, & Romanorum inexpiabile odium in ſe cernens, & fidei regum nihil ſane confiſus. Pruſiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem ſibi horruerat. Ad omnia undique infeſta, ut iter ſemper aliquod præparatum fugæ haberet, ſeptem exitus e domo fecerat; & ex iis quoſdam occultos, ne cuſtodia ſepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod inveſtigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita cuſtodiis complexi ſunt, ut nemo inde elabi poſſet. Hannibal, poſtquam eſt nuntiatum, milites regios in veſtibulo eſſe, poſtico, quod devium maxime atque occultiſſimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occurſu militum obſeptum ſenſit, & omnia

circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multo ante præparatum ad tales habebat casus) poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum, quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret, prædixerunt. hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt.* Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiæ, & hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem & Polybius, & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior: his, quod, censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum invenio; cum superioribus tribus lustris Africanus fuisset: quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus lectus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris est tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ante diem quartum Idus Decembres. inde tres menses ad Idus Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita & vixisse in tribunatu Nævii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse;

deceſſiſſe autem ante L. Valerii & M. Porcii cenſuram. Trium clariſſimorum ſuæ cujuſque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur eſſe, quam quod nemo eorum ſatis dignum ſplendore vitæ exitum habuit. Jam primum omnes non in patrio ſolo mortui, nec ſepulti ſunt. veneno abſumti Hannibal & Philopœmen; exſul Hannibal, proditus ab hoſpite; captus Philopœmen in carcere & in vinculis exſpiravit. Scipio, etſi non exſul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat reus, abſens citatus, voluntarium non ſibimet ipſe ſolum, ſed etiam funeri ſuo, exſilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneſo (a quibus divertit oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conſpiciebant: ſimul & ſpe haud dubia regnum ei poſt mortem patris deſtinabant. *Nam, etſi minor ætate, quam Perſeus, eſſet, hunc tamen juſta matrefamiliæ, illum pellice ortum eſſe: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc inſignem Philippi ſimilitudinem præ ſe ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno ſolio locaturos; Perſei nullam apud eos gratiam eſſe.* Hæc vulgo loquebantur. itaque & Perſea cura angebat, ne parum pro ſe una ætas valeret, cum omnibus aliis rebus frater ſuperior eſſet: & Philippus ipſe, vix ſui arbitrii fore, quem heredem regni relinqueret, credens, ſibi quoque gra-

viorem esse, quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum, & alteram jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se judiciis senatus, concessisque sibi, quæ patri negata essent: & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem, conciliabat: utique postquam alii legati Romani venerunt, & cogebatur decedere Thracia, præsidiaque deducere, & alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia mœrens quidem & gemens, (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat) obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam præberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas, & Dentheletos, & Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluvium; qui, ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, appellari jussit.

LIV. Dum hæc in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium præmisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea ægre patientibus iis ademta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio prætore exposuerunt, *Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quærendam sedem Alpes transgressos. quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoque ædificare cœpisse: quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se certam, etsi non speciosam, pacem, quam incerta belli, præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem, populi Romani. Post paucos dies, jussos & agro & urbe decedere, sese tacitos abire, quo terrarum possent, in animo habuisse. arma deinde sibi, & postremo omnia alia, quæ ferrent agerentque, ademta. Orare se senatum populumque Romanum, ne in se innoxios deditos acerbius, quam in hostes, sævirent.* Huic orationi senatus ita responderi jussit: *Neque illos recte fecisse, cum in Italiam venerint, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei provinciæ præesset, permissu, ædificare conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari. Itaque se cum iis legatos ad consulem mis-*

ſuros; qui, ſi redeant, unde venerint, omnia iis ſua reddi jubeant; quique protinus eant trans Alpes, & denuntient Gallicis populis, multitudinem ſuam domi contineant. Alpes prope inexſuperabilem finem in medio eſſe. non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias feciſſent. Legati miſſi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus, quæ ſine cujuſquam injuria habebant, Italia exceſſerunt.

LV. Legatis Romanis Tranſalpini populi benigne reſponderunt. ſeniores eorum nimiam lenitatem populi Romani caſtigarunt: *Quod eos homines, qui gentis injuſſu profecti occupare agrum imperii Romani, & in alieno ſolo ædificare oppidum conati ſint, impunitos dimiſerint. Debuiſſe gravem temeritatis mercedem ſtatui. quod vero etiam ſua reddiderint, vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt, & proſecuti cum donis legatos ſunt. M. Claudius conſul, Gallis ex provincia exactis, Iſtricum bellum moliri cœpit, literis ad ſenatum miſſis, ut ſibi in Iſtriam traducere legiones liceret. Id ſenatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileja deduceretur. nec ſatis conſtabat, utrum Latinam, an civium Romanorum, deduci placeret. poſtremo Latinam potius coloniam deducendam Patres cenſuerunt. Triumviri creati ſunt P. Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium ſunt deductæ. bina millia hominum in agro, qui

proxime Bojorum, ante Tuſcorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quinctius Criſpinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum eſt deducta. deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. jugera in ſingulos data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconſul haud procul flumine Ibero, in agro Auſetano, & prœlia ſecunda cum Celtiberis fecit, & oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hiſpania eo anno in pace fuit, quia & P. Sempronius proconſul diutino morbo eſt implicitus, & nullo laceſſente, peropportune quieverunt Luſitani. Nec in Liguribus memorabile quidquam a Q. Fabio conſule geſtum. M. Marcellus, ex Iſtria revocatus, exercitu dimiſſo, Romam comitiorum cauſa rediit. Creavit conſules Cn. Bæbium Tamphilum & L. Æmilium Paullum. cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat: a quo conſule quintus annus erat, cum is ipſe Lepidus poſt duas repulſas conſul factus eſſet. Prætores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Iſtra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum cauſa; quod ſanguine per biduum pluiſſe in area Concordiæ ſatis credebant; nuntiatumque erat, haud procul Sicilia inſulam, quæ

non ante fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, præter T. Quinctium Flamininum, (cujus in ea re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico & P. Scipione Nasica.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER XL.

EPITOME
LIBRI QUADRAGESIMI.

Cum Philippus liberos eorum, quos occiderat, conquiri obſides juſſiſſet, Theoxena, pro liberis ſuis & ſororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis & poculo, in quo erat venenum, ſuaſit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: quod cum perſuaſiſſet, ipſa ſe cum viro e navi in mare præcipitavit. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perſen & Demetrium referuntur: & ut fraude fratris ſui Demetrius confictis criminibus, inter quæ accuſatione parricidii & affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus eſt; regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Perſen devenit. Item res in Liguribus & in Hiſpania contra Celtiberos a compluribus feliciter geſtas continet. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petillii ſcribæ ſub Janiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clauſi, & Græci & Latini, inventi ſunt; in quibus cum plura, quæ

diſſolvendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, legiſſet, juravit ſenatui, contra rempublicam eſſe, ut legerentur ſervarenturque: & ex ſenatuſconſulto in comitio exuſti ſunt. Colonia Aquileja deducta eſt. Philippus, ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falſis Perſei alterius filii delationibus impulſus, veneno ſuſtuliſſet, & de pœna Perſei cogitavit, voluitque Antigonum potius amicum ſuum ſucceſſorem regni ſui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus eſt. regnum Perſeus excepit.

I. PRINCIPIO inſequentis anni conſules prætoreſque ſortiti provincias ſunt. conſulibus nulla, præter Ligures, quæ decerneretur, erat. Juriſdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit; Hiſpaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Iſtræ Sardinia. Conſules delectus habere juſſi. Q. Fabius ex Liguribus ſcripſerat, Apuanos ad rebellionem ſpectare; periculumque eſſe, ne impetum in agrum Piſanum facerent. Et ex Hiſpaniis, citeriorem in armis eſſe, & cum Celtiberis bellari ſciebant: in ulteriore, quia diu æger prætor eſſet, luxuria & otio ſolutam diſciplinam militarem eſſe. Ob ea novos exercitus conſcribi placuit: quatuor legiones in Ligures, uti ſingulæ quina millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites: ſociorum iiſdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, & octingenti equites. hi duo conſulares exercitus eſſent. Scribere præterea juſſi ſeptem millia peditum ſociorum ac Latini nominis, & quadringentos equites; & mittere ad M. Marcellum in Gal-

liam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque quæ ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum & ducenti equites, & sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi jussa. & Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

II. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia, medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit: signa ænea in Capitolio dejecit: forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis partibus Cereris templi affixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum, a culminibus abrupta, fœde dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices jusserunt. simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, & a Formiis ædem Apollinis ac Cajetæ de cœlo tactam. ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, & diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia, cum plus annum æger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam prætores jussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. Prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum, querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati, & Achæorum, & Lacedæmoniorum, sub idem tempus venerunt. iis, prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Ma-

cedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum est, legatos ad eas res visendas missurum senatum.

III. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita fecisse eum, quæ senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum. neque obscurum erat rebellaturum, omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia est, traduxit: Thracibusque & aliis barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit; relinquentesque penates suos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant; exsecrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quidquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret.

IV. Eam crudelitatem, fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat: generos quoque ejus postea interfecit. in viduitate relictæ filiæ, singulos filios parvos habentes. Theoxena & Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, aspernata nuptias est. Archo

Poridi cuidam, longe principi gentis Æneatum, nupſit; &, apud eum plures eniſa partus, parvis admodum relictis omnibus, deceſſit. Theoxena, ut in ſuis manibus liberi ſororis educarentur, Poridi nupſit: &, tanquam omnes ipſa eniſa foret, ſuum ſororiſque filios in eadem habebat cura. poſtquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti eſſent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, ſed cuſtodum etiam libidini, rata, ad rem atrocem animum adjecit; auſaque eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturam, quam in poteſtatem Philippi venirent. Poris, abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemque ipſum fugæ futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Æneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Æneæ cum magna cærimonia quotannis faciunt. ibi die per ſollemnes epulas conſumto, navem præparatam a Poride, ſopitis omnibus, de tertia vigilia conſcendunt, tanquam redituri in Theſſalonicam: ſed trajicere in Eubœam erat propoſitum. Ceterum in adverſum ventum nequidquam eos tendentes prope terram lux oppreſſit: & regii, qui præerant cuſtodiæ portus, lembum armatum ad pertrahendam eam navim miſerunt, cum gravi edicto, ne reverterentur ſine ea. Cum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad cœlum tendens Deos, ut ferrent opem, orabat. ferox interim femina, ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: &, po-

ſito in conſpectu poculo, ſtrictiſque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta eſt. Viæ ad mortem hæ ſunt: qua quemque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. Agite, juvenes mei, primum, qui majores eſtis, capite ferrum; aut haurite poculum, ſi ſegnior mors juvat.* Et hoſtes aderant, & auctor mortis inſtabat. Alii alio leto abſumti ſemianimes e nave præcipitantur. ipſa deinde, virum comitem mortis complexa, in mare ſeſe dejecit. nave vacua dominis regii potiti ſunt.

V. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, ut vulgo ipſum liberoſque ejus exſecrarentur. quæ diræ brevi ab omnibus Diis exauditæ, ut ſæviret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, cum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, & gratiam apud Romanos, ſibi ſpem nullam regni ſupereſſe, niſi in ſcelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum cum ſe ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, ſatis per ſe validum crederet, ſingulos amicorum patris tentare ſermonibus perplexis inſtitit. & primo quidam ex his aſpernantium tale quidquam ſpeciem præbuerunt, quia plus in Demetrio ſpei ponebant. deinde, creſcente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perſeus indulgeret, Demetrius ſumma ope adverſaretur, proſpicientes animo exitum incauti a fraude fraterna juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque ſpem potentioris, Perſeo ſe adjungunt. cetera in ſuum quæque tempus agenda differunt. in præſentia placet, omni ope in

Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad spretionem Romanorum trahebant. ibi cum alii mores & instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum exornatæ neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus, & amore nominis Romani, & certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri & opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat. totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles juvenes, & regii quosdam generis: quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, *Quid ista prosunt?* inquit. *nequaquam tantum in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi fraude domestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu: cujus, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pæne Macedonum in eum ora conversa sunt: nec regem se alium rentur habituros esse, quam quem Romani dedissent.* His per se ægra mens senis stimulabatur. & animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

VI. Forte lustrandi exercitus venit tempus, cujus sollemne est tale. Caput mediæ canis præcisæ & prior pars ad dexteram, cum extis posterior ad læ-

vam viæ ponitur. inter hanc divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis: postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio juventæ robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, & divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. ceterum non imago fuit pugnæ, sed, tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera sudibus facta; nec præter ferrum quidquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. id ægre patiente Perseo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere præbituram caussam criminandi juvenis.

VII. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, cum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die invitatio benigna & hilaritas juvenalis utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri & jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, jactabantur. Ad has excipiendas voces speculator ex convivis Persei missus, cum incautior obversaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egressis, male mulcatur. Hujus rei ignarus Deme-

trius, *quin comissatum*, inquit, *ad fratrem imus? & iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate & hilaritate nostra lenimus?* Omnes se ire conclamarunt, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant. cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. utraque domus speculatorum & proditorum plena erat. Præcucurrit index ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. etsi causa apparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen, infamandæ rei causa, januam obserari jubet: & ex parte superiore ædium, versisque in viam fenestris, comissatores, tanquam ad cædem suam venientes, aditu januæ arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

VIII. Postero die Perseus, quam primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. cui cum pater, *Satin' salvæ?* &, *quænam ea mæstitia esset?* interrogaret eum, *De lucro tibi*, inquit, *vivere me scito. jam non occultis a fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus, parietum præsidio me a furore ejus sum tutatus.* Cum pavorem mixtum admiratione patri injecisset, *Atqui, si aures præbere potes*, inquit, *manifestam rem teneas, faciam. Enimvero se*, Philippus dicere, *auditurum*, vocarique extemplo Demetrium jussit: & seniores duos amicos,

expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum & Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi cum consedisset: *Sedeo*, inquit, *miserrimus pater, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, & reum; aut confícti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum vultus inter vos minime fraternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. etiam hostes, armis positis, fœdus icisse, & privatas multorum simultates finitas. subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique præceptorum; quæ, vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus se stirpemque suam, domos, regna, funditus evertissent? Meliora quoque exempla parte altera posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, salutarem per multa secula ipsis patriæque. Eandem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, & cuilibet regum hujus ætatis, nulla re magis, quam*

fraterna unanimitate, regnum æquasse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui, quæ aut visa, aut audita habebam: T. & L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. & L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt; patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit. Neque vos illorum scelus, similisque sceleri eventus, deterrere a vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo, & spirante me, hereditatem meam ambo & spe & cupiditate improba crevistis. Eo usque me vivere vultis, donec, alterius vestrum superstes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem potestis pati. nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite, conscelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet. Referatæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Hæc, furens ira, cum dixisset, lacrimæ omnibus obortæ, & diu mœstum silentium tenuit.

IX. Tum Perseus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, & armati comissatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum, facinus; & eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque insidiator. Non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum & pellice genitum appellant. nam, si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me, querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, sævires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec præterito periculo meo movereris,*

neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut a me cœptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat; per te, patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, jam pridem sentis, ita me audias, precor, tanquam si, voce & comploratione nocturna excitus, mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. quod tum vociferarer in re præsenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium in vicem jam diu vivimus inter nos. regnare utique vis: huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniæ mos, obstat vero etiam patris judicium. Hæc transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes. omnia moliris & tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione, & decursu, & simulacro ludicro pugnæ, funestum prope prœlium fecisti: nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili prœlio, tanquam fraterno lusu, pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis, me, pater, inter inermes convivas cœnaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis nihil a gladiis nocte periculum fuisse, quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus venis? Convivam me tibi committere ausus non sum; comissatorem te cum armatis venientem re-

cipiam? Si aperta janua fuiſſet, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tanquam accuſator, criminoſe nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? negat ſe cum multitudine veniſſe ad januam meam? an ferro ſuccinctos ſecum fuiſſe? Quos nominavero, arceſſe. poſſunt quidem omnia audere, qui hoc auſi ſunt; non tamen audebunt negare. Si deprehenſos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifeſto haberes; fatentes pro deprehenſis habe.

X. *Exſecrare nunc cupiditatem regni, & furias fraternas concita. ſed, ne ſint cæcæ, pater, exſecrationes tuæ, diſcerne & diſpice inſidiatorem & petitum inſidiis. noxium huic eſſe caput. Qui occiſurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno ſcelere fuit, perfugium in patris miſericordia & juſtitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non ſollemne luſtrale exercitus tui, non decurſus militum, non domus, non epulæ, non nox, ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta eſt? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum eſt: ſi recepero intra januam comiſſatum fratrem, moriendum eſt. nec eundo, nec manendo inſidias evito. quo me conferam? Nihil præter Deos, pater, & te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. periſſe expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia ademtas tot urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram, indignor. Nec me, nec te incolumi, Macedoniam ſuam futuram ſperant. Si me ſcelus fratris, te ſenectus, abſumſerit, aut ne ea quidem exſpectata fuerit, regem regnumque Macedoniæ ſua futura ſciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquiſſent, mihi*

quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis præsidii est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivæ fratris noctu sumserunt. Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis & fortunæ posuerunt, & in eo, qui omnia apud Romanos potest? neque, Hercule, istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi & patri, præferant. Iste enim est, cujus beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam & obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. Mihi præter te, pater, quid usquam aut spei, aut præsidii est?

XI. *Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quinctii credis, quibus, & bene te consuluisse rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, & hortatus, ut iterum, & cum pluribus legatis & primoribus Macedonum, remittas eum? T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti & magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quæruntur adjutores consiliis, cum te plures, & principes Macedonum, cum isto mittere jubet. Qui hinc integri & sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc & infecti Romanis delinimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est. eum jam regem, vivo patre, appellant. Hæc si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni*

crimen. Ego vero, ſi in medio ponitur, non agnoſco. quem enim ſuo loco moveo, ut ipſe in ejus locum ſuccedam? Unus ante me pater eſt: &, ut diu ſit, Deos rogo. Superſtes (& ita ſim, ſi merebor, ut ipſe me eſſe velit) hereditatem regni, ſi pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem ſcelerate cupit, qui tranſcendere feſtinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, juris gentium. Obſtat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna cæde petiero. Pater ſenex, & filio ſolus orbatus, de ſe magis timebit, quam ut filii necem ulciſcatur. Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ ſpes incertæ, pater, ſed non inanes ſunt. ita enim ſe res habet: periculum vitæ propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum ſumſerunt: ſi facinori eorum ſucceſſerit, mortem meam idem tu perſequi non poteris.

XII. Poſtquam dicendi finem Perſeus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium ſunt, velut confeſtim reſponſurus eſſet. deinde diu fuit ſilentium, cum perfuſum fletu appareret omnibus loqui non poſſe. Tandem vicit dolorem ipſa neceſſitas, cum dicere juberent; atque ita orſus eſt: *Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accuſator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas ſuſpectas tibi fecit. cum ipſe, ex quo ab Roma redii, per occulta cum ſuis colloquia dies noctesque inſidietur; ultro mihi non inſidiatoris modo, ſed latronis manifeſti & percuſſoris, ſpeciem induit. Periculo ſuo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium ſibi nuſ-*

quam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quidquam spei reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem, invidia gratiæ externæ, quæ obest potius, quam prodest, onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum cetera insectatione vitæ meæ? ut & hoc, quod jam, quale sit, scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret: & illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto & composito argumento fulciret. Simul & illud quæsivit, ut repentina & minime præparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu & tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meæ ante me accusatum: si illa separata ab hac vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem & singulari genere odii, insidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea, quæ tu confudisti: & noctis hujus insidias, aut tuas, aut meas, detegam. Occidendi sui consilium me inisse, videri vult: ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum est futurum, ego minor in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos a me cultos ait, atque eorum fiducia in spem regni me venisse? nam si & in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, impo-

nerent Macedoniæ regem, & meæ tantum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut vera, aut certe simulata, probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, exsecrabilis & invisus essem? nisi T. Quinctium credis, cujus virtute & consiliis me nunc arguis regi, cum & ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac pæne omnium Deorum hominumque consensum collegit, per quæ omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem, tanquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse judicetur?

XIII. *Exsequamur tamen quocunque modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, & omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum post lustrationem, cum concurrimus, & quidem, si Diis placet, lustrationum die occidere: volui, cum ad cœnam invitavi, veneno scilicet tollere: volui, cum comissatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quid? dies qualis? quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, prælatis omnium, qui unquam fuere, Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, prævecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisis-*

ſem piaculo dignum, luſtratus & expiatus ſacro, tum cum maxime in hoſtiam itineri noſtro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comiſſationem præparatos, volutabam in animo: ut quibus aliis deinde ſacris contaminatam omni ſcelere mentem expiarem? Sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia ſuſpecta efficere vult, aliud alio confundit. nam, ſi veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine & concurſu iratum te efficere, ut merito, ſicut feciſti, invitatus ad cœnam abnueres? Cum autem iratus negaſſes, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quærerem occaſionem, quoniam ſemel venenum paraveram? an ab illo conſilio velut tranſiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die, per ſpeciem comiſſationis, occiderem? Quo deinde modo, ſi te metu mortis credebam cœnam evitaſſe meam, non ab eodem metu comiſſationem quoque evitaturum exiſtimabam?

XIV. *Non eſt res, qua erubeſcam, pater, ſi die feſto inter æquales largiore vino ſum uſus. tu quoque, velim, inquiras, qua lætitia, quo luſu apud me celebratum heſternum convivium ſit, illo etiam (pravo forſitan) gaudio provehente, quod in juvenali armorum certamine pars noſtra non inferior fuerat. miſeria hæc & metus crapulam facile excuſſerunt; quæ ſi non interveniſſent, inſidiatores nos ſopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum interfecturus eram, non temperaſſem vino in unum diem? non milites abſtinuiſſem meos? Et, ne ego me ſolus nimia ſimplicitate tuear, ipſe quoque minime malus ac ſuſpicax frater,* Nihil aliud ſcio, *inquit,* nihil arguo,

nisi quod cum ferro comissatum venerunt. *Si quæram, unde id ipsum scieris? necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumsisse ferrum, ut omnes viderent. &, ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quærere ex iis, quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut, tanquam in re dubia, cum id quæsisses, quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes, num tui occidendi causa ferrum sumserint? num me auctore & sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur, & palam est, & sui se tuendi causa sumsisse dicunt. Recte, an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te aggressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, cum comissator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi & expugnari potuit?*

XV. *Quin tu, omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidiam urit, reverteris? Cur usquam regni tui mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam & sollicitam facis? Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum,*

hæc regnum tuum criminibus & suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestia, consequar. Romanos objicis mihi, & ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen vertis. Ego, nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. a te missus ire non recusavi. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiæ causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor. nec in bello cœpit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. neutra res mihi nec gloriæ, nec crimini sit. Ego, si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam. si innocens sum, ne invidia conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori veniam impetrare. in eo, ubi præsidium esse opportebat, ibi exitium est. E convivio & comissationibus prope semisomnus raptus sum ad causam parricidii dicendam. sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si

pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum & componendam orationem sumsissem, cum quid aliud, quam ingenii fama, periclitarer? Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum & jubentem dicere causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui: nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem? apud quem etiamsi caritate a fratre majore vincor, misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique serves, precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat. Quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis in me esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri æquum censet.

XVI. Dicenti hæc lacrimæ simul spiritum & vocem intercluserunt. Philippus, submotis iis, paulisper collocutus cum amicis, pronuntiavit: *Non verbis se, nec unius horæ disceptatione, causam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores; & dicta factaque in magnis parvisque rebus observando:* ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum; suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc, vivo Philippo, velut semina jacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis provincia erat, proficiscuntur. &, quia prospere ibi res gesserunt,

ſupplicatio in unum diem decreta eſt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi caſtra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus juſſis, ſenatum per literas conſuluit. Senatus reſcribere M. Ogulnium prætorem Marcello juſſit: *Verius fuiſſe, conſules, quorum provincia eſſet, quam ſe, quid e republica eſſet, decernere. tum quoque non placere, ſi per deditionem Ligures recipiet, receptis arma adimi: atque, eos ad conſulem mitti, ſenatum æquum cenſere.* Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hiſpaniam, quam & priore prætura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronii proconſulis ſine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hiſpanum, Urbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti ſunt. Dura ibi prœlia aliquot facta: multi Romani milites & vulnerati, & interfecti ſunt. victi perſeverantia Fulvii, quod nulla vi abſtrahi ab obſidione potuit, Celtiberi, feſſi prœliis variis abſceſſerunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta eſt: prædam militibus prætor conceſſit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto, qui diſſipatus fuerat, nulla alia memorabili geſta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea æſtate in Hiſpania geſta. Terentius, qui ex ea provincia deceſſerat, ovans urbem iniit. translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti: auri octoginta pondo, & duæ coronæ aureæ pondo ſexaginta ſeptem.

XVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem & regem Masinissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginiensibus, pater Masinissæ, Gala: Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo majorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa, *paterni regni agrum se & recepisse, & habere jure gentium*, ajebat, *& causa, & possessione superiorem esse. nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur, ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit.* Legati possessionis jus non mutarunt. causam integram Romam ad senatum rejecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in devios saltus: deinde, dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re Patres consuluerunt. Alterum ex his, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos venire Romam jusserunt: alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. Fama erat, Gallos Transalpinos juventutem armare: nec, in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus consulatum petebat.

XVIII. Comitia consulibus rogandis fuere. creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciæ ita sorte evenerunt. Ligures consulibus; prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; & Istri adjecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse. eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatuor legiones consulibus, (quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites) & quindecim millia sociûm ac Latini nominis, octingenti equites. In Hispaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent. & in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites: & sociûm Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. duumviros in eam rem consules creare jussi, per quos naves viginti deductæ navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servissent, complerentur; ingenui tantum ut iis præessent. Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ, velut cardo, in medio esset: alter in dextram partem usque ad Massiliam, lævam alter usque ad Barium tueretur.

XIX. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno

visa, & nuntiata peregre. In area Vulcani & Concordiæ sanguinem pluit; & pontifices hastas motas nuntiavere, & Lanuvii simulacrum Junonis Sospitæ lacrimasse. & pestilentia in agris, forisque, & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii Patres decreverunt, ut & consules, quibus Diis videretur, hostiis majoribus sacrificarent, & decemviri libros adirent. Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est. iisdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio & feriæ essent. Pestilentiæ tanta vis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset, & trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique ægrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere a Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, jussus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæstio est: cujus residua quædam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant: sed magis inchoatæ apud L. Pupium prætorem quæstiones erant, quam ad exitum ullum perductæ. id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

XX. Legationes deinde in senatum introduxerunt. Regum primas, Eumenis, & Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. nec ultra quidquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent, statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exsulum & Achæorum legati introducti sunt. & spes data exsulibus est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur. Achæi de Messene recepta, compositisque ibi rebus, cum assensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles, nulla super re, quæ ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum, cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tanquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex. erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius, omnium, præterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

XXI. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causa quidquam a se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exer-

citu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Hæmi montis ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul & Hadriaticum mare, & Histrum amnem, & Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percontatus regionis peritos de ascensu Hæmi, cum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis & expeditis perdifficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, *Cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto, an abstinendum? Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni: qui, sæva tempestate jactatus, cum in eadem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se præcepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus, qui proponeretur, casus: &, quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.* Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio, cum in conspectu locorum consultaret, qua proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas, ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, jussus est profe-

qui eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem, ita inclinato regis animo, hereditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. in præsentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, specularique abditos ejus sensus posset. Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis.

XXII. Philippus, Mædicam primum, deinde solitudines interjacentes Mædicæ atque Hæmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria & pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in tam opacum iter, ut, præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici cœlum vix posset: ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatæ opinioni, degressi inde, detraxerunt: magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria, montesque, & amnes, ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est. Duabus aris ibi Jovi & Soli sacratis cum immolasset, qua

triduo ascenderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris invenit: ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletos transcurrit. Socii erant: sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam evastarunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum voces, nequidquam Deos sociales nomenque suum implorantes, audiret. Frumento inde sublato, in Mædicam regressus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse a campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

XXIII. Missus hic comes, (ut ante dictum est) cum simplicitatem juvenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando indignandoque & ipse vicem ejus, captaret, in omnia ultro suam offerens operam, fide data, arcana ejus elicuit. Fugam

ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adjutor Deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cujus provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur, &, auctore eo, indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus, & Demetrius dissimulanter asservari jussus. Hæc super cetera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. movebant eum & præsentia crimina : exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem legati, jam ante præmeditatis in Macedonia, quæ ab Roma renuntiarent, venerunt. qui, super cetera scelera, falsas etiam literas, signo adulterino T. Quinctii signatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset. *nihil eum adversus suorum quemquam facturum : neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit.* Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, sine indicio rei ullius in tormentis moritur.

XXIV. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus. fuga per Pæoniam præparata arguebatur, & corrupti quidam, ut comites itineris essent; maxime falsæ literæ T. Quinctii urgebant. nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius interficeretur : nec id cura ipsius, sed ne pœna ejus consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thes-

ſalonice Demetriadem ipſi cum iter eſſet, Aſtræum Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perſeum Amphipolim, ad obſides Thracum accipiendos. digredienti ab ſe Didæ mandata dediſſe dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida ſeu inſtitutum, ſeu ſimulatum eſt. ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Aſtræo Heracleam venit. in ea cœna dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo ſenſit. & mox coortis doloribus, relicto convivio, cum in cubiculum recepiſſet ſeſe, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ ſcelus incuſans, torquebatur. intromiſſi deinde Thyrſis quidam Stuberæus & Berœæus Alexander, injectis tapetibus in caput fauceſque, ſpiritum intercluſerunt. Ita innoxius adoleſcens, cum in eo ne ſimplici quidem genere mortis contenti inimici fuiſſent, interficitur.

XXV. Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius Paullus, prorogato ex conſulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hoſtium finibus caſtra poſuit, legati ad eum, per ſpeciem pacis pentendæ, ſpeculatum venerunt. negante Paullo, niſi cum deditis paciſci ſe pacem, non tam id recuſabant, quam tempore opus eſſe ajebant, ut generi agreſti hominum perſuaderetur. ad hoc decem dierum induciæ cum darentur, petierunt deinde, *ne trans montes proximos caſtris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca ſuorum finium eſſe.* Id ubi impetravere, poſt eos ipſos montes, unde averterant hoſtem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti

caſtra Romanorum oppugnare ſimul omnibus portis aggreſſi ſunt. Summa vi totum diem oppugnarunt, ita ut ne efferendi quidem ſigna Romanis ſpatium, nec ad explicandam aciem locus eſſet. Conferti in portis, obſtando magis, quam pugnando, caſtra tutabantur. Sub occaſum ſolis cum receſſiſſent hoſtes, duos equites ad Cn. Bæbium proconſulem cum literis Piſas mittit, ut obſeſſo ſibi per inducias quamprimum ſubſidio veniret. Bæbius exercitum M. Pinario prætori, eunti in Sardiniam, tradiderat. ceterum & ſenatum literis certiorem fecit, obſideri a Liguribus L. Æmilium, & M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, ſcripſit, ut, ſi videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obſidione. Hæc ſera futura auxilia erant. Ligures poſtero die ad caſtra redeunt. Æmilius, cum & venturos ſciſſet, & educere in aciem potuiſſet, intra vallum ſuos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire a Piſis poſſet.

XXVI. Romæ magnam trepidationem literæ Bæbii fecerunt: eo majorem, quod paucos poſt dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam cum veniſſet, ſpem ademit, eum, qui in Gallia eſſet, exercitum in Ligures traduci poſſe, quia bellum cum Iſtris eſſet, prohibentibus coloniam Aquilejam deduci. eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, poſſe. Una, & ea ipſa tardior, quam tempus poſtulabat, ſubſidii ſpes erat, ſi conſules maturaſſent in provinciam ire. id ut facerent, pro ſe quiſque Patrum vociferari. Conſules, niſi

confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi, in causa esse, quo serius perficeretur. non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. permissum, ut, qua irent, prótinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et prætoribus, Q. Petillio & Q. Fabio, imperatum est, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus & C. Lucretius, navesque iis ornatæ sunt; Matienoque, cujus ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Æmilio atque ejus exercitui posset.

XXVII. Æmilius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes venirent, qui jam segnius socordiusque oppugnabant, ad quatuor portas exercitum instruxit, ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit, præposito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta jussit. ad dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit: M. Servilius & L. Sulpicius, tribuni militum, his præpositi. Tertia legio adversus principa-

lem ſiniſtram portam inſtructa eſt. id tantum mutatum; principes primi, & haſtati in ſubſidiis locati: Sex. Julius Cæſar & L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni præpoſiti ſunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæſtoriam portam poſitus: duæ cohortes & triarii duarum legionum in præſidio caſtrorum manere juſſi. Omnes portas concionabundus ipſe imperator circumiit; &, quibuſcunque irritamentis poterat, iras militum acuebat; nunc fraudem hoſtium incuſans, qui, pace petita, induciis datis, per ipſum induciarum tempus contra jus gentium ad caſtra oppugnanda veniſſent: nunc, quantus pudor eſſet, edocens, ab Liguribus, latronibus verius, quam hoſtibus juſtis, Romanum exercitum obſideri. *Quo ore quiſquam veſtrum, ſi hinc alieno præſidio, non veſtra virtute, evaſeritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos noſtræ ætatis reges duceſque, vicerunt; ſed iis, qui hos ipſos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, per ſaltus invios conſectati ceciderunt? Quod Hiſpani, quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant, Liguſtinus hoſtis vallum Romanum ſubit, obſidet ultro, & oppugnat! quem, ſcrutantes antea devios ſaltus, abditum & latentem vix inveniebamus.* Ad hæc conſentiens reddebatur militum clamor, *nullam militum culpam eſſe, quibus nemo ad erumpendum ſignum dediſſet. Daret ſignum: intellecturum, eoſdem, qui antea fuerint, & Romanos & Ligures eſſe.*

XXVIII. Bina cis montes caſtra Ligurum erant. ex iis, primis diebus, ſole orto, pariter omnes

compositi & instructi procedebant: tum, nisi exsatiati cibo vinoque, arma non capiebant. dispersi, inordinati exibant; ut quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque & lixarum, sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat. Equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen, obsidibus datis, in ditionem venit. gubernatores nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent navibus, atque omnes in custodiam conjecti. Et a C. Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustina ora triginta duæ captæ sunt. Hæc qui nuntiarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi; simulque peterent, ut L. Æmilio confecta provincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Utrumque permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta: jussique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: & uti prætor urbanus consulibus scriberet, senatum æquum censere, subita-

rios milites, tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

XXIX. Colonia Graviscæ eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina jugera agri data. tresviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. Sex menses nunquam pluisse memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ, octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Græcisque utraque arca inscripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse; in altera libros Numæ Pompilii inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumtis. in altera duo fasces, candelis involuti, septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini de jure pontificio erant; septem Græci de disciplina sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatæ opinioni, qua creditur, Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re præsenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petillius prætor urbanus, studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumsit. & erat

familiaris usus, quod scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, cum animadvertisset, pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit, *Sese eos libros in ignem conjecturum esse. prius, quam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu jus, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum.* Scriba tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum res est rejecta. Prætor se jusjurandum dare paratum esse ajebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit, *Satis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. pretium pro libris, quantum Q. Petillio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum.* id scriba non accepit. libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.

XXX. Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. ad quinque & triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, & ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat; sed nequaquam numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra locavit ad oppidum Æburam, modico præsidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse prætor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis so-

ciorum equitum ad caſtra hoſtium ſpeculatum miſit, quam proxime ſuccedere ad vallum juſſum, ut viſeret, quanta eſſent; pugna abſtineret, reciperetque ſeſe, ſi hoſtium equitatum exeuntem vidiſſet. Ita, ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ oſtenderentur; dein ſubducerentur, ubi equitatus hoſtium caſtris procucurriſſet. Poſtremo Celtiberi, omnibus ſimul peditum equitumque copiis caſtris egreſſi, acie directa medio ferme ſpatio inter bina caſtra conſtiterunt. Campus erat planus omnis & aptus pugnæ. ibi ſtetere Hiſpani hoſtem exſpectantes. Romanus intra vallum ſuos continuit per quatriduum continuum: & illi eodem loco aciem inſtructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. inde quievere in caſtris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat: equites tantum in ſtationem egrediebantur, ut parati eſſent, ſi quid ab hoſte moveretur. pone caſtra utrique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

XXXI. Prætor Romanus, ubi ſatis tot dierum quiete credidit ſpem factam hoſti, nihil ſe priorem moturum, L. Acilium cum ala ſiniſtra & ſex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hoſtibus erat; inde, ubi clamorem audiſſet, decurrere ad caſtra eorum. nocte profecti ſunt, ne poſſent conſpici. Flaccus luce prima C. Scribonium, præfectum ſociûm, ad vallum hoſtium cum equitibus extraordinariis ſiniſtræ alæ mittit. quos ubi & propius accedere, & plures, quam ſoliti erant, Celtiberi conſpexerunt, omnis equita-

tus effunditur caſtris: ſimul & peditibus ſignum ad exeundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum equeſtrium audivit, avertit equos, & caſtra repetit. eo effuſius ſequi hoſtes. primo equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia ſpe, caſtra eo die ſe oppugnaturos. quingentos paſſus, non plus, a vallo aberant. Itaque, ubi Flaccus ſatis abſtractos eos a præſidio caſtrorum ſuorum ratus eſt, intra vallum exercitu inſtructo, tribus partibus ſimul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum ſublato, ſed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent. nec morati ſunt, quin decurrerent, ſicut imperatum erat, ad caſtra: ubi quinque millium armatorum, non amplius, relictum erat præſidium. quos cum & paucitas ſua, & multitudo hoſtium, & improviſa res terruiſſet, prope ſine certamine capiuntur caſtra. caſtris, quæ pars maxime a pugnantibus conſpici poterat, injecit Acilius ignem.

XXXII. Poſtremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conſpexere. deinde per totam aciem vulgatum eſt, caſtra amiſſa eſſe, & tum cum maxime ardere. unde illis terror, inde Romanis animus crevit. jam clamor ſuorum vincentium accidebat, jam ardentia hoſtium caſtra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati ſunt. ceterum, poſtquam receptus pulſis nullus erat, nec uſquam, niſi in certamine, ſpes, pertinacius de integro capeſſunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a quinta legione. adverſus lævum cornu, in quo ſui generis provincialia auxilia inſtruxiſſe Ro-

manos cernebant, cum majore fiducia intulerunt signa. Jam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset. simul ab oppido Æbura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites, bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. ad viginti tria millia hostium eo die cæsa: capta quatuor millia & septingenti, cum equis plus quingentis, & signa militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, sociûm Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus. postero die spolia de hostibus lecta, & pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

XXXIII. Sauciis deinde in oppidum Æburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea urbs circumsessa, cum a Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viæ & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum, in deditionem venit. Flaccus quoque, tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandem, superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus, Contrebiam venissent, postquam castra

nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt. Quæ res ad resistendum eos & ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt: nec usquam confertos eos hostis circumvenit. tamen ad duodecim millia sunt cæsa: capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ & suam cladem narrando, averterunt: extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus, a Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

XXXIV. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore, Manlius prætor secunda aliquot prœlia cum Lusitanis fecit. Aquileja colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam: dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir. (vota erat ab consule L. Porcio, Ligu-

ſtino bello.) altera, in foro olitorio, Pietatis. eam ædem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir; ſtatuamque auratam, quæ prima omnium in Italia ſtatua aurata eſt, patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet: locaveratque idem ex ſenatuſconſulto. Per eoſdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ ſunt, L. Æmilius Paullus proconſul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Tranſtulit coronas aureas quinque & viginti. nec præterea quidquam auri argentique in eo triumpho latum. captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. æris trecenos militibus diviſit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxiſſe Ligurum gentem, nulla unquam arma, niſi imperata a populo Romano, ſumere.* Reſponſum a Q. Fabio prætore eſt Liguribus juſſu ſenatus, *Orationem eam non novam Liguribus eſſe: mens vero ut nova & orationi conveniens eſſet, ipſorum id plurimum referre. Ad conſules irent, &, quæ ab iis imperata eſſent, facerent. nulli alii, quam conſulibus, ſenatum crediturum eſſe, ſincera fide in pace Ligures eſſe.* Pax in Liguribus fuit. In Corſica pugnatum eſt cum Corſis. ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit. qua clade compulſi obſides dederunt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, & cum Ilienſibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, ſecunda prœlia facta. Carthaginienſibus eodem anno centum obſides redditi, pacemque cum iis populus Romanus, non ab ſe tantum, ſed ab rege etiam Maſiniſſa, præ-

ſtitit: qui tum præſidio armato agrum, qui in controverſia erat, obtinebat.

XXXV. Otioſam provinciam conſules habuerunt. M. Bæbius, comitiorum cauſa Romam revocatus, conſules creavit A. Poſtumium Albinum Luſcum & C. Calpurnium Piſonem. Prætores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Poſtumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hoſtilius Mancinus, C. Mænius. ii omnes magiſtratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Poſtumius Albinus & C. Calpurnius Piſo conſules fuerunt, ab A. Poſtumio conſule in ſenatum introducti, qui ex Hiſpania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, & duo tribuni militum, T. Mænius & L. Terentius Maſſiliota. Hi, cum duo ſecunda prœlia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nuntiaſſent, nec ſtipendio, quod mitti ſoleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus eſſe, petierunt ab ſenatu primum, *ut ob res proſpere geſtas Diis immortalibus honos haberetur.* deinde, *ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus forti opera & ipſe & multi ante eum prætores uſi eſſent, liceret. quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope neceſſarium eſſet. Ita enim obſtinatos eſſe milites, ut non ultra retineri poſſe in provincia viderentur, injuſſuque abituri inde eſſent, ſi non dimitterentur: aut in perniciofam, ſi quis impenſe retineret, ſeditionem exarſuri.* Conſulibus ambobus provinciam Ligures eſſe ſenatus juſſit. Prætores inde ſortiti ſunt. A. Hoſtilio urbana, Ti. Minucio pere-

grina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, *Quæro*, inquit, *de te, L Minuci, cum confectam provinciam nunties, existimesne, Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? Si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut affirmare nobis potes, & habendum illic utique exercitum censes; utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus tirones immisceantur? an, deductis de provincia veteribus legionibus, novas conscribendi & mittendi; cum contemtum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? Dictu, quam re, facilius sit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse? Paucæ civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. quæ cum ita sint, ego jam hinc prædico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum, neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.*

XXXVI. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, respondit: *Neque se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. novo autem, an vetere exercitu*

opus sit, ejus esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint; simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, conjectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse. Disceptationem inter prætorem legatumque consulum relatio interrupit; qui suas ornari provincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, & sociûm Latini nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum & octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio & M. Bæbio prorogatum imperium; jussique provincias obtinere, donec consules venissent. tum imperatum, ut, dimisso, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. novam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere jussi; & mille præterea peditum civium Romanorum, quinquaginta equites: & sociis e nomine Latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, qui milites, ante Sp. Postumium, Q. Marcium consules, cives Romani sociive, in Hispaniam transportati essent, & præterea, supplemento adducto,

quot amplius duabus legionibus, quam decem millia, & quadringenti pedites, sexcenti equites essent; & sociûm Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos prœliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quod is prospere rempublicam gessisset: & ceteri prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones, præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. & is ipse exercitus ægre explebatur propter pestilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

XXXVII. Prætor Ti. Minucius, & haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri: postremo prodigii loco ea clades haberi cœpta est. C. Servilius pontifex maximus piacula iræ Deûm conquirere jussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini, Æsculapio, Saluti dona vovere, & dare signa inaurata; quæ vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis, omnes coronati & lauream in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanæ insinuaverat suspicio animis; & veneficii quæstio ex senatusconsulto, quod in urbe, propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio prætori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C.

Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse: & testes exsistebant, qui post declaratos consules Albinum & Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, & exprobratum ei a matre dicerent, quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset, & adjecisse, *pararet se ad petendum; intra duos menses effecturam, ut consul fieret.* Inter multa alia testimonia, ad causam pertinentia, hæc quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio hujus, dum consules novos delectus Romæ tenet, mors deinde alterius, & creandi comitia consulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius & M. Bæbius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum [fuerat. In eum cum] traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere cum

liberis conjugibusque: sua omnia secum portarent. Ligures, sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedem, in qua geniti essent, sepulcra majorum, cogerentur relinquere, arma, obsides pollicebantur. postquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumtu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis puerisque. argenti data centum & quinquaginta millia, unde, in novas ædes, compararent, quæ opus essent. agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpositi. postulantibus tamen ipsis, quinqueviri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia, nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, institit vastare. qua re irritavit magis, quam conterruit, animos barbarorum: &, clam comparatis copiis, saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. *ibi dimitti veteranos, supplementaque di-*

ſtribuere, & ordinare omnem exercitum ſeſe velle. Dies quoque, & ea propinqua, edita Flacco eſt, qua ſucceſſor eſſet venturus. Hæc nova allata res, omiſſis, quæ agere inſtituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coegiſſet; barbari, cauſæ ignari, ſuam defectionem & clam comparata arma ſenſiſſe eum, & pertimuiſſe rati, eo ferocius ſaltum inſederunt. Ubi eum ſaltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus ſimul exorti hoſtes Romanos invaſerunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones ſtare omnes, ſuo quemque loco, & arma expedire jubendo, ſedavit: &, ſarcinis jumentiſque in unum locum coactis, copias omnes partim ipſe, partim per legatos tribunoſque militum, ut tempus, ut locus poſtulabat, ſine ulla trepidatione inſtruxit; *cum bis deditis rem eſſe*, admonens. *Scelus & perfidiam illis, non virtutem, nec animum acceſſiſſe. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos ſibi feciſſe: cruentos ex recenti cæde hoſtium gladios, & manantia ſanguine ſpolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. invehebant ſe hoſtes, & in partibus extremis jam pugnabatur. deinde acies concurrerunt.

XL. Atrox ubique prœlium, ſed varia fortuna erat. egregie legiones, nec ſegnius duæ alæ pugnabant; externa auxilia ab ſimili armatura, meliore aliquantum militum genere, urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi, ubi ordinata acie & ſignis collatis ſe non eſſe pares legionibus ſenſe-

runt, cuneo impreſſionem fecerunt. quo tantum valent genere pugnæ, ut, quacunque parte perculere impetu ſuo, ſuſtineri nequeant. tunc quoque turbatæ legiones ſunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conſpexit, equo advehitur ad legionarios equites: &, *Ecquid auxilii in vobis eſt? Actum jam de hoc exercitu erit?* cum undique acclamaſſent, *quin ederet, quid fieri velit; non ſegniter imperium exſecuturos. Duplicate turmas,* inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hoſtium, quo noſtros urgent. id cum majore vi equorum facietis, ſi effrenatos in eos equos immittitis: quod ſæpe Romanos equites cum magna laude feciſſe ſua, memoriæ proditum eſt.* Dicto paruerunt, detractiſque frenis bis ultro citroque cum magna ſtrage hoſtium, infractis omnibus haſtis, tranſcurrerunt. Diſſipato cuneo, in quo omnis ſpes fuerat, Celtiberi trepidare, &, prope omiſſa pugna, locum fugæ circumſpicere. Et alarii equites, poſtquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipſi, virtute eorum accenſi, ſine ullius imperio in perturbatos jam hoſtes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, & imperator Romanus, averſos hoſtes contemplatus, ædem Fortunæ Equeſtri, Jovique optimo maximo ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totum ſaltum diſſipati fuga. decem & ſeptem millia hoſtium cæſa eo die traduntur: vivi capti plus quatuor millia, ducentis ſeptuaginta ſeptem cum ſignis militaribus, equis prope mille centum. Nullis caſtris eo die victor exercitus manſit. victoria non ſine ja-

ctura militum fuit. quadringenti ſeptuaginta duo milites Romani, ſociûm ac Latini nominis mille decem & novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem eſt perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam proceſſit: gratulatuſque eſt, quod rempublicam egregie geſſiſſet. cum ſumma concordia, quos dimitterent, quoſque retinerent milites, compoſuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impoſitis, Romam eſt profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

XLI. Conſules ambo in Ligures exercitus induxerunt diverſis partibus. Poſtumius prima & tertia legione Baliſtam Suiſmontiumque montes obſedit: &, premendo præſidiis anguſtos ſaltus eorum, commeatus intercluſit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, ſecunda & quarta legione adortus a Piſis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad ſeptem millia hominum in naves impoſitos, præter oram Etruſci maris Neapolim tranſmiſit. inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus eſt. Montanorum Ligurum ab A. Poſtumio vineæ cæſæ, frumentaque deuſta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Poſtumius ad viſendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum proceſſit. Priuſquam hi conſules venirent ad exercitum, qui Piſas inductus erat, præerant A. Poſtumius & frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Se-

cundæ legionis Fulvius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, jurejurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo nuntiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas. de ceteris consulem certiorem fecit. Eo referente, senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra novam Carthaginem. Literæque ei datæ sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. Milites jussi ad signa redire. causa ignominiæ, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum: qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque ejus vendere consul jussus.

XLII. Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium redierat, inde, in portu relictis navibus, cum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit. *ex regno ejus omnes naves esse, quæ superi maris oram depopulatæ essent. de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.* Venerant Romam legati a Gentio, qui, *quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni* dicerent. *Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quæ inimici detulissent.* Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis & sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus;

& cives Romanos dici Corcyræ retineri. Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium prætorem cognoſcere: neque ante Gentio regi legatiſve ejus reſponſum reddi. Inter multos alios, quos peſtilentia ejus anni abſumſit, ſacerdotes quoque aliquot mortui ſunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus eſt: in ejus locum ſuffectus eſt Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hiſpania redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus, tum prætextatus erat. De rege ſacrifico ſufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit & L. Cornelium duumvirum navalem; quem, ut inauguraret, pontifex magiſtratu ſeſe abdicare jubebat. recuſantique id facere ob eam rem mulcta duumviro dicta a pontifice; deque ea, cum provocaſſet, certatum ad populum. cum plures jam tribus, intro vocatæ, dicto eſſe audientem pontifici duumvirum juberent; mulctamque remitti, ſi magiſtratu ſe abdicaſſet; ultimum de cœlo, quod comitia turbaret, intervenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ. P. Clœlium Siculum inaugurarunt, qui ſecundo loco inauguratus erat. Exitu anni & C. Servilius Geminus potifex maximus deceſſit: idem decemvir ſacrorum fuit. pontifex in locum ejus a collegio cooptatus eſt Q. Fulvius Flaccus: at pontifex maximus M. Æmilius Lepidus, cum multi clari viri petiſſent: & decemvir ſacrorum Q. Marcius Philippus in ejuſdem locum eſt cooptatus. Et augur Sp. Poſtumius Albinus deceſſit. in locum ejus P. Scipionem, filium Africani, augures coo-

ptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus esset.

XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. & P. Popillii Lænates. A C. Mænio prætore (cui, provincia Sardinia cum evenisset, additum erat, ut quæreret de veneficiis longius ab urbe decem millibus passuum) literæ allatæ, *Se jam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quæstionem indiciis. aut eam sibi esse deferendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum, qui, cum extra urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino; & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: præterea auri pondo triginta unum; & signati Oscensis nummûm centum septuaginta tria millia ducentos. Militibus de præda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem sociis Latini nominis, & stipendium omnibus duplex.

XLIV. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur. Prætores quatuor post multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. & P. Mucii

Q. F. Scævolæ. Q. Fulvio & L. Manlio consulibus eadem provincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio & L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. & in supplementum consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites; quinque millia sociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P Mucius Scævola urbanam sortitus provinciam est; & ut idem quæreret de veneficiis in urbe, & propius urbem decem millia passuum: Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam. Q. Fulvius consul, *prius, quam ullam rem publicam ageret, liberare & se & rempublicam religione votis solvendis*, dixit, *velle. vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Jovi optimo maximo, & ædem Equestri Fortunæ sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis.* Ludi decreti, & ut duumviri ad ædem locandam crearentur. de pecunia finitur, *Ne major causa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori, post Ætolicum bellum ludos facienti, decreta esset: neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret, adversus id senatusconsultum, quod L. Æmilio, Cn. Bæbio consulibus de ludis factum esset.* Decreverat id senatus propter effusos sumtus, factos in ludos Ti. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

XLV. Hiems eo anno nive sæva & omni tempe-

ſtatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus ſunt, deuſſerat cunctas: & ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. itaque Latinas mox ſubito coorta & intolerabilis tempeſtas in monte turbavit: inſtauratæque ſunt ex decreto pontificum. Eadem tempeſtas & in Capitolio aliquot ſigna conſtravit, fulminibuſque complura loca deformavit; ædem Jovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnæ aliquot locis decuſſæ erant. Hæc inter prodigia nuntiatum & ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri, juſſi adire libros, edidere, quibus Diis & quot hoſtiis ſacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata ad ædem Jovis ut ſupplicatio diem unum eſſet. Ludi deinde votivi Q. Fulvii conſulis per dies decem magno apparatu facti. Cenſorum inde comitia habita: creati M. Æmilius Lepidus pontifex maximus & M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, ſæpe multis & in ſenatu & ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus eſt, cenſores in Campo ad aram Martis ſellis curulibus conſederunt; quo repente principes ſenatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

XLVI. *Non obliti ſumus, cenſores, vos paulo ante ab univerſo populo Romano moribus noſtris præpoſitos eſſe: & nos a vobis & admoneri, & regi, non vos a nobis debere. indicandum tamen eſt, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi, neminem*

hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse. ambo cum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum reipublicæ prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves & atroces geritis: quæ, periculum est, ne ex hac die nobis & reipublicæ, quam vobis, graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt, quæ dicerentur; nisi forte implacabiles vestræ iræ implicaverint animos vestros. Has ut hodie, ut in isto templo, finiatis simultates, quæsumus vos universi; &, quos conjunxit suffragiis suis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiæ conjungi a nobis sinatis. Uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis: quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis, Ut ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eveniat, *id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire: efficiatisque, ut, quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortales, inimicitias mortales debere esse.* Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium, confusæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius questus cum alia, tum bis a

M. Fulvio se certo consulatu dejectum. Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, & in probrum suum sponsionem factam. tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. Omnibus instantibus, qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium. Deinde, collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Et cura super tali re principum, & facilitas censorum egregie comprobata ab senatu & laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, vectigal annuum decretum est.

XLVII. Eodem anno in Hispania L. Postumius & Ti. Sempronius proprætores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccæos per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur; Gracchus, si majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetraret. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso aggressus. acceptis deinde obsidibus, præsidioque imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. ubi cum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Gracco, ierunt, & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt a prætore, quam ut bibere sibi juberet

dari. Epotis primis poculis, iterum poposcerunt; magno risu circumstantium in tam rudibus & moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, *Missi sumus*, inquit, *a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percontationem Gracchus, *Exercitu se egregio fidentem venisse*, respondit; *quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse:* tribunisque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, & decurrere jubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppidani, cum ignes nocte turribus nequidquam (quod signum convenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilii, in deditionem venerunt. sestertium quater & vicies ab iis est exactum, quadraginta nobilissimi equites: nec obsidum nomine, (nam militare jussi sunt) & tamen re ipsa, ut pignus fidei essent.

XLVIII. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erant, a quibus venerant nuper legati. eos cum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in stationes, lacessisset parvis prœliis, in dies majora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. ubi, quod petebatur, sensit effectum, auxiliorum præfectis imperat, ut, contracto certamine, tanquam multitudine superarentur, repente tergis datis, ad castra effuse fugerent. ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequen-

tes barbaros conspexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum necopinatum hostes. qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt. nam extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi, postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium cæsa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. de exercitu Romano centum novem ceciderunt.

XLIX. Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. &, cum ferret passim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit: præda potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare institit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt: deinde, cum jam non armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio urbis, in arcem universi concesserunt. postremo & inde, præmissis oratoribus, in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt. Magna inde præda facta est. multi captivi nobiles in potestatem venerunt; inter quos & Turri filii duo & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis, qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. & primum quæsivit ab eo, *ne sibi liceret ac*

suis vivere? cum prætor *victurum* respondisset; quæsivit iterum, *si cum Romanis militare liceret?* id quoque Gracccho permittente, *sequar*, inquit, *vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me propiunt suspicere.* Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

L. Ergavia inde, nobilis & potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores sunt. e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prœlio ad montem Chaunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse; multos utrinque cecidisse: nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos, nisi quod postero die lacessierint prœlio manentes intra vallum; spolia per totum diem legerint; tertio die prœlio majore iterum pugnatum; & tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta & direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse cæsa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum; & signa militaria septuaginta duo. inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos fecisse. Eadem æstate & L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccæis egregie pugnasse scribunt. ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea æstate potuerit res gerere.

LI. Censores fideli concordia senatum legerunt.

princeps electus est ipse censor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus a collega præteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impensam imposuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis, ædem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit: & ab his columnis, quæ incommode opposita videbantur, signa amovit: clypeaque de columnis, & signa militaria affixa omnis generis demsit. M. Fulvius plura & majoris locavit usus: portum & pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus & L. Mummius censores locaverunt imponendos. basilicam post argentarias novas & forum piscatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum; & forum, & porticum extra portam Trigeminam, & aliam post navalia, & ad fanum Herculis, & post Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. Habuere & in promiscuo præterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque & vectigalia iidem multa instituerunt. complura sacella publica, quæ fuerant occupata a privatis, publica sacraque ut essent, paterentque populo, curarunt. Mutarunt suffragia: regionatimque generibus hominum, causisque, & quæstibus, tribus descripserunt.

LII. Et alter ex cenſoribus M. Æmilius petiit ab ſenatu, ut ſibi dedicationis templorum Reginæ Junonis & Dianæ, quæ bello Liguſtino ante annis octo voviſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris decreverunt. dedicavit eas ædes, utramque in circo Flaminio. ludoſque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Junonis, biduum poſt Dianæ, & ſingulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinûm in Campo. voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus, navali prœlio adverſus præfectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa eſt: *Duello magno regibus dirimendo* caput ſubigendis patrandæ pacis hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio auſpicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Epheſum, Samum, Chiumque, inſpectante coſ. ipſo Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantiſque, claſſis regis Antiochi antea ſic victa, fuſa, contuſa, fugataque eſt, ibique eo die naves longæ cum omnibus ſociis captæ LXII. Ea pugna pugnata, rex Antiochus regnumque * *. Ejus rei ergo ædem Laribus Permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio ſupra valvas fixa eſt.

LIII. Biduo, quo ſenatum legerunt cenſores, Q. Fulvius conſul, profectus in Ligures, per invios montes valleſque ſaltus cum exercitu tranſgreſſus, ſignis collatis cum hoſte pugnavit: neque tantum acie vicit, ſed caſtra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hoſtium, omniſque ea regio Ligurum in deditionem venit. Conſul deditos in campeſtres agros deduxit, præſidiaque montibus im-

posuit. Celeriter & ex provincia literæ Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consulibus & senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia jussit, & consulem Q. Fulvium quærere, & animadvertere in eos, qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent.

LIV. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio & mœrore consumtus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, cum desiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis suæ. stimulabat animum & alter filius, haud dubie & sua & aliorum opinione rex, conversique in eum omnium oculi, & destituta senectus; aliis exspectantibus suam mortem, aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ vir majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eique ea fides, nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is, prospiciens animo, quanto cum periculo suo hereditas regni ventura esset ad Persea, ut primum

labare animum regis, & ingemiſcere interdum filii deſiderio ſenſit, nunc præbendo aures, nunc laceſſendo etiam mentionem rei temere actæ, ſæpe querenti querens & ipſe aderat. &, cum multa aſſoleat veritas præbere veſtigia ſui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suſpecti & miniſtri facinoris, Apelles maxime & Philocles, erant; qui Romam legati fuerant, literaſque exitiales Demetrio ſub nomine Flaminini attulerant.

LV. Falſas eſſe, & a ſcriba vitiatas, ſignumque adulterinum, vulgo in regia fremebant. Ceterum, cum ſuſpecta magis, quam manifeſta, eſſet res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehenſuſque ab eo in regiam eſt perductus. relicto eo cuſtodibus, Antigonus ad Philippum proceſſit. *Multis*, inquit, *ſermonibus intellexiſſe videor, magno te æſtimaturum, ſi ſcire vera omnia poſſis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude & inſidiis eſſet. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exſolvere poſſit, in poteſtate tua eſt Xychus. forte vocatum perductumque in regiam vocari juberet.* Adductus primo ita negare inconſtanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem eſſe appareret. conſpectum tortoris verberumque non ſuſtinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum miniſteriique ſui expoſuit. Extemplo miſſi, qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui præſens erat, oppreſſerunt: Apelles, miſſus ad Chæream quendam perſequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum eſt. alii primo audaciter negantem, poſtquam in conſpectum adductus ſit Xychus, non ultra teten-

disse; alii tormenta etiam infitiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque: & infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter perisset, censebat.

LVI. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret. tantum, ut procul abesset, curabat, interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus. qui, spe potiundi ad pœnam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat; cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore censebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fideli, tutela ejus custoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. si neminem haberem, perire & exstingui id mallem, quam Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus illacrimasti, in locum ejus substitutum relinquam.* Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ urbes, principibusque Antigonum commendare: &, si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni

relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolin venisset, gravi morbo est implicitus. sed animo tamen ægrum magis fuisse, quam corpore, constat: curisque & vigiliis (cum identidem species & umbræ insontis interemti filii agitarent) exstinctum esse cum diris exsecrationibus alterius. Tamen admoneri potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuntios prædispositos, ita ut convenerat, misit ad Perseum; & mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

LVII. Oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes Perseus, & regnum scelere partum invasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum trajecit. inde prægressis, qui nuntiarent regi, Antigono & Cottoni (nobilis erat Bastarna; & Antigonus perinvitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus) haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii occurrerunt, mortuum esse regem. quæ res omnem ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum & commeatus Bastarnis ut Philippus præstaret. id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere

propositum erat, inque eorum agro sedes fundare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani, gens semper infestissima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur; & Bastarnæ, relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. *Per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque. alia via traduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere; & ipsos adjuncturos se, cum ad prædam opulentissimæ gentis ire vidissent.* Inde in omnem eventum consilia commodabantur. sive cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen sublatos, prædamque ex reliquiis Bastarnarum, & possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: sive prospere gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Græcia, quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant.

LVIII. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni. sed haud multo post famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ emto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserunt. Quo ubi ire Bastarnæ vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremtos esse; talis

tum Baſtarnas, nequidquam ad juga montium appropinquantes, oppreſſit. neque enim imbre tantum effuſo, dein creberrima grandine obruti ſunt, cum ingenti fragore cœli tonitribuſque & fulguribus præſtringentibus aciem oculorum; ſed fulmina etiam ſic undique micabant, ut peti viderentur corpora; nec ſolum milites, ſed etiam principes, icti caderent. itaque, cum præcipiti fuga per rupes præaltas improvidi ſternerentur ruerentque, inſtabant quidem perculſis Thraces: ſed ipſi Deos auctores fugæ eſſe, cœlumque in ſe ruere ajebant. Diſſipati procella, cum, tanquam ex naufragio, plerique ſemiermes in caſtra, unde profecti erant, rediſſent, conſultari, quid agerent, cœptum: inde orta diſſenſio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam cenſentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) pervenerunt. cetera multitudo retro, qua venerant, tranſdanubianam regionem repetiit. Perſeus, potitus regno, interfici Antigonum juſſit: &, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendumque, ut rex ab ſenatu appellaretur, miſit. Hæc eo anno in Macedonia geſta.

LIX. Alter conſulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. quem triumphum magis gratiæ, quam rerum geſtarum magnitudini, datum conſtabat. Armorum hoſtilium magnam vim tranſtulit; nullam pecuniam admodum. diviſit tamen in ſingulos milites tricenos æris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis inſigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpha-

ret, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Junius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde, tribus creatis, comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fontejus Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quæ evenerant. Terra movit: in foris publicis, ubi lectisternium erat, Deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt se; lanaque cum integumentis, quæ Jovi opposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBER XLI.

EPITOME

LIBRI QUADRAGESIMI PRIMI.

Ignis in æde Veſtæ exſtinctus eſt. Ti. Sempronius Gracchus proconſul Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum ſuorum, Gracchurim oppidum in Hiſpania conſtituit. Et a Poſtumio Albino proconſule Vaccæi ac Luſitani ſubacti ſunt. uterque triumphavit. Antiochus, Antiochi filius, obſes Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto ſucceſſerat, in regnum Syriæ ab urbe dimiſſus. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta ſexaginta tria millia ducenta nonaginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem inſtitueret. ſuaſit legem M. Cato. exſtat oratio ejus. Præterea res contra Ligures, Iſtros, Sardos, & Celtiberos, a compluribus ducibus proſpere geſtas, & initia belli Macedonici continet, quod Perſeus, Philippi filius, moliebatur. miſerat enim ad Carthaginienſes legationem, & ab iis nocte audita erat: ſed & alias Græciæ civitates ſolli-

citabat. qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit.

* * *

a patre in pace habitam armasse, eoque juventuti prædandi cupidæ pergratus esse dicebatur.

Consilium de Istrico bello cum haberet consul, alii gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileja consul castra ad lacum Timavi posuit: (imminet mari is lacus) eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari superiore Anconam, velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquilejam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Istriæ fines cum onerariis & magno commeatu missæ: secutusque cum legionibus consul quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur. &, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatæ sunt: in Istriamque versum præsidium stativum, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra: &, ut idem aquatoribus ad fluvium esset præsidium, M. Æbutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adjicere jussus est. T. & C. Ælii

tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tueretur, via, quæ Aquilejam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus pro regulo erat tribus haud amplius millibus armatorum.

II. Istri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt; & inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quidquam eos, quæ terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris, eorum turba inermis frequens in castra & mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt; duo simul præsidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum secundæ legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens jam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux, speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo majorem iis, quam erat, hostium aciem ostendit. qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere, quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum poterant: & clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quæ sustineret impetum) audiebatur: & concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Una vox audiebatur ad mare vocantium, Id forte temere ab uno exclamatum totis passim

personabat castris. Itaque primo, velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes, & ipse consul; cum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum, valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in vacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in prætorio instruentem atque hortantem suos oppresserunt. Prœlium atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio dejecto, direptis, quæ ibi fuerunt, ad quæstorium forum quintanamque hostes pervenerunt. Ibi, cum omnium rerum paratam expositamque copiam, & stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cœpit. mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt: &, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

III. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra, mari trepidatur: nautici tabernacula detendunt, commeatumque in litore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas & mare territi ruunt: nautæ, metu ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab litore naves in altum expellunt. inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde invicem militum nautarumque oritur, donec jussu consulis procul a terra

classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt. cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuntius ad tertiam legionem revocandam, & Gallorum præsidium: & simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque projicere jubent: centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites ut singulos e juvenibus pedites secum in equos tollant. *Egregiam gloriam legionis fore, si castra, metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant: & recipi facile esse, si in præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiæque, quæ a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundæ legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, *Si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros. vino somnoque verisimile esse mersos jacere.*

IV. Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret, factu-

rum dixit: connisusque, cum trans vallum signum trajecisset, primus omnium portam intravit. Et parte alia T. & C. Ælii, tribuni militum tertiæ legionis, cum equitatu adveniunt. confestim, & quos binos oneraria in jumenta imposuerant, secuti, & consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugæ; aliis somno mors continuata est: integraque sua omnia Romani, præterquam quod vini cibique absumtum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis, cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis. Sabello cognomen erat. is, pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo, quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum, temulentus ex convivio, raptim a suis in equum impositus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt; plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris.

V. Forte ita evenit, ut Cn. & L. Gavillii, novelli Aquilejenses, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ii, cum Aquilejam, relictis impedimentis, refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquilejæ modo, sed Romæ quoque post paucos dies, impleverunt: quo, non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga, quæ vera erant, sed perditas res deletumque exercitum omnem, allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem, non in urbe tantum,

ſed tota Italia, indicti. Duæ legiones civium Romanorum conſcriptæ, & decem millia peditum cum equitibus quingentis ſociis nominis Latini imperata. M. Junius conſul tranſire in Galliam, & ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque poſſet, militum exigere juſſus. Simul decretum, ut Ti. Claudius prætor militibus legionis quartæ, & ſociûm Latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Piſas ut convenirent, ediceret; eamque provinciam, dum conſul inde abeſſet, tutaretur: M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum ſociorum peditum equitumque, Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Piſas in provinciam eſt profectus. Titinius, C. Caſſio tribuno militum Ariminum, qui præeſſet legioni, miſſo, delectum Romæ habuit. M. Junius conſul, ex Liguribus in provinciam Galliam tranſgreſſus, auxiliis protinus per civitates Galliæ militibuſque colonis imperatis, Aquilejam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem eſſe, ſcriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipſe, remiſſis auxiliis, quæ Gallis imperaverat, ad collegam eſt profectus. Romæ magna ex necopinato lætitia fuit: delectus omiſſus eſt: exauctorati, qui ſacramento dixerant: & exercitus, qui Arimini peſtilentia affectus erat, domum dimiſſus. Iſtri, magnis copiis cum caſtra haud procul conſulis caſtris haberent, poſtquam alterum conſulem cum exercitu novo adveniſſe audierunt, paſſim in civitates dilapſi ſunt: conſules Aquilejam in hiberna legiones reduxerunt.

VI. Sedato tandem Iſtrico tumultu, ſenatuſcon-

ſultum factum eſt, ut conſules inter ſe compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum abſentem Manlium tribuni plebis, A. Licinius Nerva & C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius poſt Idus Martias (prorogatæ namque conſulibus jam in annum provinciæ erant) imperium retineret, uti cauſam extemplo dicere, cum abiſſet magiſtratu, poſſet; huic rogationi Q. Ælius collega interceſſit, magniſque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus & L. Poſtumius Albinus ex Hiſpania Romam cum revertiſſent, ſenatus iis a M. Titinio prætore datus in æde Bellonæ ad diſſerendas res, quas geſſiſſent, poſtulandoſque honores meritos, ut Diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum eſſe, literis T. Æbutii prætoris cognitum eſt, quas filius ejus ad ſenatum attulerat. Ilienſes, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaſerant: nec eis invalido exercitu, & magna parte peſtilentia abſumto, reſiſti poterat. Eadem & Sardorum legati nuntiabant; orantes, ut urbibus ſaltem (jam enim agros deploratos eſſe) opem ſenatus ferret. Hæc legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magiſtratus rejectum eſt. Æque miſerabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: *Fuiſſe ſub ditione Antiochi: eam regiam ſervitutem, collatam cum præſenti ſtatu, præclaram libertatem viſam. non publico tantum ſe premi imperio,*

ſed ſingulos juſtum pati ſervitium. juxta ſe conjuges liberoſque vexari: in corpus, in tergum ſæviri: famam, quod indignum ſit, maculari dehoneſtarique: & palam res odioſas fieri, juris etiam uſurpandi cauſa; ne pro dubio habeant, nihil inter ſe & argento parata mancipia intereſſe. Motus his ſenatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicuiquam, qui nati liberi ſint, in ſervitutem dari placere. Lycios ita ſub Rhodiorum ſimul imperio & tutela eſſe, ut in ditione populi Romani civitates ſociæ ſint.*

VII. Triumphi deinde ex Hiſpania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis ſociiſque eorum; poſtero die L. Poſtumius de Luſitanis aliiſque ejuſdem regionis Hiſpanis triumphavit. quadraginta millia pondo argenti Ti. Gracchus tranſtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviſerunt: ſociis tantundem, quantum Romanis. Per eoſdem forte dies M. Junius conſul ex Iſtria comitiorum cauſa Romam venit. Eum cum in ſenatu fatigaſſent interrogationibus tribuni plebis Papirius & Licinius de his, quæ in Iſtria eſſent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ cum conſul, *ſe dies non plus undecim in ea provincia fuiſſe*, reſponderet; *quæ ſe abſente acta eſſent, ſe quoque, ut illos, fama comperta habere;* exſequebantur deinde quærentes, *Quid ita non potius A. Manlius Romam veniſſet, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam ſortitus eſſet, in Iſtriam tranſiſſet? quando id bellum ſenatus de-*

crevisset, quando id bellum populus Romanus jussisset? At, Hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo, utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit. ceteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset.

VIII. Comitia deinde habita. consules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus: & postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana jurisdictio, Quinctio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius; Scipio & Lævinus Galliam, in duas divisam provincias, sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Istriaque & utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum consciviffent. Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Istria fuerat, in senatum venit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt senatum & legationes sociûm nominis Latini, quæ & censores & priores consules fatigaverunt, tandem

in ſenatum introductæ. Summa querelarum erat, *Cives ſuos Romæ cenſos pleroſque Romam commigraſſe. Quod ſi permittatur, perpaucis luſtris futurum, ut deſerta oppida, deſerti agri, nullum militem dare poſſent.* Fregellas quoque millia quatuor familiarum tranſiſſe ab ſe, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex ſociis ac nominis Latini, qui ſtirpem ex ſeſe domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. ea lege male utendo, alii ſociis, alii populo Romano injuriam faciebant. Nam &, ne ſtirpem domi relinquerent, liberos ſuos quibuſquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives eſſent: & quibus ſtirpes deeſſet, quam relinquerent, ut cives Romani fiebant. Poſtea, his quoque imaginibus juris ſpretis, promiſcue ſine lege, ſine ſtirpe, in civitatem Romanam per migrationem & cenſum tranſibant. *Hæc ne poſtea fierent*, petebant legati, *& ut redire in civitates juberent ſocios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ cauſa ſuum faceret, neve alienaret: &, ſi quis ita civis Romanus factus eſſet* *. Hæc impetrata ab ſenatu.

IX. Provinciæ deinde, quæ in bello erant, Sardinia atque Iſtria decretæ. In Sardiniam duæ legiones ſcribi juſſæ; quina millia in ſingulas & duceni pedites, treceni equites; & duodecim millia peditum ſociorum ac Latini nominis, & ſexcenti equites, & decem quinqueremes naves, ſi deducere

ex navalibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, & quinque millia peditum sociorum, & ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium jussi. Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata sunt. Lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de cœlo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem visum: & Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta: & Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter hæc, quæ nuntiabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu evasit. Eorum prodigiorum causa consules majores hostias immolarunt, & diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem dein de sociis C. Claudius tulit senatusconsulto, & edixit: *qui socii ac nominis Latini, ipsi majoresve eorum, M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postque ea, apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Kalendas Novembres redirent.* Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummio prætori decreta est. ad legem & edictum consulis senatusconsultum adjectum est: *ut, dictator, consul, interrex, censor, prætor qui nunc esset, apud eorum quem manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandæ causa manu non mittere:* qui id non jura-

ret, eum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum causa jurisque dictio C. Claudio consuli decreta est.

X. Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquilejæ hibernassent, principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus, excivit. concursu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu, quam perseverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa: ceteri, omisso bello, in civitates passim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos, miserunt. Hæc cum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, præceps in provinciam abiit: ubi inconsultius, quam venerat, se gessit. nam, cum concione advocata fugam e castris A. Manlii adversis auribus militum (quippe qui primi ipsi fugissent) jactasset, ingessissetque probra M. Junio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset; ad extremum utrumque decedere provincia jussit. Quod cum milites consulis imperio dicto audientes futuros esse dicerent, cum is more majorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, cum licto-

ribus, paludatus profectus ab urbe esset; furens ira, vocatum, qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Junium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est: & circumfusus exercitus, favens imperatorum causæ, & consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul & contumeliis singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquilejam rediit. Inde collegæ scripsit, ut militum novorum ei parti, quæ scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquilejam ut conveniret; ne quid se Romæ teneret, quo minus, votis nuncupatis, paludatus ab urbe exiret. Hæc collegæ obsequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio & Junio habita, non ultra triduum moratus Romæ, paludatus, cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, æque ac prius, præcipiti celeritate abit.

XI. Paucis ante diebus Junius Manliusque oppidum Nesattium, quo se principes Istrorum & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnarunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Istris præbebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit

abſciſæ aquæ: & ne tum quidem memores pacis, in cædem conjugum ac liberorum verſi, etiam, ut ſpectaculo hoſtibus tam fœdum facinus eſſet, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter ſimul comploratiónem feminarum puerorumque, ſimul nefandam cædem, milites, tranſgreſſi murum, oppidum intrarunt. cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occiſi. Duo deinde oppida, Mutila & Faveria, vi capta & deleta. Præda, ut in gente inopi, ſpe major fuit, & omnis militibus conceſſa eſt. Quinque millia capitum ſexcenta triginta duo ſub corona venierunt. auctores belli virgis cæſi, & ſecuri percuſſi. Iſtria tota trium oppidorum excidio & morte regis pacata eſt: omneſque undique populi, obſidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Iſtrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi cœpta.

XII. Ti. Claudius proconſul, qui prætor priore anno fuerat, cum præſidio legionis unius Piſis præerat. cujus literis ſenatus certior factus, eas ipſas literas ad C. Claudium (nam alter conſul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas cenſet; & adjicit decretum: *quoniam Iſtria provincia confecta eſſet, ſi ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis conſulis, quas de rebus in Iſtria geſtis ſcripſerat, in biduum ſupplicatio decreta. Et ab altero conſule Ti. Sempronio in Sardinia proſpere res geſtæ. Exercitum in agrum Sardorum Ilienſium induxit. Balarorum magna auxilia Ilienſibus venerant.

Cum utraque gente ſignis collatis conflixit. fuſi fugatique hoſtes, caſtriſque exuti: duodecim millia armatorum cæſa. Poſtero die arma lecta conjici in acervum juſſit conſul, ſacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna ſociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, literis Ti. Claudii & ſenatuſconſulto accepto, ex Iſtria legiones in Ligures tranſduxit. Ad Scultennam flumen in campos progreſſi caſtra habebant hoſtes. Ibi cum his acie dimicatum. quindecim millia cæſa; plus ſeptingenti aut in prœlio, aut in caſtris (nam ea quoque expugnata ſunt) capti: & ſigna militaria unum & quinquaginta capta. Ligures, reliquiæ cædis, in montes refugerunt paſſim: populantique campeſtres agros conſuli nulla uſquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in conſulatu pacatis provinciis, Romam revertit.

XIII. Prodigia eo anno nuntiata. in Cruſtumino avem ſangualem (quam vocant) ſacrum lapidem roſtro cecidiſſe. Bovem in Campania locutum. Vaccam æneam Syracuſis ab agreſti tauro, qui pecore aberraſſet, initam, ac ſemine aſperſam. In Cruſtumino diem unum in ipſo loco ſupplicatio fuit: & in Campania bos alenda publice data: Syracuſanumque prodigium expiatum, editis ab haruſpicibus Diis, quibus ſupplicaretur. Pontifex eo anno mortuus eſt M. Claudius Marcellus, qui conſul cenſorque fuerat. in ejus locum ſuffectus eſt pontifex filius ejus M. Marcellus. & Lunam colonia eodem anno duo millia civium Romanorum ſunt deducta.

Triumviri deduxerunt, P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. quinquagena & singula jugera & semisses agri in singulos dati sunt. de Ligure captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad urbem venit: cui, cum in senatu de rebus in Istria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm trecenta septem millia, & victoriatûm octoginta quinque millia septingentos duos. militibus in singulos quini deni denarii dati: duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus, datum. itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.

XIV. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere jussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire, & coloniam ex hostibus eripere. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus,

C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, & Gallia provincia: &, ne Istri quoque idem, quod & Ligures, facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio & Q. Petillio consulibus, quo die magistratum inierunt, immolantibus Jovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificavit, in jocinore caput non inventum. id cum ad senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas & Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, cum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. additum decreto, ut binas legiones novas scriberent, & trecenos equites: & dena millia peditum sociis nominique Latino, & sexcenos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

XV. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, cum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu, & exposuit Patribus conscriptis, bovis sescenaris, quem immolavisset, jecur defluxisse. id se victimario nuntianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, jussisse: & vidisse ceteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumtum. Territis eo prodigio Patribus, & alter consul curam adjecit: qui se, quod caput jocinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Ceteris Diis perlitatum ferunt: Saluti

Petillium perlitaſſe negant. Inde conſules prætoreſque provincias ſortiti. Piſæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Prætores, L. Papirius Maſo urbanam, M. Aburius inter peregrinos, ſortiti ſunt. M. Cornelius Scipio Maluginenſis Hiſpaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati ſunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam. *Gracchum eam provinciam pacare, & T. Æbutium prætorem adjutorem ab ſenatu datum eſſe. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipſa efficaciſſima eſſet, minime convenire. Inter traditionem imperii novitatemque ſucceſſoris, quæ noſcendis prius, quam agendis, rebus imbuenda ſit, ſæpe bene gerendæ rei occaſiones intercidere.* Probata Popillii excuſatio eſt. P. Licinius Craſſus ſacrificiis ſe impediri ſollemnibus excuſabat, ne in provinciam iret. Citerior Hiſpania obvenerat. Ceterum aut ire juſſus, aut jurare pro concione, ſollemni ſacrificio ſe prohiberi. id ubi in P. Licinio ita ſtatutum eſt, & ab ſe uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius poſtulavit, ne in Hiſpaniam ulteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejurarunt. M. Titinius & T. Fontejus porconſules manere cum eodem imperii jure in Hiſpania juſſi: & ut in ſupplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia ſociûm Latini nominis & trecenti equites mitterentur.

XVI. Latinæ feriæ fuere ante diem tertium Nonas Maji, in quibus, quia in una hoſtia magiſtratus Lanuvinus precatus non erat, *populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id cum ad ſenatum relatum

esset, senatusque ad pontificum collegium rejecisset; pontificibus, quia non recte factæ Latinæ essent, instauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera instauratæ essent, hostias præbere. Accesserat ad religionem, quod Cn. Cornelius consul, ex monte Albano rediens, concidit: &, parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus, ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus sepultusque est. Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petillius, cum primum per auspicia posset, collegæ subrogando comitia habere jussus, & Latinas edicere. comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles edixit. Plenis religionum animis, prodigia insuper nuntiata: Tusculi facem in cœlo visam; Gabiis ædem Apollinis & privata ædificia complura, Graviscis murum portamque de cœlo tacta. Ea Patres procurari, uti pontifices censuissent, jusserunt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors, & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum, quam oppugnare cœperat, receptam ex hostibus, colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæsa; literæque Romam extemplo scriptæ, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hostem populi Romani: agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viritim posset.

XVII. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis prœliis Sardos perdomuit. quindecim millia hostium sunt cæsa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent, missi; quique ab senatu peterent, ut ob eas res, ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas, Diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus, in æde Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, & quadraginta majoribus hostiis consules sacrificare jussit: Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde consulis unius subrogandi, quæ in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium Lævinum. Is, jam diu cupidus provinciæ, cum opportunæ cupiditati ejus literæ allatæ essent, Ligures rebellasse, Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus ejus causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci jussit; & duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem & Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione

Ligurum, præter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

XVIII. Hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis præsidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis, se defensuri, duos montes Letum & Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi. Tardius ex agris demigrantes oppressi ad mille & quingentos perierunt. Ceteri montibus se tenebant, &, ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sæviunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat. captivos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quam rite sacrificant. Satiati cæde animantium, quæ inanima erant, parietibus affligunt, vasa omnis generis usui magis, quam ornamento in speciem, facta. Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constat, quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt; quod extra templum sortem in sitellam in templum la-

tam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistæ & Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se jungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, *se eo die Letum capturum esse.* Duabus simul partibus subire in adversos montes cœpit. Ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos quidem a fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; & suorum pauci, qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse; nec id consulem ignorasse. C. Valerius, audita

* *
*

periti religionum jurisque publici, quando duo ordinarii consules ejus anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum consulem negabant recte comitia habere posse.

* *
*

deduxit.

XIX. Cis Apenninum Garuli, & Lapicini, &

Hercates; trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit: omnibusque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res, in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, & quadraginta hostiis sacrificari jussit. Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina: & legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renuntiaverantque, bellum in Dardania esse. Simul venerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpæ regem, neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse videri posset. Dardani, cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnisos Thracum accolarum & Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hiems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent. quod ubi ita factum, & solos jam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret; pars,

devio ſaltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterum, priuſquam circumire caſtra hoſtium poſſent, pugnatum eſt; victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere duodecim millia ab caſtris Baſtarnarum aberat. Victores confeſtim circumſidunt urbem, haud dubie poſtero die aut metu dedituris ſe hoſtibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis ſuorum, caſtra Baſtarnarum ſine præſidio relicta

* * *

XX. *** more, ſella eburnea poſita, jus dicebat, diſceptabatque controverſias minimarum rerum. adeoque nulli fortunæ adhærebat animus, per omnia genera vitæ errans, uti nec ſibi, nec aliis, quinam homo eſſet, ſatis conſtaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere; munificentia inæquali ſeſe alioſque ludificari: quibuſdam honoratis magnoque æſtimantibus ſe puerilia, ut eſcæ aut luſus, munera dare; alios nihil exſpectantes ditare. Itaque neſcire, quid ſibi vellet, quibuſdam videri. quidam ludere eum ſimpliciter, quidam haud dubie inſanire ajebant. In duabus tamen magnis honeſtiſque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, & Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum ſe circumdaturum urbi eſt pollicitus, majoremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum e marmore facere inſtituit: Cyzici in Prytaneum, (id eſt penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus eſt, veſcuntur) va-

ſa aurea menſæ unius poſuit. Rhodiis, ut nihil unum inſigne, ita omnis generis, ut quæque uſus eorum poſtulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in Deos vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, poteſt teſtis eſſe. Sed & Delon aris inſignibus ſtatuarumque copia exornavit: & Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, ſed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia ſuperiores reges vicit; reliquorum ſui moris, & copia Græcorum artificum. Gladiatorum munus Romanæ conſuetudinis primo majore cum terrore hominum, inſuetorum ad tale ſpectaculum, quam voluptate, dedit: deinde ſæpius dando, & modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam, & familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores arceſſere ſolitus erat, jam ſuo

* * *

XXI. *** pio inter peregrinos. M. Atilio prætori provincia Sardinia obvenerat: ſed cum legione nova, quam conſules conſcripſerant, quinque millibus peditum trecentis equitibus, in Corſicam juſſus eſt tranſire. dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hiſpaniam ul-

teriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, & sociûm Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones consules scribere jussi, cum justo numero peditum equitumque, & decem millia peditum sociis imperare, & sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno in boves ingruerat, eo verteret in hominum morbos. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superaverant, longinquo, maxime quartanæ, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes absumebat: satisque constabat, nec illo, nec priore anno, in tanta strage boum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex, pater prætoris, & Ti. Sempronius Ti. F. Longus decemvir sacrorum, & P. Ælius Pætus augur, & Ti. Sempronius Gracchus, & C. Mamilius Vitulus curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba *** in locum Tuditani. Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus, in P. Ælii Q. Ælius Pætus. Decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. Cum pestilentiæ finis non fieret, senatus decrevit, uti decemviri libros

Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit. &, Q. Marcio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: *Si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.* In Vejenti agro biceps natus puer, & Sinuessæ unimanus, & Auximi puella cum dentibus; & arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt: & faces eadem nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuvino: Cæritesque auguem in oppido suo jubatum, aureis maculis sparsum, apparuisse affirmabant. &, in agro Campano bovem locutum esse, satis constabat.

XXII. Legati Nonis Juniis ex Africa redierunt, qui, convento prius Masinissa rege, Carthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quæ Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in æde Æsculapii datum esse. ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, & rex affirmaverat, & ipsi parum constanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. tres missi sint, C. Lælius, M. Valerius Messalla, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, &, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, sub jus judiciumque suum totam coegit gentem. Inde, per Œtæos montes transgressus, religionibus quibus-

dam animo objectis, oraculum aditurus Delphos ascendit. Cum in media repente Græcia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultus ejus venit. Triduum, non plus, Delphis moratus, per Phthiotidem Achajam, Thessaliamque, sine damno injuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut legatos, aut literas dimisit, petens, *ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent. nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint, ac debuerint, finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.* Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat.

XXIII. Hæc una ex omni Græcia gens, & Atheniensium civitas, eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaja fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia, cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id cum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus, literas ***. ceterum, ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui privatæ gratiæ aditum apud regem quærebat, & plerisque moderate & benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui præter spem recepturi essent amissa mancipia; Callicrates ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum fœdus servaretur, *Parva*,

inquit, *aut mediocris res, Achæi, quibusdam videtur agi; ego maxime gravissimam omnium, non agique tantum arbitror, sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque id decretum, scilicet, ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi sollicitarentur; ii concionantem quodam modo absentem audimus regem, &, si Diis placet, orationem ejus probamus. Et, cum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerumque aspernentur & refugiant, nos cæci, specie parvi beneficii, inescamur: &, servulorum minimi pretii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui & tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, qua Romanum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, &, quod vivo Philippo exspectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat præmium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Persea, quem populus Romanus prius pœnæ, quam regni, heredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Græcia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: immo, si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Do-*

lopiam armis subegit, nec provinciis de controversis ad disceptationem populum Romanum adivit. inde, transgressus Œtam, ut repente in medio umbilico Græciæ conspiceretur, Delphos ascendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. quod sine ullius eorum, quos oderat, noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, & cogitare jubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus; hoc est, ut decretum, quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios, & hospitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis (quantum enim interluit fretum?) trajicientem in Peloponnesum videamus, immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum dirigatur, vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia & commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum & immaturum videtur.

XXIV. Post hunc Arco, frater Xenarchi prætoris, ita disseruit: *Difficilem orationem Callicrates, & mihi, & omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque oppugnat, effecit, ut, qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, tanquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit & nuntiat, quæ occulte facta sunt. Divinat etiam, quæ futura fuerant, si Philippus vixisset: quid ita Perseus*

*regni heres ſit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam cauſam, nec quemadmodum perierit Demetrius, ſcimus, nec quid Philippus, ſi vixiſſet, facturus fuerat, ad hæc, quæ palam geruntur, conſilia noſtra accommodare oportet. Ac ſcimus, Perſea, regno accepto, ad legatos Romanos veniſſe, ac regem Perſea a populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos veniſſe ad regem, & eos benigne exceptos. Hæc omnia pacis equidem ſigna eſſe judico, non belli: nec Romanos offendi poſſe, ſi, ut bellum gerentes eos ſecuti ſumus, nunc quoque pacis auctores ſequamur. cur quidem nos inexpiabile omnium ſoli bellum adverſus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipſa Macedoniæ ſumus; an infirmiſſimi omnium, tanquam, quos nuper ſubjecit, Dolopes? immo contra ea, vel viribus noſtris, Deûm benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed ſumus æque ſubjecti, ac Theſſali Ætolique; nihilo plus fidei auctoritatiſque habemus adverſus Romanos, qui ſemper ſocii atque amici fuimus, quam Ætoli, qui paulo ante hoſtes fuerunt. Quod Ætolis, quod Theſſalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ, cum Macedonibus juris eſt, idem & nobis ſit. & cur exſecrabilis iſta nobis ſolis velut deſertio juris humani eſt? Fecerit aliquid Philippus, cur adverſus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perſeus, novus rex, omnis injuriæ inſons, ſuo beneficio paternas ſimultates obliterans, meruit? cur ſoli omnium hoſtes ei ſumus? Quanquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuiſſe, ut Philippi unius injurias, ſi quæ forte fuerunt, * utique poſt mortem. Cum claſſis*

Romana Cenchreis ſtaret, conſul cum exercitu Elatiæ eſſet, triduum in concilio fuimus, conſultantes, utrum Romanos, an Philippum, ſequeremur. Nonnihil metus præſens ab Romanis ſententias noſtras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat: id quod erat vetuſta conjunctio cum Macedonibus, vetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut præcipue amici, ſed ne præcipue inimici ſimus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, ſimulaverimus. nemo novæ ſocietatis aut novi fœderis, quo nos temere illigemus, conſcribendi eſt auctor: ſed commercium tantum juris præbendi repetendique ſit, ne interdictione finium noſtrorum & nos quoque regno arceamus, ne ſervis noſtris aliquo fugere liceat. Quid hoc adverſus Romana fœdera eſt? Quid rem parvam & apertam, magnam & ſuſpectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid ut ipſi locum aſſentandi Romanis habeamus, ſuſpectos alios ac inviſos efficimus? Si bellum erit, ne Perſeus quidem dubitat, quin Romanos ſecuturi ſimus. in pace etiam, ſi non odia finiuntur, intermittantur. Cum iidem huic orationi, qui literis regis aſſentierant, aſſentirentur, indignatione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam judicaſſet Perſeus, literis paucorum verſuum impetraret, decretum differtur. Legati deinde poſtea miſſi ab rege, cum Megalopoli concilium eſſet; dataque opera eſt ab iis, qui offenſionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

XXV. Per hæc tempora Ætolorum in ſemet ipſos verſus furor mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Feſſi deinde &

Romam utraque pars miſerunt legatos, & inter ſe ipſi de reconcilianda concordia agebant: quæ novo facinore diſcuſſa res veteres etiam iras excitavit. Exſulibus Hypatæis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promiſſus eſſet, fideſque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illuſtres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam obvius exierat, cum ſalutatione benigni excepti eſſent, dextræque datæ, ingredientes portam, fidem datam Deoſque teſtes nequidquam invocantes, interfecti ſunt. Inde gravius de integro bellum exarſit. C. Valerius Lævinus, & Ap. Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popillius, & L. Canulejus miſſi ab ſenatu venerant. Apud eos cum Delphis utriuſque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime, cum cauſa, tum eloquentia, præſtare viſus eſt; qui paucos poſt dies ab Orthobula uxore veneno eſt ſublatus: damnataque eo crimine, in exſilium abiit. Idem furor & Cretenſes lacerabat. adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus miſſus ad ſedanda eorum certamina erat, in ſpem pacis venerant. ceterum induciæ & antea ſex menſium fuerunt: inde multo gravius bellum exarſit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter ſe bella, quo quæque modo geſta ſunt, perſequi non operæ eſt, ſatis ſuperque oneris ſuſtinenti res a populo Romano geſtas ſcribere.

XXVI. Celtiberi in Hiſpania, qui bello domiti ſe Ti. Graccho dediderant, pacati manſerant M.

Titinio prætore obtinente provinciam. rebellarunt ſub adventum Ap. Claudii, orſique bellum ſunt ab repentina oppugnatione caſtrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in portarum ſtationibus erant, cum vidiſſent procul venientem hoſtem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, ſigno propoſito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus ſimul portis eduxit. Obſiſtentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrumque prœlium fuit, quia propter anguſtias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani : urgentes deinde alii alios ſecuti evaſerunt extra vallum, ut pandere aciem, & exæquari cornibus hoſtibus, quibus circumibantur, poſſent. ita repente eruperunt, ut ſuſtinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam ſecundam pulſi ſunt : ad quindecim millia cæſa aut capta : ſigna ademta duo & triginta. Caſtra etiam eo die expugnata, debellatumque. nam, qui ſuperfuere prœlio, in oppida ſua dilapſi ſunt. quieti deinde paruerunt imperio.

XXVII. Cenſores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus & A. Poſtumius Albinus legerunt ſenatum : princeps lectus M. Æmilius Lepidus pontifex maximus. De ſenatu novem ejecerunt. inſignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginenſis, qui biennio ante prætor in Hiſpania fuerat; & L. Cornelii Scipionis prætoris, cujus tum inter cives & peregrinos juriſdictio erat; & Cn. Fulvii, qui frater germanus, &, ut Valerius Antias tradit, conſors etiam cenſoris erat. Conſules, votis etiam in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti ſunt. Ex iis M Æmi-

lio ſenatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia ſeditionem comprimeret, quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarſiſſe, & ipſorum legati attulerant. Legati, qui in Ætoliam ad ſimiles motus comprimendos ierant, renuntiarunt, coerceri rabiem gentis non poſſe. Patavinis ſaluti fuit adventus conſulis: neque aliud, quod ageret in provincia, cum habuiſſet, Romam rediit. Cenſores vias ſternendas ſilice in urbe, glarea extra urbem ſubſtruendas marginandaſque primi omnium locaverunt, ponteſque multis locis faciendos: & ſcenam ædilibus prætoribuſque præbendam: & carceres in circo, & ova ad notas curriculis numerandis, & * dam, & metas trans * & caveas ferreas pe * intromitterentur * ferreis in monte Albano conſulibus, & clivum Capitolinum ſilice ſternendum curaverunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad ſenaculum, ac ſuper id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide ſtraverunt, ſtipitibuſque ſepſerunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibuſque aſcenſum ab Tiberi in emporium fecerunt. & extra eandem portam in Aventinum porticum ſilice ſtraverunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Auximi muros faciendos locaverunt: venditiſque ibi publicis locis, pecuniam, quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis conſumſerunt. & alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Poſtumius nihil, niſi ſenatus Romani populive juſſu, ſe locaturum ipſorum pecunia *) Jovis ædem Piſauri, & Fundis, & Pollentiæ etiam aquam adducendam, & Piſauri

viam ſilice ſternendam, & Sinueſſam a ga * aviariæ. In his & clo * um circumducend * & forum porticibus taberniſque claudendum, & Janos tres faciendos. Hæc ab uno cenſore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & ſevera cenſura fuit. multis equi ademti.

XXVIII. Exitu prope anni diem unum ſupplicatio fuit ob res proſpere geſtas in Hiſpania ductu auſpicioque Ap. Claudii proconſulis; & majoribus hoſtiis viginti ſacrificatum. & alterum diem ſupplicatio ad Cereris, Liberi, Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nuntiatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hiſpania Romam rediſſet, decrevit ſenatus, ut ovans urbem iniret. Jam conſularia comitia appetebant; quibus, magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Poſtumius Albinus & M. Popillius Lænas. Prætores inde facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicerejus, M. Furius Craſſipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen Dialis inauguratus eſt Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in ædem Matris Matutæ cum indice hoc poſita eſt: *Ti. Sempronii Gracchi conſulis imperio auſpicioque legio exercituſque populi Romani Sardiniam ſubegit. in ea provincia hoſtium cæſa aut capta ſupra octoginta millia. Republica feliciſſime geſta, atque liberatis vectigalibus * reſtitutis, exercitum ſalvum atque incolumem*

plenissimum præda domum reportavit. iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit. Sardiniæ insulæ forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis causa patris sui, cum visceratione epuloque & ludis scenicis, quatriduum dedit. magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor & septuaginta homines pugnarint.

* * *

